

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NEHCÜ'L-FERÂDÎS'TE KİL- FİİLİYLE YAPILAN
BİRLEŞİK FİLLER
VE TAMLAYICILARLA KULLANILIŞI

Seçkin UYSAL

TEMMUZ-2010

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

NEHCÜ'L-FERÂDÎS'TE KIL- FİİLİYLE YAPILAN
BİRLEŞİK FİLLER
VE TAMLAYICILARLA KULLANILIŞI

Hazırlayan
Seçkin UYSAL

Danışman
Doç. Dr. Gülsel SEV

BOLU-2010

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Seçkin Uysal'a ait "Nehcû'l-Ferâdîs'te Kı1- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı" adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEKLİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir. 14/07/2010

Akademik Unvan, Ad ve Soyad

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Gülsel SEV

.....

Üye: Yrd. Doç. Dr. M. Sani ADIGÜZEL

.....

Üye: Yrd. Doç. Dr. Mehmet CANBULAT

.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Gönül ÜLKER
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Seçkin UYSAL

Turkish Language and Literature Department

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Gülsel SEV

July 2010, 126 pages

ABSTRACT

In the present of “Compound Verbs Composed Of The Verb *ıl-* And Their Usage With Determinatives In *Nehcü’l-Ferâdîs*”, compound verbs composed of the *ıl-* which occurred in the work have been examined. Following this alphabetical determination, usages of the compounds different from Turkey Turkish, meanings they gained where used and functions they fulfilled in the sentences were all evaluated.

Key Words: *Nehcü’l-Ferâdîs*, *ıl-* Verb, Compound Verb, Determinatives.

Seçkin UYSAL
Yüksek Lisans Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Gülsel SEV
Temmuz 2010, 126 sayfa

ÖZET

“Nehcü’l-Ferâdis’te Kıl- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı” adlı bu çalışmamızda, eser içerisinde yer alan ve kıl- fiili ile kurulan birleşik fiiller incelenmiş, bu yapıdaki birleşik fiillerin hangi hâl ekli tamlayıcılarla kullanıldıkları tespit edilmiştir. Alfabetik sırayla yapılan bu tespitin ardından tamlayıcıların Türkiye Türkçesinden farklı kullanımları, kullanıldıkları yerde kazandıkları anlamları ve cümle içerisindeki görevleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nehcü’l-Ferâdis, kıl- Fiili, Birleşik Fiil, Tamlayıcılar

TEŞEKKÜR

Tezimin her aŐamasında desteğini ve yardımlarını gördüğüm hocam Doç. Dr. Güsel SEV'e, tezin bilgisayara aktarılmasında yardımcı olan Öğretim Görevlisi Nuri SEZER'e, ayrıca Abstract bölümünün kontrolünü yapan Okutman Erdoğan DOĞRU'ya teşekkürü bir borç bilirim.

ÖN SÖZ

Elimizdeki mevcut eserlere rağmen Türk dilinin tarihî lehçelerine ait neticeye kavuşturulamamış pek çok sorun vardır. Eski Türkçe ile bugünkü Türk yazı dilleri arasında köprü vazifesi gören Orta Türkçe dönemi bu noktada büyük bir önem arz etmektedir.

Türk diline ait tarihî yazmaların keşfi ve neşriyatı XIX. yüzyıldan itibaren hız kazanmıştır. Bunlardan bir tanesi de 1956 yılında János Eckmann tarafından yayımlanan “*Nehcü’l-Ferâdîs I TIPKIBASIM*”dır.

Tezimiz, Nehcü’l-Ferâdîs’i konu edinmiş diğer tezlere “kıl-” fiiliyle kurulmuş birleşik fiiller bağlamında katkı yapar niteliktedir. Hangi birleşik fiillerin, hangi tamlayıcıları aldıkları konusu Türk dilinin önemle üzerinde durulması gereken konularındandır. Bu paralelde yapılmış ilk çalışma Tahir Kahraman’ın 1996 yılında yayımlanan “*Çağdaş Türkiye Türkçesi’ndeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*” adlı çalışmasıdır. 2001 yılında yayımlanan ve Gülsel SEV’e ait olan “*Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Filler ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*” adlı çalışma ise Türkiye Türkçesinde etmekli fiillerin hâl ekleriyle münasebetini inceleyen müstakil bir çalışmadır. Bunun dışında, konuyla ilişkisi olan diğer çalışmalar yüksek lisans tezleridir. Bunlardan ilki Yasemin Kaya’nın 2007 yılında yayımlanan “*Olmak Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*” adlı çalışması diğeri ise Vildan Emre’nin 2008 yılında yayımlanan “*Dede Korkut Hikâyelerindeki Fiillerin Birleşim Değerleri*” adlı çalışmasıdır.

Türkiye Türkçesinde işlekliliği az olan; ancak Nehcü’l-Ferâdîs’te umumiyetle karşımıza çıkan “kıl-” fiili, yine bu eserde pek çok isim+fiil yapısında birleşik fiil oluşturmuştur. Bu birleşik fiillerin hangi hâl ekli tamlayıcılarla kullanıldığı “İNCELEME” bölümünde alfabetik olarak verilmiştir. Örnekler “*Nehcü’l-Ferâdîs Uşmağlarının Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) I METİN II TIPKIBASIM*” adlı

kitaptaki ‘METİN’ bölümünden alınmıştır. “İNCELEME” bölümüne aktarılan örneklerin yazımında Aysu Ata’nın “*Nehcü’l-Ferâdîs III DİZİN-SÖZLÜK*” adlı çalışmasındaki düzeltmeler göz önünde bulundurulmuştur.

Yapmış olduğumuz inceleme sadece “kıl-” fiili ile kurulmuş birleşik fiillerle sınırlandırılmamıştır. Bu fiilin ettirgen yapılı hâli olan “kıldur-” fiili ile kurulmuş isim+fiil kalıbındaki birleşik fiiller de incelenmiş ve “SONUÇ” kısmında değerlendirilmiştir.

Tezimizin içerisinde yaptığımız alıntılarda bazı bilim adamlarının birtakım özel isimleri farklı harflerle yazdıkları görülmüştür. Örneğin Altın Ordu ismi cümle içerisinde ‘Altun Orda’, Hüsrev ü Şîrîn ismi ‘Husrav u Şîrîn’ olarak karşımıza çıkabilmektedir. Alıntılara müdahale etme yetkimiz olmadığından bahsi geçen isimler tezimize aynen nakledilmiştir.

Fiil-tamlayıcı münasebetinde genellikle konu dışında bırakılan bazı hâl ekleri vardır. Bu hâl eklerinden bir tanesi olan İlgi (Genitif) hâli ekini ismi isme bağlama fonksiyonundan dolayı değerlendirmeye almadık. Aynı şekilde, genellikle cümlede zarf yapan bir ek olma özelliği gösteren Eşitlik (Ekvatif) hâli eki ile kalıplaşmış birtakım kelimelere eklenerek yer-yön ifade eden Yön Gösterme (Direktif) hâli ekini de fişlerden ayıkladık. {+dIn} hâl eki ile oluşmuş; ancak {+nIn}, {nU} fonksiyonunda kullanılan;

“Bağalıñ, **bu êkki çerigdin kayu biri** galebe kılgay tıp...”(71/9)

“Mêndin soñ sizler ittifağ kılıp **bu altı kimersedin birini** halife kılgay-siz, ...”
(119/14)

gibi tamlayıcılar da tezimiz içerisinde değerlendirmeye alınmadı.

Sonuç olarak çalışmamızda: {-}, { Ø}, {+nI}, {+GA}, {+dA}, {+dIn}, hâl ekleriyle ve “birle” edatıyla oluşmuş tamlayıcılar incelendi ve değerlendirildi. Ayrıca, incelenen birleşik fiillerin “*Nehcü’l-Ferâdis Uşmağlarının Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) I METİN II TIPKIBASIM*” adlı eserden kolay takip edilebilmesi için nakledilen cümlelerin bölüm ve satır numaralarını cümle sonunda parantezle gösterildi.

Seçkin UYSAL

2010-BOLU

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
Ar.	Arapça
bk.	Bakınız
C	Cilt
ev.	Çeviren
DLT	Divānū Lugāti't-Türk
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
hzl.	Hazırlayan
KB	Kutadgu Bilig
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
Moğ.	Moğolca
NF	Nehcū'l-Ferādīs
Orh.	Orhun (Orhon) Türkçesi
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	Türk Dil Kurumu
TM	Türkiyat Mecmuası
Ü	Üniversite
vb.	ve benzeri
Yay.	Yayınları

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	iv
ÖZET	v
TEŞEKKÜR	vi
ÖN SÖZ	vii
KISALTMALAR	ix
İÇİNDEKİLER	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I	4
1. Harezmi Coğrafyası ve Harezmi Türkçesi	4
1.1. Harezmi Türkçesi	4
1.2. Nehcü'l –Ferâdis	9
BÖLÜM II	11
2. Hâl Kavramı ve Birleşik Fiil	11
2.1. Hâl Kavramı ve Hâl Ekleri	11
2.1.1. Yalın Hâl	15
2.1.2. İlgi (Genitif) Hâli	15
2.1.3. Yükleme (Akkuzatif) Hâli	16
2.1.3.1. Eksiz Yükleme (Nominatif) Hâli	17
2.1.4. Yönelme (Datif) Hâli	17
2.1.5. Bulunma (Lokatif)	18
2.1.6. Çıkma (Ablatif)	18
2.1.7. Vasıta (İnstrümental) Hâli	19
2.1.8. Eşitlik (Ekvatif) Hâli	21
2.1.9. Yön Gösterme (Direktif) Hâli	23
2.2. Birleşik Fiil	24
2.2.1. İsim+Yardımcı Fiil Kalıbındaki Birleşik Fiiller	25

2.2.1.1. Kıl- Yardımcı Fiili	28
2.3. Nehcü’l- Ferâdîs’te Fiil- Tamlayıcı Durumu ile İlgili Bazı Hususlar	31
İNCELEME	33
DİZİN	105
SONUÇ	114
KAYNAKÇA	124

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1 - İsim Hâl Ekleri

Tablo 2 - Tek Tamlayıcılı Birleşik Fiiller

Tablo 3 - İki Tamlayıcılı Birleşik Fiiller

Tablo 4- Tamlayıcısını Öbek Hâlinde Almış Birleşik Fiiller

GİRİŞ

Çok eski çağlardan beri geniş bir coğrafyada kendini gösteren Türkçe, dünyanın en eski dillerinden birisidir. “Binlerce eser, anıt, yazıt ve belge bırakan Türk dili bugün de Türkistan, Azerbaycan, Anadolu, Balkanlar ve Avrasya bozkırlarında kullanılmaya devam etmektedir.” (Ercilasun, 2006: 13)

“Türk yazı dilinin ne zaman ve hangi şartlar içinde meydana geldiği konusu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak 552 yılında Türk adı ile tarih sahnesine çıkan Köktürkler zamanında Türk dilinin gelişmiş, yüksek anlatım gücüne sahip, işlenmiş bir edebî dil olduğu kabul edilmektedir.” (Sev, 2007: 25). Bu durumda Türk dili tarihinin başlangıcı milattan önceki yüzyıllara ya da en azından ilk yazılı metinlerin birkaç yüzyıl öncesine götürülebilir.

Türk dilinin bilinen ilk yazılı metinleri, “Moğolistan’da bulunan ve Çin Kaynaklarına göre T’u-chüe diye adlandırılan Türk boyunun kurduğu son devletin resmî dilini aksettirmektedir.” (Ş. Tekin, 1992: 69). Bu ilk yazılı metinler Orhun (Orhon) ya da Köktürk Yazıtları olarak adlandırılan mezar taşlarıdır. Bu yazıtlardan Bilge Kağan Yazıtı 732’de, Kül Tigin Yazıtı 734’te, Tonyukuk Yazıtı 725’te dikilmiştir. Bu yazıtlara hacim olarak daha küçük olan; Ongin, Köl İç Çor, Yenisey, Talas, Tuva vb. yazıtları da ekleyebiliriz.

Köktürkçe ile birlikte “Eski Türkçe” (VI-IX. yy.) dönemi içerisinde değerlendirilen diğer tarihî lehçe Uygur Türkçesidir. Birçok yönüyle Köktürkçenin devamı sayılabilecek olan Uygur Türkçesi kronolojik olarak Eski Türkçe döneminin ikinci kolunu oluşturur. Uygur Türkçesi yazı dilinin sahipleri olan; “Uygur Türkleri, başta Budizm olmak üzere Mani, Brahmi, Nesturi gibi birçok dini benimsemişler, bu dinlere ait yazı ve terminolojiyi de alıp kullanmışlardır.” (Sev, 2007: 27)

Uygur Türkçesinin ilk yazılı eseri, Köktürk alfabesiyle yazılmış olan İl-itmiş Kağan Yazıtı (Şine-Usu-747-759) dır. Uygur Türkçesi ile yazılmış bir diğer önemli eser, Irk Bitig adlı fal kitabıdır. IX. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen Irk Bitig, tıpkı İl-itmiş Kağan yazıtı gibi Köktürk harfleriyle kaleme alınmıştır. Uygur Türkçesinin diğer önemli metinleri Altun Yaruk (X. yy.) ve Sekiz Yükmek (IX ya da X. yy.) adlı Budist metinlerdir. Bunların dışında ufak hacimli vaaz kitapları ve dinî içerikli hikâye kitapları da vardır.

“Tarihî lehçelerin üçüncüsü Karahanlı Türkçesidir. Karahanlı Türkçesini birtakım araştırmacılar Eski Türkçe dönemi içerisinde değerlendirir ve Eski Uygur Türkçesinin doğrudan doğruya İslami şekil altındaki devamı sayarlar.” (Sev, 2007: 28). Ancak, Karahanlı Türkçesi genellikle “Orta Türkçe” (XI. yy.-XVII. yy.) dönemi içerisinde değerlendirilen tarihî lehçelerden bir tanesidir. Bu dönemde ilk İslami-Türk edebiyatı eserleri meydana getirilmiştir. Bu eserler; “Kaşgarlı Mahmut tarafından 1073 tarihinde tamamlanan, dilimizin ilk sözlüğü olan ‘Dîvânü-Lûgati’t-Türk’, 1069 tarihli Yusuf Has Hacib tarafından yazılan ‘Kutadgu Bilig’, Edip Ahmet Yükneki tarafından kaleme alınıp yeri ve tarihi henüz aydınlatılamamış muhtemelen 12. yy.a ait olduğu var sayılan ‘Atebetü’l-Hakayık’ ve Kur’an Tercümeleridir.” (Sev, 2007: 29).

Türk dilinin Anadolu ve Azerbaycan sahalarında yeni yazı dili olarak oluşmaya başladığı dönem “Eski Türkiye Türkçesi” (XIII. yy.-XV. yy.) dönemi olarak adlandırılır. Anadolu’da meydana gelen bu edebî dil Türk kitlelerinin yayılımıyla; Balkanlar, Irak ve Suriye’nin kuzey bölgelerinde de kullanılmıştır. Eski Türkiye Türkçesi, “...kendi içindeki tekâmülü ile 1450’lerden sonra yerini Osmanlı Türkçesine bırakmıştır.” (Köprülü, 1933: 277). Eski Türkiye Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi’den Türkiye Türkçesine uzanan dönemde Türk diliyle pek çok eser kaleme alınmıştır.

Orta Türkçe döneminin Harezmi Türkçesinden başka gelişme kaydeden diğer lehçesi “Kıpçak Türkçesi” (XIII. yy.-XVII. yy.) dir. Bu edebî dilin kendi içerisinde: Kuman, Memlûk ve Ermeni Kıpçakçası olarak üç diyalekti vardır (Tekin ve Ölmez, 1999).

Kıpçak Türkçesi ile yazılan başlıca eserler: Sadî'nin 'Gülistan Tercümesi' (XIII. yy.) ile Ebû Hayyan'ın 'Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk' (XIV. yy.) ıdır. Bunların dışında yazarları belli olmayan Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserler ise şunlardır: Codex Cumanicus (XIV. yy.), Kitâb-ı Mecmu u Tercüman-ı Türkî ve Acemî ve Mogolî (XIV. yy.), et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lügati't-Türkiyye (XV. yy.), Münyetü'l-Guzat (XIV. ya da XV. yy.), İrşadü'l-mülûk ve's-selâtin (XIV. yy.) vd.

XI. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonuna kadar devam eden Orta Asya İslami-Türk yazı dillerinin sonuncu safhası "Çağatay Türkçesi" (XV. yy.- XX. yy.) dir. Bazı yabancı araştırmacılar, bu dönemi 'turc oriental' ya da 'osttürkische' olarak adlandırmışlardır. Bu nedenle Çağatay Türkçesi, 'Doğu Türkçesi' olarak da bilinmektedir. Bu dönemde kullanılan yazı dili kabaca XIV. yüzyılın sonlarında başlar ve XX. yüzyılın başlarına kadar devam eder.

Eckmann, Çağatay Türleşini şu dönemlere ayırır.

a) İlk Çağatayca (Klâsik öncesi, XV. yy. başlarından Nevayî'nin 1465'te ilk divanını tertibine kadar). Bu devir bir dizi Eski Türkçe hususiyetin muhafaza edildiği bir geçiş devridir. Başlıca temsilcileri: Lütfî, Sekkakî, Hocendî, Seyyid Ahmed Mirza, Harezmi, Yusuf Emirî, Yakini, Ahmedî, Gedayî.

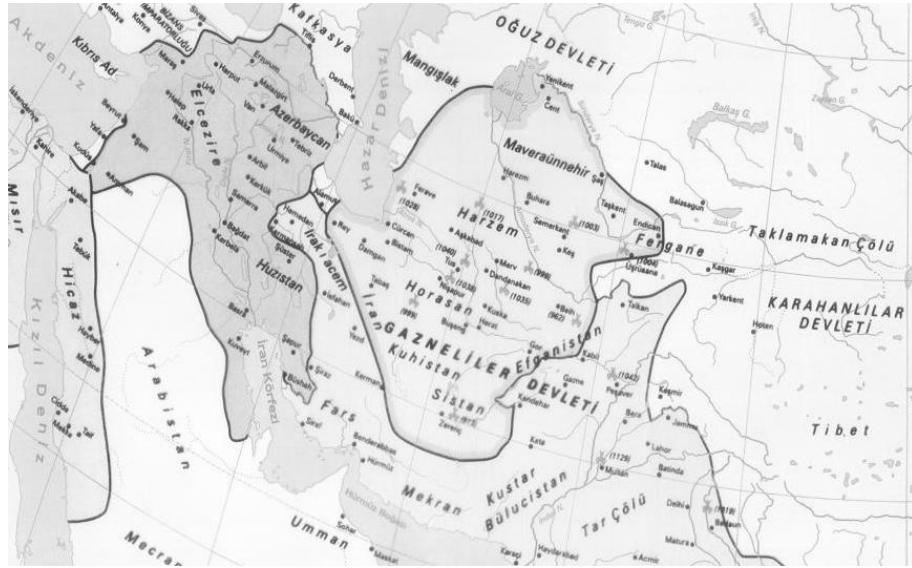
b) Klâsik Çağatayca (1465–1600). Başlıca temsilcileri: Ali Şir Nevayî, Hüseyin Baykara, Hamidî, Şeybanî, Ubeydî, Muhammed Salih, Babür Şah.

c) Klâsik Sonrası (1600–1920). Bir taraftan Nevayî dilinin dikkatli bir taklidi, diğer taraftan Özbek unsurlarının tesiri vardır. Başlıca temsilcileri: Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Baba Rahim Meşreb, Nadire, Furkat. (Eckmann, 2007:9)

BÖLÜM I

1. Harezm Coğrafyası ve Harezm Türkçesi

XII. yüzyıldan itibaren Türk yurdu olmaya başlayan Harezm; Seyhun ve Ceyhun Irmakları'nın Aral Gölü'ne döküldüğü bölge ile kabaca bu havzaların çevrelerini kapsar.

1.1. Harezm Türkçesi

“Harezm” kelimesi yerli ve yabancı araştırmacıların eserlerinde; Khwarezm, Kharezm, Hvarizm, Harizm gibi farklı Latin harfleriyle transkripsiyon edilmektedir. Bu durum Arap harfleri ile Latin harflerinin farklı ses değerlerini karşılamalarından

kaynaklanmaktadır. Biz, tezimizde Türkiye'deki genel telaffuz şekline uygun olan "Harezmi" yazımını kullanacağız.

Harezmi bölgesinin kitlesel Türk göçlerinden önceki sahipleri Harezmi-arkaik Doğu İran dili- konuşan ve Aryani ırka mensup olan Harezmi'dir. İki büyük ırmak (Maverâü'n-nehr) arasında verimli topraklara sahip olan bölge, jeopolitik konumuyla da tarih boyunca önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Bu bağlamda, pek çok tarihçi daha İslamiyet'ten önce bölgede yüksek bir refah düzeyinin mevcudiyetinden bahsetmektedirler. VIII. yüzyılın başlarından itibaren Arap-İslam Devleti'nin bölgeyi fethetmesi, zaten mevcut olan ticari ve sosyal hareketliliği daha da arttırmıştır. Bu fetih sonucunda İslamiyet Harezmi coğrafyasında da yayılmaya başlamıştır. Arap-İslam Devleti'nin Harezmi bölgesine egemen olduğu yıllarda bölgedeki "Harezmişah" ünvanlı yerel yöneticiler siyasi varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Karahanlı (Hakaniye) Devleti'nin "Batı" sınırlarını mesken tutmuş olan Oğuz ve Kıpçak boyları devlet otoritesinin zayıflamaya başladığı XII. yüzyılda bugünkü Afganistan coğrafyasını geçerek Harezmi bölgesine yönelmişlerdir. Bu göç hareketi; sadece Oğuz ve Kıpçak boylarıyla sınırlı değildi; Yimek, Kalaç, Bayavut ve Kanglı boylarını da kapsamaktaydı. Doğu Türkistan'dan Batı Türkistan'a yapılan bu göç hareketi neticesinde Harezmi bölgesinin nüfus yoğunluğu önemli ölçüde artmıştır. Bu yüzyıllarda bölgenin etnik yapısına etki eden bir diğer önemli olay ise Moğol istilaları olmuştur.

Başını Oğuz, Kıpçak ve Kanglı boylarının çektiği kitlesel göç hareketinin öncesinde de Harezmi pek çok Türk akınına maruz kalmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz göç dalgasının getirdiği Türkler, daha önceki yüzyıllarda göç eden Türk kitlelerinden farklı birtakım özellikler göstermekteydi. XII. yüzyılda gerçekleşen göç hareketine katılan Oğuz, Kıpçak, Kanglı ve diğer boylar önceki yüzyıllarda göç etmiş Türk unsurlarının aksine sadece askerlik ve hayvancılık yapmıyorlar aynı zamanda ticaretle de uğraşıyorlardı. A. Zeki Velidi Togan'ın "*Umumi Türk Tarihine Giriş*" adlı eserinde izah edildiği gibi; "Harezmi'e göç eden Türk (ya da Turanî) kitlelerin içerisinde şehirli yani yerleşik hayatı benimsemiş pek çok aile de bulunmaktaydı." (Togan, 1981: 116).

İslamiyet öncesi de İslamiyet sonrası da Türk yerleşimlerine uğramış Harezmi'de asıl büyük ilmî, kültürel hareketlilik XII. yüzyıldaki Oğuz, Kıpçak ve Kanglı boylarının bölgeye göçleriyle olmuştur. Bütün İslam coğrafyasına tesir etmiş pek çok filozof, fıkıh bilgini, şair bu dönemde yetişmiştir. “Bu devre ait birçok yazar ve kitap isimleri saymaktan ziyade Zemahşerî ve Şehrîstanî gibi bütün İslam âleminde şöhret kazanmış bazı tanınmış isimleri vermeyi kâfi görüyoruz.” (Hacıeminoğlu, 1997: 2).

Harezmi'deki ilk Türk dili tesiri yerli dile giren Türkçe kelimelerde görülür. İlk yakınlaşma ticari münasebetlerle oluştuğu için birçok Türkçe kelimenin Harezmi pazarlarında telaffuz edildiğini tahmin edebiliriz.

Türk dilinin tarihî seyrinde Harezmi'nin önemli bir yeri vardır. Türk dili tarihinde Orta Türkçe genel adıyla kabul gören dönemin ikinci oluşum yeri Harezmi bölgesi olmuştur. Bu dönemde olmuş tarihî yazı dili, ‘Harezmi Türkçesi’ ya da ‘Harezmi Altın-Ordu Türkçesi’ adlarıyla literatüre geçmiştir.

“Moğol öncesi Harezmi Türkçesi<Oğuz-Kıpçak> eğiliminde idi. Daha sonraları Kıpçak Türkçesi etkisi ile içerisine Karluk-Uygur unsurlarını da alarak, Moğollar devri Altın-Orda Türkçesine maledilmiştir. Harezmin yayılması ve güçlenmesi ile Oğuz-Kıpçak Türkçesi etkisi de, o nispetle artmış ve yerli dil gelişmesine yardımcı olmuştur...” (Caferoğlu, 2000: 106). Bütün bunların yanında Harezmi Türkçesinin (Eski Türk dillerinden Yeni Türk dillerine) geçiş dili vasfı taşıması ona ayrı bir değer katmaktadır. Bu bağlamda Zeynep Korkmaz, Harezmi Türkçesi dönemine ait eserlerin ‘karışık dilli’ olma özelliklerine dikkat çeker: “Eski Türk yazı dillerinden yeni yazı dillerine geçiş şeklindeki dallanmada, Harezmi bölgesindeki etnik kaynaşma ve karışmaların önemli bir rol oynadığını, bu bölgesindeki tarihî, sosyal ve kültürel şartların yeni gelişmelere elverişli bir ortam hazırladığını da unutmamak gerekir.” (Korkmaz, 2007: 301).

Harezmi bölgesindeki ilk Türkçe eserler XII. yüzyılda yazılmıştır. XIV. yüzyıl ortalarında bölgenin kuzeyinde, Altın Ordu Devleti bünyesinde Harezmi Türkçesi edebî

dil olarak varlığını sürdürmüştür. Timurular Devleti'nin, Cuci daha bilinen adıyla Altın Ordu devletini 1370'de ortadan kaldırmasıyla Harezmi Türkçesi yerini Çağatay Türkçesine bırakmıştır.

Harezmi sahasının Türk diliyle yazılmış ilk eseri 1128–1144 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen Mukaddimetü'l-Edeb'tir. Bu eser özellikle Harezmi bölgesindeki kültürlerin dillerini yansıtmaları bakımından önemli bir eserdir. Mukaddimetü'l-Edeb'in içinde; Harezmi (Yerli İran dili), Arapça, Moğolca, Harezmi Türkçesi dillerinin kelime bazında karşılaştırmaları yapılmıştır. Mukaddimetü'l-Edeb'in yazarı Zemahşerî, Necmettin Hacıeminoğlu'nun belirttiği gibi: “Uzun yıllar Mekke'de yaşamış ve “Cârullah” lakabıyla meşhur olmuştur.” (Hacıeminoğlu, 1997: 10). Eserin Şuşter nüshası dil özellikleri de göz önüne alınarak Nuri yüce tarafından yayımlanmıştır.¹ Bu eserin bir diğer nüshası (Yozgat nüshası) Ahmet Ateş tarafından keşfedilmiş ve bilim dünyasına tanıtılmıştır. A. Zeki Velidi Togan'ın “*Harezmi'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler*” adlı makalesinde Mukaddimetü'l-Edeb'ten de bahis vardır (Ercilasun, 2006).

Harezmi sahasında Türk dili ile yazılmış bir diğer eser Kısasü'l-Enbiyâ'dır. Eser, Nasireddin b. Burhaneddin er-Rabguzî tarafından 1310 yılında yazılmış ve Moğol Prensi Nasireddin Tok Buga'ya sunulmuştur. Avrupa ve Rus kütüphanelerinde pek çok yazması bulunan Kısasü'l-Enbiyâ'nın en eski nüshası Londra'da bulunan nüshadır. Bu nüsha, Kaare Grönbech tarafından 1948 yılında yayımlanmıştır. Kısasü'l-Enbiyâ ile ilgili kapsamlı en son çalışmayı Aysu Ata yapmıştır. Ata'nın çalışması; Giriş, Metin, Tıpkıbasım ve Dizin bölümlerinden oluşan iki ciltlik bir çalışmadır.²

Dönemin bir diğer eseri 713 (1313)'de yazılan Muînü'l-Mürîd'dir. Muînü'l-Mürîd, Altın-Ordu Devleti bünyesinde İslam adına bir müellif tarafından yazılmıştır. Tek nüshası Bursa Orhan Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Hacim bakımından bu sahada yazılmış eserlerin en küçüğüdür. 51 sayfa ve 900 beyitten ibarettir. Arapça bilmeyen göçebe Türkmenlere hem İslâm'ın fihkını hem de tasavvufu öğretmek gayesi

¹ Nuri Yüce, Mukaddimetü'l-Edeb Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks, Ankara: TDK yayınları, 1988.

² Aysu Ata, *Kısasü'l-Enbiya I Giriş-Metin-Tıpkıbasım; II Dizin*, Ankara: TDK yayınları, 1997.

ile yazılmıştır (Hacıeminoğlu, 1997: 8). Eser, Recep Toparlı ve Mustafa Argunşah tarafından 2008 yılında yayımlanmıştır.³

Harezmi Türkçesi döneminin bir diğer eseri Hüsrev ü Şîrîn'dir. "Muhtemelen Harezmi veya Maverâü'n-nehr menşeli bir Altın Ordu şairi Kutb, Tini Beg Han (1341–1342) ve karısı Han Melek Hatun adına, Nizamî'nin aynı addaki mesnevisinin bir benzerini, Husrav ü Şîrîn adlı romantik mesnevîyi kaleme aldı. 25 Sefer 785/29 Nisan 1383'te Memlûklü devletinde, Mısır'da Kıpçak Türkleri'nden Berke Fakih tarafından istinsah edilmiş olan Paris Biblioteque Nationale'deki yazması tek nüshadır." (Eckmann, 2003: 38). Necmettin Hacıeminoğlu, eserin metnini ve dil özelliklerini inceleyen bir çalışma yapmıştır.⁴

Dönemin kronolojik dördüncü eseri Harezmi'nin Muhabbetnâme adlı eseridir. Muhabbetnâme; "Sahanın edebî dili ile yazılmasına rağmen, Kıpçak şivesine karşı geniş bir yakınlık göstermektedir. Bu bakımdan eser, Harezmi'de yazılmış dil yadigârlarına nispetle, en az Kaşgar şivesi tesirini üzerinde hissetmiş olanıdır. Yazarı kesin olarak bilinmemektedir." (Caferoğlu, 2000: 118). Burada araştırmacıları şüpheye sevk eden en büyük etken hiç şüphesiz müellifin mahlasıdır. Harezmi mahlasının bu bölgede müşterek kullanılması müellifin gerçek isminin tespitini zorlaştırmaktadır. Eser içerisinde öğrenilen bilgiye göre; Muhabbetnâme 754/1352 yılında Seyhun Irmağı boyundaki bir yerde yazılmıştır.

Muhabbetnâme'nin iki yazması vardır: Bir tanesi 1432'de Uygur harfleriyle yazılmış ve Emir Celâleddin Firûz Şah'a sunulmuştur. Diğer nüshası XVI. yüzyılda Arap harfleriyle yazılmıştır. "Eserin Uygur harfli nüshasını T. Gandjei, A. M. Şçerbak, British Museum'daki Arap harfli nüshayı E. N. Nadjib ve İstanbul Millet Kütüphanesindeki Arap harfli iki nüshayı Osman F. Sertkaya neşretmişlerdir." (Hacıeminoğlu, 1997: 10).

³ **Recep Toparlı-Mustafa Argunşah**, Mu'înü'l-Mürîd, Ankara: TDK yayınları, 2008.

⁴ **Necmettin Hacıeminoğlu**, Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri, Ankara: TDK yayınları, 2000.

1.2. Nehcü'l-Ferâdîs

Adı Harezmi Türkçesiyle özdeşleşmiş, en önemli Türk dili yadigârlarından bir tanesi Nehcü'l-Ferâdîs'tir. "Eser, Hakaniye Türkçesini Çağatayca'ya bağlayan Altın Ordu-Harezmi devri Türkçesinin hususiyetlerini öğrenmek için ana kaynaklarımızdan biridir. Kerderli Mahmud b. Ali tarafından telif edildiği tahmin edilen Nehcü'l-Ferâdîs'in; Yeni Cami nüshasında ne müellifin adı, ne yazılış yeri, ne de yılı zikredilmiştir. Hâtimedeki kayda göre, eseri istinsah eden Muhammed b. Muhammed b. Hüsrev el-Harezmi işini müellifin ölümünden dört gün sonra yani 6 Cemaziyelevvel 761/26 Mart 1360 tarihinde tamamlamıştır."(Eckmann, 2003: 44).

Nehcü'l-Ferâdîs'in içeriği incelendiğinde, "Kırk Hadis" mahiyetinde dinî bir eser olduğu görülür. Eser, onar fasıllık dört baptan müteşekkildir. Bu baplar "... Peygamber (I.bap) ile hulafâ-i râşîdin, ehl-i beyt ve dört imamın faziletleri (II. bap) ve Allah'a hoş gelen amellerle (III. bap) Allah'a hoş gelmeyen ameller (IV. bap) hakkındadır. Her fasıl Arapça bir hadîsle başlar. Bunun Türkçe tercümesi verildikten sonra, tanınmış İslâm âlimlerinin eserlerinden o hadîsin manasını aydınlatacak mahiyette mütalâalar ve hikâyeler nakledilmekte, gerekirse başka hadîsler (ekserisi yalnız Türkçe olarak) veya ayetler (Arapça ve Türkçe) de tanık olarak gösterilmektedir." (Eckmann, 2003: 43). A.Zeki Velidi Togan, Türkiyat Mecmuasında (1926) kaleme aldığı makale ile eseri Türkiye'de tanıtan ilk isim olmuştur (Ercilasun, 2006). Togan tarafından tanıtılan Yeni Cami nüshası János Eckmann tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.⁵ Neşredilen bu nüsha dışında, Nehcü'l-Ferâdîs'in bir yazması da Kazan'da bulunmuştur. Kazan'da bulunan bu nüsha Kazanlı âlim Mercanî'nin tarih kitabında da zikredilmiştir. Nehcü'l-Ferâdîs'in bir diğer nüshası, 1928 yılında Bahçesaraylı (Kırım) bir kitapçıda bulunmuştur.

⁵ János Eckmann, Nehcü'l-Ferâdîs I Tıpkıbasım, Ankara: TDK yayınları, 1956.

Nehcü'l-Ferâdîs'in tam ve en okunaklı nüshası (Yeni Cami nüshası) nın transkripsiyonlu metni, Hamza Zülfikar ve Semih Tezcan tarafından yayımlanmıştır.⁶ Bu yayımın “Dizin”ini hazırlayan Aysu Ata transkripsiyonlu metne ait bazı okuma yanlışlıklarını da düzeltmiştir.⁷

Nehcü'l-Ferâdîs'in araştırmacılar tarafından keşfedilen nüshalarını şu şekilde özetleyebiliriz: “Nehcü'l-Ferâdîs'in iki nüshası bilinmekle beraber Kazan ve Petersburg kütüphanelerinde başka nüshalarının da bulunduğu anlaşılmaktadır.” (Ercilasun, 2006: 377).

Nehcü'l-Ferâdîs'in kayıp nüshalarından bir tanesi Kazanlı bilgin Şahabeddin Mercanî'nin kütüphanesinde bulunan nüshadır. “Elde bulunan en temiz ve işlenmiş nüsha Yeni Cami nüshasıdır. A. Zeki Velidi Togan tarafından keşfedilen ve 1926'da TM II'de “*Harezm'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler*” makalesiyle bilim dünyasına tanıtılan bu nüsha 26 Mart 1360 yılında, Muhammed bin Muhammed el-Harezmî tarafından istinsah edilmiştir. Müstensih, eserin istinsahını yazarın ölümünden dört gün sonra bitirdiğini kaydetmiştir ki bu kayıt, istinsah sırasında müellifle müstensihinin görüştüğünü ve aynı yerde olduğunu gösterir. Yazma 15. asırda Mısır'da bir Türk beyinin kütüphanesinde kalmış, muhtemelen 16. asırda İstanbul'a intikal etmiştir. 444 sahifelik yazmanın en önemli özelliği harekeli olması ve kapalı e'lerin üstün ve y ile göstermesidir.” (Ercilasun, 2003: 377).

Nehcü'l-Ferâdîs'in sadece birinci ve ikinci baplarını içeren bir nüshası daha vardır. Bu nüsha, Bahçesaray'da keşfedilmiş ve Yalta Müzesi'ne satılmıştır. Yakub Kemal tarafından tanıtılan bu nüshanın sayfa sayısı 549'dur.

⁶ **Semih Tezcan-Hamza Zülfikar**, Nehcü'l-Ferâdîs. Uşmağların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu). I Metin, II Tıpkıbasım, Ankara: TDK yayınları, 2004.

⁷ **Aysu Ata**, Nehcü'l-Ferâdîs. Uşmağların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu). III DİZİN-SÖZLÜK, Ankara: TDK yayınları, 1998.

BÖLÜM II

2. Hâl Kavramı ve Birleşik Fiil

2.1. Hâl Kavramı ve Hâl Ekleri

Türk dilinin müşkül meselelerinden bir tanesi hâl (durum) ekleridir. Bu bağlamda öncelikle hâl kavramı ve hâl eklerinin mahiyeti açıklanmalıdır. İsim hâli TDK'nın yayımladığı Türkçe Sözlükte: “Başka bir kelime ile ilgi kurmak için, ismin yalın biçimde veya ek alarak girdiği durum.” (TDK, 2005: 982). olarak tanımlanır. Konuyla ilgili fikir beyan eden Türkologlardan bir kısmının görüşleri şöyledir:

Gabain, “*Eski Türkçenin Grameri*” adlı kitabında hâl eklerini; Belirtisiz hâl, İlgi hâli, Yaklaşma hâli, Yükleme hâli, Bulunma-Ayrılma hâli, Ayrılma hâli, Vasıta hâli, Eşitlik hâli, Yön hâli olmak üzere dokuzaya ayırır (Gabain, 2007).

T. Tekin, “*Orhon Türkçesi Grameri*” nde hâl eklerini; “Ad Durumları” başlığı altında inceler. Türkçenin bilinen en eski yazı diline dair hazırlanmış bu gramerde, Ad Durumları; Yalın Durum, İlgi Durumu, Belirli Nesne Durumu, Verme-Bulunma Durumu, Bulunma-Çıkma Durumu, Yönelme Durumu, Eşitlik Durumu, Araç Durumu, Birliktelik Durumu olmak üzere dokuzaya ayrılmıştır (Tekin, 2000).

Deny, “*Türk Dili Grameri*” adlı eserinde, isim hâllerini: genitif (in-lenik), accusatif (i-lenik), datif (a-lenik), ablatif (den-lenik), lokatif (de-lenik), relatif (ce-lenik) olarak adlandırır. Yalın hâl bu sınıflandırmamın dışında tutulmuştur (Deny, 1941).

“*Türk Dili Tarihi I*” adlı eserinde Caferoğlu, “Göktürkçenin Ana Dil Bünyesi”ndeki İsim Çekim Eklerini: Nominatif, Genitif, Datif-Latif, Akuzatif, Lokatif-Ablatif, Enstrümental, Allatif-Direktif, Ekvatif, Beraberlik eki, Nispet eki olarak on maddede sınıflar (Caferoğlu, 2000).

Necmettin Hacıeminoğlu, “*Harezmi Türkçesi ve Grameri*” adlı çalışmasında Harezmi Türkçesinin ad durum eklerini, “İsim Hâl Çekimi” başlığı altında değerlendirir. Yalın hâl ekini kitabında değerlendirmeyen Hacıeminoğlu’nu diğer dilcilerden ayıran noktalardan bir tanesi de Yön Gösterme hâlini, Yön Gösterme (İstikamet) hâli olarak adlandırmasıdır (Hacıeminoğlu, 1997).

Karamanlıoğlu, “*Kıpçak Türkçesi Grameri*” adlı eserinde yalın hâlden başka ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, çıkma, vasıta, eşitlik ve yön gösterme hâli eklerine yer verir (Karamanlıoğlu, 1994).

Ergin, “*Türk Dil Bilgisi*” nde; nominatif, genitif, akuzatif, datif, lokatif, ablatif, ekvatif, instrümental, direktif olarak dokuz hâl ekini incelemiştir (Ergin, 2003).

Timurtaş, “*Eski Türkiye Türkçesi*” adlı çalışmasında Yalın Hâl dışında sekiz hâl ekine değinmiştir (Timurtaş, 1981).

Eker, “*Çağdaş Türk Dili*” kitabında Türkçede ad ya da ad soylu sözcüklerin işlek olarak kullanılan sekiz çekimi olduğunu belirtmekle beraber bazı dilcilerin bu sayıyı beş durum ekine indirdiklerini de belirtmiştir (Eker, 2005).

Korkmaz, “*Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*” nde, Türkçe ekleri yapım ve çekim eki olarak iki ana başlıkta değerlendirir (Korkmaz, 2007a). Bu başlıklarda ifade edilen ekler, Yapım ekleri ve İşletme ekleri (Çekim ekleri) dir. Zeynep Korkmaz’ın “Ad Çekimi Ekleri” olarak ifade ettiği başlıca ad durumları ve bunları karşılayan çekim ekleri şunlardır.

1. Yalın durum
2. İlgi durumu
3. Yükleme durumu
4. Yönelme durmu
5. Bulunma durumu
6. Çıkma durumu
7. Vasıta durmu
8. Eşitlik durumu

Lübimov, Türkçede isimlerin altı hâli olduğu görüşündedir. Lübimov, isim hâlleri için sarfedilen ; -i hâli, -e hâli v.b. adlandırmalara da karşıdır. Lübimov'un isim işletme ekleri için kullandığı terimler şunlardır. (Lübimov, 1959)

1. Yalın hâl	asıl hâl
2. -i hâli	geçiş hâli
3.-in hâli	iyelik hâli
4.-e hâli	istikamet hâli
5. -de hâli	yer hâli
6. -den hâli	çıkış hâli

Banguoğlu, “*Türkçenin Grameri*” nde hâl eklerini “Adlarda Çekim” başlığı altında değerlendirmiş ve bu çekim eklerini: İç Çekim Hâlleri ve Dış Çekim Hâlleri olarak ikiye ayırmıştır. İç Çekim Hâlleri olarak bahsedilen hâller: kim hâli, kimi hâli, kime hâli, kimde hâli, kimden hâli, kimin hâli olarak sınıflandırılırken; Dış Çekim Hâlleri: kimle hâli, kimce hâli, kimli hâli, kimsiz hâli olarak sınıflandırılmıştır (Banguoğlu, 2007).

Görüldüğü gibi hâl eklerinin sayısı ve isimlendirilmesi konusunda araştırmacılar arasında bir birlik yoktur. Yukarıda söz konusu edilen çalışmalarda “ismin hâlleri” olarak kabul edilen ortak yapılar şunlardır:

1. Yalın hâl (nominatif)
2. İlgi hâli (genitif)
3. Belirtme hâli (akuzatif)

4. Yönelme hâli (datif)
5. Bulunma hâli (lokatif)
6. Ayrılma hâli (ablatif)
7. Vasıta hâli (enstrümental)
8. Eşitlik hâli (ekvatif)
9. Yön Gösterme hâli (direktif)

İsim hâl eklerinin sayılarını ve adlandırılışlarını şu şekilde tablolaştırabiliriz.

Tablo 1-A. İsim Hâl Ekleri

	Gabain	Tekin	Deny	Caferoğlu	Hacıeminoğlu	Karamanlı Oğlu
Yalın Hâl (Nominatif)	Belirtisiz	Yalın		Nominatif		Yalın
İlgi Hâli (Genitif)	İlgi	İlgi	Genitif (in-lenik)	Genitif	Genitif	İlgi
Belirtme Hâli (Akuzatif)	Yükleme	Belirli Nesne	Accusatif (i-lenik)	Akuzatif	Akuzatif	Yükleme
Yönelme Hâli (Datif)	Yaklaşma	Verme-Bulunma	Datif (a-lenik)	Datif-Latif	Datif Hâli	Yönelme
Bulunma Hâli (Lokatif)	Bulunma-Ayrılma	Bulunma-Çıkma	Lokatif (de-lenik)	Lokatif-Ablatif	Lokatif	Bulunma
Ayrılma Hâli (Ablatif)	Ayrılma	Bulunma-Çıkma Hâli	Ablatif (den-lenik)	Lokatif-Ablatif	Ablatif	Çıkma
Vasıta Hâli (İnstrümental)	Vasıta	Araç		Enstrümental	İnstrümental	Vasıta
Eşitlik Hâli (Ekvatif)	Eşitlik	Eşitlik	Relatif (ce-lenik)	Ekvatif	Ekvatif	Eşitlik
Yön Gösterme (Direktif)	Yön	Yönelme (Direktif)		Allatif-Direktif	Yön (İstikamet)	Yön Gösterme

Tablo 1-B. İsim Hal Ekleri

	Ergin	Timurtaş	Eker	Korkmaz	Lübimov	Banguoğlu
Yalın Hal (Nominatif)	Nominatif		Yalın (Nominatif)	Yalın	Asıl	Kim
İlgi Hali (Genitif)	Genitif	Genitiv	İlgi (Genitif)	İlgi	İyelik	Kimin
Belirtme Hali (Akuzatif)	Akuzatif	Akkuzativ	Belirtme (Akuzatif)	Yükleme	Geçiş	Kimi
Yönelme Hali (Datif)	Datif	Dativ	Yaklaşma (Datif)	Yönelme	İstikamet	Kime
Bulunma Hali (Lokatif)	Lokatif	Lokativ	Bulunma (Lokatif)	Bulunma	Yer	Kimde
Ayrılma Hali (Ablatif)	Ablatif	Ablatif	Uzaklaşma (Ablatif)	Çıkma	Çıkış	Kimden
Vasıta Hali (İnstrümental)	İnstrümental		(Araç) Enstrümental	Vasıta		Kimle
Eşitlik Hali (Ekvatif)	Ekvatif	Ekvativ (Eşitlik)	Eşitlik (Ekvatif)	Eşitlik		Kimce
Yön Gösterme (Direktif)	Direktif	Cihet (Direktif)				

2.1.1. Yalın hâl

Cümle içerisinde nesnenin kendisine tabi olan isim dışında hiçbir münasebet ifade etmeyen şekildir. Korkmaz, yalın hâli, “...adın cümlede anlam ilişkisi yönünden başka bir kelimeye bağlı olmayan durumu” (Korkmaz, 2007a: 267) olarak açıklar. Yalın hâl ile ilgili görüş bildiren bir diğer Türkolog K. Grönbech’dir. Grönbech, “*Türkçenin Yapısı*” adlı kitabında yalın hâl teriminin yanlışlığını belirtip bunun yerine “belirsiz hâl” teriminin uygun olacağını söyler (Grönbech, 2002).

Yalın hâl teşkilinde nesne, çokluk ve iyelik ekleri alabilir; ancak eksiz her ismin yalın hâl olarak değerlendirilmesi gibi bir yanlışlık söz konusudur. Zira isimler ekli olarak kullanılabilirler gibi eksiz olarak da kullanılabilirler. Biz de çalışmamızda yükleme hâli ekinin, eksiz belirtili yükleme hâli biçimindeki kullanımlarını yalın hâl olarak değerlendirmedik.

Yalın hâl kullanımının Nehcü’l-Ferâdis’ten bir örneği: “Yâ Cebre’il *tamuğ* yarattım.” (NF-11/12)

2.1.2. İlgi (Genitif) hâli

“Hâl kavramı, ismin kendi dışında kalan kelimelerle münasebetini ifade eden bir gramer kategorisidir.” (Ergin, 2003: 121). Hâl (Durum) eklerinin, ismin kendisi dışında başka bir unsurla oluşturduğu tamlamalar hâl ekli tamlayıcı olarak kabul edilirken ismin bir başka isimle oluşturduğu tamlama, hâl ekli tamlayıcı olarak kabul edilmemektedir. Burada izahına ihtiyaç duyulan konu, birden fazla ismin bir araya gelerek kelime grubu oluşturmalarını sağlayan genitif ekinin hâl ekli tamlayıcılar konusu içerisindeki konumudur.

Hatipoğlu tarafından, “tamlayan hâli” olarak tanımlanan ilgi hâli aynı zamanda aitlik ve iyelik de ifade eder (Hatipoğlu, 1972). Belirtili ya da belirtisiz ad tamlamaları dışında Kahraman, ilgi hâli ekinin işlevlerini dörde ayırır.

1) Adları ve zamirleri iyelik eki almış başka bir ada bağlayarak, onunla birlikte belirtili ad tamlamaları ve iyelik öbekleri kurar: “Cem’in kızları” gibi.

2) Adları ve zamirleri fiillere bağlar: “Sevim’in olsun” örneğinde olduğu gibi.

3) Zamirleri çekim edatlarına bağlayarak edat öbekleri oluşturur: “Benim için” örneğinde olduğu gibi.

4) Başta şahıs zamirleri olmak üzere diğer zamirlerle birlikte sahiplik ifade eden yargılar oluşturur. Bu ifadelerde +ki aitlik eki genitif ekli zamirlere ulanır: “Benimki”, “teyzeminki” örneklerinde olduğu gibi. (Kahraman, 1997, aktaran: Kalkan, 2006: 87–88).

İlgi hâli gerçekten bir ismin başka bir isme tabi olduğu bir gramer kategorisidir. Yalın hâl, belirtme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli, ayrılma hâli ve vasıta hâli gibi isim hâllerinin aksine ilgi hâli ekinin fiille doğrudan ilişkisi yoktur. Bu nedenle, bu ekin (genitif eki) hâl eki sayılması pek çok dilciye göre mümkün değildir. Bundan dolayı biz de çalışmamızda ilgi (genitif) eki ile oluşmuş kelime gruplarını fişlerimizden ayıkladık ve değerlendirmeye almadık.

2.1.3. Yükleme (Akkuzatif) hâli

Tahsin Banguoğlu’nun İç Çekim Hâlleri içerisinde değerlendirdiği ve “kimi hâli” olarak adlandırdığı hâl eki, Yükleme hâli ekidir. “Kimi hâli adın söz içindeki geçişli fiilden doğrudan doğruya etkilenmesi durumudur: Bundan dolayı ona etkilenme hâli (accusatif) deriz.” (Banguoğlu, 2007: 327). Cümle içerisinde bulunan nesne, belirtme (yükleme) hâli ekini aldığı anda kendisini yükleme bağlar ve belirli nesne adını alır.

Türkiye Türkçesinde yükleme hâli ekleri: {+(y)I}, {+(y)U}; {+(n)I}, {+(n)U}'dür. Harezmi Türkçesinin bazı eserlerinde {+nI} ile birlikte, nadiren {+I} yükleme hâli eki olarak görülse de Nehcü'l-Ferâdîs'te karşımıza çıkan yükleme hâli umumiyetle {+nI}'dir.

2.1.3.1. Eksiz yükleme (Nominatif) hâli

“Eksiz yükleme hâli eki {+Ø}'dir. Bu biçimiyle belirtisiz nesne oluşturur. Görünüş olarak yalın hâle benzemekle birlikte, yalın hâl demek yanlış olur, belirtilmemiş bir yükleme hâli eki hissedilmektedir.” (Sev, 2007: 187).

Eksiz yükleme hâli görünüş olarak Yalın hâle benzeyebilir. “Bu şekiller belirtilmiş iyelik ekleri üzerine yükleme hâli eki getirilmediği zaman ortaya çıkar.” (Sev, 2007: 188).

Eksiz yükleme hâli ile kullanılmış cümlelere Köktürkçe döneminden bu yana rastlanmaktadır. Genellikle manzum yazılarda vezin kaygısından kaynaklandığını düşündüğümüz bu hâl kullanımı umumiyetle mensur yazılarda da görülmektedir. Bu tarihî metinlerden bir tanesi de Nehcü'-Ferâdîs'tir: “Yâ Yūsuf, men seni öz **mālım** bērip satğın aldım.” (NF-361/7)

2.1.4. Yönelme (Datif) hâli

Berke Vardar, yönelme hâlini: “Adın belirttiği dönüş ya da yöneliş anlatan hâl” olarak izah eder (Vardar, 2002: 225). Süer Eker, bu hâl için “yaklaşma hâli” terimini kullanır (Eker, 2007).

Yönelme hâli cümle içerisinde yer tamlayıcısı görevinde bulunur. Eylemin yönünü belirten yönelme hâli; kalıplaşmış kelimelerde zaman ifadesi barındırırken aynı zamanda “için” edatı fonksiyonunda da kullanılır. Bu tarz kullanımlar Nehcü'l-

Ferâdîs'te bazı cümlelerde karşımıza çıkmıştır. Semantik açıdan aynı işlev Türkiye Türkçesinde de görülür: “Sizinle **tanıştığ**ıma sevindim” gibi.

Nehcü'l-Ferâdîs'te yönelme hâli diğer Harezmi dönemi eserlerinde olduğu gibi kalın sıradaki isimlerden sonra –ğa şeklindedir. Bu kullanım Köktürkçedeki yönelme hâli eklerinin aynı fonolojideki kullanımlarıdır.

2.1.5. Bulunma (Lokatif) hâli

Bulunma hâli, eylemin yapıldığı ya da nesnenin olduğu yeri bildirir. Bu işlevinin paralelinde, bulunma hâli eylemin gerçekleştiği zamanı da belirtebilmektedir.

Bulunma hâli ekinin fiille münasebeti, nesnenin fiile bağlanması yönündedir. Köktürkçede bulunma hâli ‘l,n,r’ konsonantlarından sonra genellikle +dA biçimindedir. +dA’lı kullanım bütün kelime kök ve tabanlarında kullanılabilir. Nehcü'l-Ferâdîs'te bulunma hâli karşımıza daima {+dA} şeklinde çıkmıştır.

2.1.6. Çıkma (Ablatif) hâli

Bu hâl ekini Hatipoğlu ve Korkmaz, “Çıkma hâli” olarak terimlendirirken; Ergin, bu hâl eki için “Ayrılma hâli” terimini kullanır (Hatipoğlu, 1972; Korkmaz, 2007; Ergin, 2003).

Çıkma (Ablatif) hâli: “Kelime gruplarında ve cümlede fiilin gösterdiği oluş ve gelişim kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılır.” (Korkmaz, 2007b: 37). Bu hâl eki de ismi fiile bağladığından tamlayıcı vasfı taşır. Dilaçar, çıkma hâli ekinin yalnız “ayrılma göstermek” için kullanılmadığını belirterek birçok kavrama hizmet ettiğini belirtir (Dilaçar, 1989). Çıkma hâlinin cümle içerisinde yüklediği diğer fonksiyonlar; sebep ve tarz bildirmesidir.

Köktürkçede çıkma (hâli) ifadesi bugünkü Türkçedeki bulunma hâli ekleri ile yapılmaktaydı. Başka bir ifadeyle, {+DA} hâl eki Türkçenin ilk yazılı metinlerinde hem bulunma hem de çıkma hâli için kullanılmıştır. Köktürkçe döneminin devamı olan Uygur Türkçesi döneminde çıkma hâli ekleri müstakil olarak ortaya çıkmıştır. Uygur Türkçesi döneminin “n ağzı”nda {+DA} eki, bulunma-çıkma ifadelerini beraber taşımıştır. Bu birlikte kullanım kısmen Karahanlı Türkçesi döneminde de görülür. Harezmi Türkçesi eserlerinde çıkma hâli daha çok {+dIn} eğilimindedir. Bu kullanım Nehcü'l-Ferâdis'te istinasız olarak karşımıza çıkmıştır.

2.1.7. Vasıta (İnstrümental) hâli

Korkmaz, “*Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*” adlı eserinde Türk dilinde görevli kelimeler kategorisini 1) Edatlar 2) Bağlaçlar olmak üzere ikiye ayırır.

Bilindiği gibi edatlar, kendi başlarına anlam taşımayan; ancak eklendikleri isim soylu sözcüklerle belli bir anlam teşkil eden gramer unsurlarıdır. Türkçenin tarihî seyri incelendiğinde bugün aktif kullanıma sahip bulunan; için, ile, gibi, kadar, göre, doğru, dolayı, beri, ötürü vb. edatların etimolojileri “...birer ad ya da fiil (zarf-fiil) şekline dayanmaktadır.” (Korkmaz, 2007a: 1049).

Türkçenin esnek ifade özelliklerinden bir tanesi de “edatlar” ile “isim çekim ekleri” arasındaki semantik benzerliktir. “Nitekim edatlar ile karşıladığımız bazı anlatım biçimlerini aynı anlamı veren ad çekim ekleri ile de kaşılıyabilmekteyiz.” (Korkmaz, 2007a: 1049).

Eski Türkçede vasıta hâli eki: {+n} dir. Bununla birlikte, aynı işlevliğe sahip (son) çekim edatı ‘birle’ de aynı görevde kullanılır. T. Tekin, “*Orhon Türkçesi Grameri*” nde vasıta hâlini “Araç Durumu” başlığı altında değerlendirmiştir. “Adların araç durumu eylemin hangi araçla işlendiğini, kiminle işlendiğini, nasıl ya da hangi şartlar altında işlendiğini ve ne zaman işlendiğini gösterir.” (Tekin, 2000: 117–118).

“bir ärig ok+un urdı” (Prens Kül) bir askeri ok ile vurdu. (KTD 36)

T. Tekin bu gramer yapılarıyla oluşan semantik durumu; Eylem Aracı, Eylemin Kiminle İşlendiğini, Eylemin İşlenme Tarzı, Bağlaç Görevinde, Eylemin İşlendiği Zaman alt başlıklarında değerlendirir.

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinin vasıta fonksiyonu sağlayan bir diğer gramer yapısı “birle” edatıdır.

Gabain’e göre edatın morfolojisi: bir+(i)l-e “birleşerek” şeklinde (Gabain, 2007),

Hacıeminoğlu’na göre ise: bir+le<bir-i-l-e şeklindedir. “Bu izah W. Bang’ın görüşünü de ifade eder.” (Hacıeminoğlu, 1984: 18).

Gabain’nin yukarıdaki izahından da anlaşılacağı üzere “birle” edatı isim menşeli bir edattır.

sizni birlä (TT II A1) “sizinle”, yitiñç uğuşuñuzlarnı birlä (U III 55,11) “7. akrabağlıgımızla (yani neslinizle).” içim kağan birlä sülädimiz (IE 17) “baba kardeşim kağanla birlikte asker sevk ettik.” il tüzmiş birlä (TT IV A15) “İl, Tüzmiş ile (İl ve Tüzmiş).

Ergin ve Hacıeminoğlu; bir+ile edatının iki kelimenin birleşmesiyle oluştuğu görüşündedirler. (Ergin, 2003; Hacıeminoğlu, 1984) “ile” kelimesi Türkiye Türkçesinde yerine göre bağlaç yerine göre vasıta hâli eki olabilmektedir. Bu bağlamda “ile” edatının etimolojisine değinmek gerekir. İl- fiil köküne -A zarf-fiil ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Kelime kökeninin fiil olması da bu yönüyle ilgi çekicidir.

Hacıeminoğlu, “*Harezmi Türkçesi ve Grameri*”nde Harezmi Türkçesi dönemine ait eserlerde görülen vasıta hâli ekini şöyle tarif eder: “Metinlerimizde vasıta hâli -la/-le ve -n eki ile teşkil edilmektedir. Bu ekler isimlerden sonra gelerek, isimleri cümle içerisinde zarf durumuna getirirler. Bazı örneklerde bu eklerin kalıplaşarak, kelimenin

bünyesine dâhil olduğunu görmekteyiz.” (Hacıeminoğlu, 1997: 65). Aynı durum Türkiye Türkçesi için de geçerlidir. Türkiye Türkçesinde, vasıta hâli “ile” edatının eklenmesi ile oluşmuş bir hâl ekidir. Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde işlek olan {+n} eki, “birle” edatıyla aynı fonksiyonu karşılar. Daha açık bir ifadeyle bugünkü vasıta hâli {+IA} eki, Eski Türkçedeki ve Orta Türkçedeki vasıta hâli {+n} ekinin bütün işlevlerini taşımaktadır.

Nehcü'l-Ferâdîs'te “birle” edatıyla oluşmuş vasıta hâli ekinden başka bir vasıta hâli ekine rastlanmamıştır. İster hâl eki fonksiyonunda olsun isterse zarf fonksiyonunda olsun birle biçiminin Nehcü'l-Ferâdîs'te kullanım sıklığı büyük bir yekûn tutar. “Nehcü'l-Ferâdîs'te birle biçiminin toplam kullanım sıklığı: 1052 adettir. Bu sayı Kısasü'l-Enbiyâ'dan (1238) sonra en fazla kullanım sıklığını işaret eder.” (Sözen, 2008: 25).

2.1.8. Eşitlik (Ekvatif) hâli

Eşitlik hâli olan {+CA}'nin çekim eki olarak kullanılışı, vazifesindeki değişimleri göz önünde bulundurduğumuzda süreklilik göstermez. Eski Türkçede işlek olan {+CA} çekim eki bugünkü Türkçede yerini; gibi, göre, kadar vb. çekim edatlarına bırakmıştır.

Türkçede bazı yapım ve çekim eklerinin vazide, fonksiyon değiştirdiği tarihî metinlerde tespit edilmiş durumdadır. Bu bağlamda, “...+ça ekindeki hâl gösterme görevi yavaş yavaş kaybolmaya başlamış ve ekin anlamından biraz farklı yeni kavramlar teşekkül etmiştir.” (Korkmaz, 1960: 277). Eşitlik, mukayese, sınırlama ve gösterme gibi birkaç vazifeyi üzerinde toplamış bulunan +ça eki ile ilgili olarak

kapsamlı bir makale kaleme almış olan Korkmaz, +ça ekini şu başlıklar altında değerlendirmiştir.⁸

1. Kısım: Hâl (Casus) Eki Olan +ça

“Eklendiği kelimelerin nitelik farklarından yahut mukayese ve benzetmenin tarzından ileri gelen bazı özellikler, ekte görev kaymaları doğurmuş; ya da birtakım başka etkiler ekin yeni görevler kazanmasına sebep olmuştur.” (Korkmaz, 1960: 278).

1. Eşitlik Vazifesi

- A. Vasıfta Eşitlik
- B. Miktarda ve Büyüklükte Eşitlik
- C. İzafi Eşitlik

2. Mukayese (Nispet) Vazifesi

3. Sınırlama (Limitativus) Vazifesi

2. Kısım: +ça Ekinin Kalıplaşması

3. Kısım: Teşkil Eki Olarak Kullanılan +ÇA

Sev, “*Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*” adlı çalışmasında +ça ekinin fonksiyonlarını: Eşitlik Vazifesi, Karşılaştırma Vazifesi, Sınırlama Vazifesi başlıklarında değerlendirmiştir.

1. Eşitlik Vazifesi: “Eklendiği isim ile diğer kelimeler arasında nitelik ve nicelik esasına dayanan eşitlik ve benzerlik münasebeti kurar.” (Sev, 2007: 544).

“Muştafâ ‘Arab **tilinçe** (diline göre/dilinde) ödrülmiş têmek bolur.” (NF-3/8)

⁸ Zeynep Korkmaz, “*Türk Diline +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Tşkileri Üzerine Bir Deneme*”, DTCF Dergisi C XVIII/S 3-4 (1960), s. 277-304.

2. Karşılaştırma Vazifesi: “Ekin bu görevi eklendiği kelimeye nispet edilen bir mukayese durumu gösterir.” (Sev, 2007: 547).

Nehcū'l-Ferâdîs'te bu vazifede kullanıma rastlanmamıştır.

3. Sınırlama Vazifesi: “Eşitlik hâli ekinin bu fonksiyonu, daha çok zaman bildiren kelimelere, yönelme, bulunma ve çıkma hâli eki getirilerek sağlanır. ...kadar edatının fonksiyonunda kullanılır.” (Sev, 2007: 547).

“Yā Ebū Leheb, sen *munça* (bu kadar) yıl boldı hēç Muḥammeddin yalğan söz eşitmişîñ bar mu?”

+ça eki ile ilgili olarak yukarıda naklettiğimiz sınıflandırmada eşitlik vazifesi ekin başlıca özelliği olarak ön plana çıkıyor.

Eşitlik hâli ile ilgili fikir beyan eden Türkologlardan biri de Buran'dır. “*Anadolu Ağzlarında İsim Çekim Ekleri*” adlı çalışmasında bu konuya değinen Buran, eşitlik hâli eki olan {+CA}'nin zarf yapma işlevinin gittikçe azaldığını vurgulamakta öte yandan “gibi, kadar, değin vb.” edatların eşitlik ekinin görevlerini yerine getirdiğini belirtmektedir (Buran, 1996: 268–270).

Sonuç olarak, {+CA} ekinin çekim vazifelerinin daimîlik göstermemesi bu ekin tamlayıcı olarak değerlendirilmesini olanaksız kılmaktadır.

2.1.9. Yön gösterme (Direktif) hâli

Türkçede eklerin vazife değiştirdiğini eşitlik hâli ekinden bahsederken belirtmiştik. “Bunlardan yön hâli eki olarak gösterilen {+ArI} eki ancak kalıplaşmış ve zarf olarak kullanılan “ileri, yukarı, dışarı, içeri” gibi birkaç kelimedede bulunmakta ve Türkiye Türkçesi'nde bunların yerlerini ‘doğru, karşı, tarafa, yana...’ gibi çekim edatları doldurmaktadır.” (Sev, 2002: 7).

Yön hâli eki Nehcû'l-Ferâdîs'te nesnenin yöneldiği istikameti belirtme görevinde kullanılmıştır.

“andın *soğra*” (NF- 57/36)

“Hâk te‘âlâ *ağar* tevfiğ bërür...” (NF- 70/3)

Bu bağlamda, çalışmamızda tamlayıcı olarak değerlendirmedığımız bir diğer hâl eki de direktif hâlidir.

Sonuç olarak; “Yön gösterme hâli Türkiye Türkçesinde hâl eki olmaktan çıkmıştır. Ekin tarihî lehçelerdeki fonksiyonları Türkiye Türkçesindekiyle bağdaşmamaktadır. Söz konusu ek de eşitlik hâli ekinde olduğu gibi bir fiilin tamlayıcısı olarak kullanılamaz.” (Sev, 2007: 601–603).

2.2. Birleşik Fiil

Ercilasun birleşik fiilleri şöyle tarif etmektedir: “Birleşik fiil bir kelime grubudur. Kelime gruplarında esas; manaca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek bir kelime muamelesi görmektir. Kelime gruplarına iştirak eden unsurlar; asıl manalarından az veya çok farklı yeni ve tek bir mana ifade etmek üzere bir araya gelirler. Birleşik fiillerde de bu böyledir. İster bir tarafı isim bir tarafı fiil olsun her birleşik fiil, bir tek kavramı karşılar.” (Ercilasun, 1984: 77). Yukarıdaki ifadeden anladığımıza göre; bir birleşik fiilin oluşması için iki veya daha çok kelimenin bir araya gelmesi gerekir.

2.2.1. İsim+yardımcı fiil kalıbındaki birleşik fiiller

Çalışmamızı isim+kıl- kuruluşundaki birleşik fiiller ile sınırlandırdığımızdan birleşik fiillerin ‘isim+fiil’ le yapılan şekillerinin muhtelif bilim adamları tarafından nasıl değerlendirildiğine bir bakalım:

Deny, “*Türk Dili Grameri*” nde bir isim ve bir fiilden meydana gelen birleşik fiilleri “mürekkep fiil” olarak adlandırır. Deny’nin kitabında belirttiği yardımcı fiiller ise şunlardır: et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol-, olun- (Deny, 1941).

Ergin, “*Türk Dil Bilgisi*” nde et-, ol-, eyle-, bulun-, yap-, yardımcı fiillerinin isimlerle ve sıfat-fiillerle meydana getirdiği birleşik fiilleri birinci grupta değerlendirir (Ergin, 2003).

Banguoğlu, “*Türkçenin Grameri*” nde ‘Birleşik Fiil Tabanları’ başlığı altında incelediği birleşik fiilleri: 1. Zarf öbeği, 2. Çekim öbeği, 3. Bağlam öbeği kalıbında olmak üzere üçe ayırır (Banguoğlu, 2007).

Ediskun, “*Yeni Türk Dilbilgisi*” nde birleşik fiilleri dört gruba ayırarak değerlendirmiştir. Ediskun, sıfat-fiille oluşan birleşik fiilleri II. Grupta değerlendirirken; et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol- yardımcı fiillerini III. Grupta değerlendirir (Ediskun, 1963).

Dizdaroğlu, “*Türkçe’de Fiiller*” adlı çalışmasında birleşik fiilleri; 1. İki Fiilden Yapılmış Bileşik Fiiller (Özel Bileşik Fiiller) 2. Yardımcı Fiillerle Yapılan Bileşik Fiiller 3. Anlamca Kaynaşmış Bileşik Fiiller olmak üzere üç başlıkta değerlendirmiştir. “Yardımcı Fiillerle Yapılan Bileşik Fiiller” bahsinde; etmek, eylemek, olmak, kılmak, buyurmak yardımcı fiilleri işlenmiştir (Dizdaroğlu, 1963).

Gencan, “*Yeni Dil Bilgisi*” kitabında birleşik fiilleri: Kuralla Yapılan Birleşik Fiiller, Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller olarak ikiye ayırır. Kuralla Yapılan Birleşik Fiiller de Özel Birleşik Fiiller ve Yardımcı Fiillerle Yapılan Birleşik Fiiller olarak ikiye ayrılmıştır (Gencan, 1946).

Emre'nin, "*Türk Dilbilgisi*" adlı kitabında; etmek, kılmak, eylemek, olmak birleşik fiillerini ayrı başlıklar altında değerlendirdiğini görmekteyiz. (Emre, 1945).

A.N. Kononov, "*Grammatika Turetskogo Yazıka*"⁹ adlı eserinde bir tarafı isim, bir tarafı yardımcı fiil olan birleşik fiilleri, "analitik tip" fiil olarak adlandırır.

Hacıeminoğlu, "*Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*" adlı kapsamlı çalışmasında Tarihî Türk Lehçelerindeki birleşik fiillerin, dönemlerine ait kullanılış şekillerini değerlendirmiştir. Eserin Harezmi Türkçesi bahsinde; bol-, it-, yap-, kıl-, yardımcı fiilleri ele alınmıştır (Hacıeminoğlu, 1991).

Zeynalov, "*Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*" adlı eserinde et-yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik fiilleri "terkibî fiil", ol-yardımcı fiiliyle oluşturulanları ise "dolaylamalı fiil" biçimleri olarak değerlendirir (Zeynalov, 1953, aktaran: Sev, 2002)

Korkmaz, "*Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*" adlı eserinde birleşik fiilleri; "Bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir." şeklinde izah eder. Korkmaz, birleşik fiilleri; yapı, işlev ve anlam özelliklerine göre kendi içlerinde iki ana gruba ayırmıştır.

I. Esas Anlamını Korumuş Veya Esas Anlamını Korumakla Birlikte Birtakım İşlev İncelikleri Kazanmış Olan Birleşik Fiiller,

II. Esas Anlamını Kaybederek Deyimleşmiş Olan Birleşik Fiiller.

Yukarıda iki ana gruba ayrılan birleşik fiillerin kendi içlerinde alt grupları da vardır.

I. Esas Anlamını Korumuş Veya İşlev İncelikleri Kazanmış Olan Birleşik Fiiller

⁹ A.N. Kononov, *Çağdaş Türk Edebî Dilinin Grameri* (çev: Sabit Paylı), Moskova-Leningrad: Basılmamış Tercümesi Türk Dil Kurumu Kütüphanesindedir, 1956.

1. Bir Yanı Ad Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller
 2. Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller (Karmaşık Fiiller, Complex Verb)
 3. Bir Yanı Zarf-Fiil Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller: Tasvir Fiilleri
- II. Anlam Kaymasına Uğramış Ve Deyimleşmiş Olan Birleşik Fiiller
1. Tek Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller
 2. İki Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller
 3. Üç Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller

Korkmaz'ın isim+fiil (bir yanı ad bir yanı yardımcı fiil) kuruluşundaki birleşik fiilleri değerlendirirken: “Bunlar bir ad veya sıfat ile et-, eyle-, yap-, kıl-, ol- ve bulun-yardımcı fiillerinin birleşmesinden oluşmuştur.” (Korkmaz, 2007: 792) ifadesini kullanır. Esas anlamın daha çok ad üzerinde olduğu bu yapıların Türkiye Türkçesinde yaygın kullanılan yardımcı fiilleri; bir kılış bildiren et- ve bir oluş bildiren ol- yardımcı fiilleridir (Korkmaz, 2007a: 791–861).

Korkmaz'ın et- ve ol- fiillerine nazaran daha az işleklığe sahip “eyle, kıl- ve yap-” fiilleri ile ilgili görüşü ise şöyledir: “Eyle-, kıl- ve yap- fiilleri de et- fiiline paralel işlev gören geçişli yardımcı fiillerdir. Ancak, bunlardan eyle- fiili Eski Anadolu Türkçesindeki kadar yaygın olmayıp belirli yerlerde kullanılmaktadır. Kıl-yardımcı fiili ise icra kıl-, mecbur kıl-, namaz kıl- gibi birkaç kalıplaşmış ifadede kalmıştır.” (Korkmaz, 2007a: 794).

Sonuç olarak, bu yapıdaki birleşik fiillerin isim ve fiil unsurları üzerinde ayrı ayrı durmak gerekir. Birleşik fiillerin fiil tarafı, yardımcı fiil olarak adlandırılır. Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan iki adet yardımcı fiil vardır; bu fiiller “olmak” ve “etmek” fiilleridir. Bunun yanında; “eylemek, yapmak, kılmak, bulunmak” yardımcı fiilleri de ifade zenginliği yaratmak için kullanılır. Birleşik fiillerin isim tarafı bir yargıyı ifade eden predikatın isim soylu unsurudur. Bu isim soylu unsur bazen sıfat, bazen de sıfat-fiil (partisip) olabilir. Tıpkı, “gelmiş bulunmak” ifadesinde olduğu gibi...

2.2.1.1. Kıl- yardımcı fiili

İsim+fiil kuruluşunda birleşik fiil meydana getiren yardımcı fiillerden bir tanesi; kıl- yardımcı fiilidir. Kıl- fiilini müstakil değerlendirdiğimizde karşımıza şu şekilde bir etimoloji çıkmaktadır:

“kıl-[‘Yapmak, eylemek, kılmak’=ET. (Orh.), OT. kıl- (DLT, KB) <T. kıl- Moğ. kil-<Altayca: *kıl-l- ‘yineleme eki’” (Gülensoy, 2007: 507)

Ş. Tekin’in kıl- fiiliyle ilgili görüşü şöyledir: “kıl-< *kıl-l, Bugün de eski devirde de kıl- artık pasifliğini kaybetmiş görünüyor ki Tunyukuk bile kitabesinin açılış cümlesinde kendisinden bahsederken [**Ben özüm Tabgaç ilinde kılntım**] yani ‘Ben Çin’de doğdum’ diyor. Kıl- şeklinin ne olduğu tam anlaşılmıyor.< *kıl-ş-?”¹⁰

Eckmann’ın kılmak yardımcı fiili ile ilgili düşünceleri ise şöyledir: “Bu yardımcı fiil, çok defa kıl-‘kılmak, yapmak’, bazen ve daha çok şiirde et- veya eyle-, vs. (Farsça kerdan ‘yapmak’) dir.” (Eckmann, 2007: 58). Bu bakımdan kılmak fiilini Farsçadaki “kârdan” yardımcı fiiline benzetmek bizce de doğrudur. Zira bahsi geçen dilde de bu yöllü pek çok yargı teşkil edilmektedir.

Türk dilinin bilinen ilk metinlerinden itibaren birleşik fiillere rastlıyoruz. Eski metinlerde karşımıza işlek olarak çıkan “kılmak” yardımcı fiilinin; işlekliliği Batı Türkçesinin son evrelerinde giderek azalmıştır. Bugün; “namaz kıl-, mecbur kıl, bahtiyar kıl- vb.” kalıplaşmış ifadelerde karşılaştığımız bu yardımcı fiil yukarıda belirttiğimiz gibi Türkçenin bilinen ilk metinlerinden itibaren karşımıza çıkmaktadır.

Orhon Yazıtlarında: “Çıgañ bodunug **bay kılntım**, az bodunug **üküş kılntım**” (Tekin, 2000: 119–120).

¹⁰ Şinasi Tekin, *İştikakçının...* Naklen, Tuncer Gülensoy’un , “Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü,” Ankara: TDK Yay., 2007, s. 507.

Uygur dönemine ait Turfan metinlerinde: “İrtekün tawrak **buyan kıl!**” (Gabain, 2007: 116).

Kutadgu Bilig’de: “okıdı kör ay toldıka **kıldı yol**

bu ay toldı kirdi kawuşturdı kol” (Arat, 1979: 766).

Çağatay Türkçesi dönemi şairi Şâhî’de:

“Hacr dardığa **şanam vaşl ile dermân kılıñ,**

Yoğsa siz hem bir yolu **andeşâ-î hicrân kılıñ!**” (Eckmann, 2003: 297).

Ediskun, kılmak yardımcı fiilinin, etmek yardımcı fiilinin paralelinde birleşik fiiller kurduğunu belirtir (Ediskun, 1963: 243). Bu yardımcı fiil; Emre (1945: 116), tarafından; “öz anlamı yaratmak, konunun hâlini değiştirip onu başka hâle getirmek” olarak tarif edilmiştir.

Yukarıdaki izahlardan ilki, daha çok Türkiye Türkçesi; ikincisi ise Tarihî Türk Lehçeleri için geçerlidir. Bu nedenle; bizim yaptığımız incelemede de kılmaklı fiillerin pek çoğu “... hâle getirmek” ifadesiyle açıklandı.

Nehcü’l-Ferâdis’te incelediğimiz fiil tamlayıcıları ve bu tamlayıcıların ekleri şu şekilde gösterilmiştir.

{-}

Hiçbir tamlayıcıya gerek duymadan kullanılan birleşik fiiller bu işaretle gösterilmiştir.

{+Ø}

Tamlayıcıların ek almamış şekliyle birleşik fiile bağlantısını gösteren ve cümlede belirsiz nesne olarak kullanılan eksiz yükleme hâli ekinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

{+nI}

Ek alarak fiile bağlantı kuran, cümlede belirli nesne olarak kullanılan yükleme hâli için kullanılmıştır.

{+GA}

Fiil hareketini yönelme ve yaklaşma yönünden gösteren, aynı zamanda yer tamlayıcısı olup zarf göreviyle de kullanılan yaklaşma hâli ekinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

{+dA}

Cümlede yer tamlayıcısı olarak; eylem, şahıs ve nesnenin yerini gösteren, aynı zamanda zarf göreviyle de kullanılan bulunma hâli için kullanılmıştır.

{+dIn}

Eylem ve nesnenin kaynağını, çıkış noktasını belirten, cümlede ayrılma, çıkma, uzaklaşma bildirerek yer tamlayıcısı olarak kullanılan ayrılma hâli, aynı zamanda zarf yapma fonksiyonunu da bünyesinde taşır. Bu hâl eki yukarıda belirtilen şekilde gösterilmiştir.

birle

Fiilin bildirdiği eylemin; ne ile, kim ile yapıldığını ifade etmek için tamlayıcıya getirilen vasıta hâli ekinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

2.3. Nehcü'l-Ferâdîs'te Fiil-Tamlayıcı Durumu ile İlgili Bazı Hususlar

Çalışmamıza “*Nehcü'l-Ferâdîs III-DİZİN-SÖZLÜK*” adlı kitaptaki kıl- fiillerini fişleyerek başladık. Bu fişlemede kıl- birleşik fiilin yüklem olduğu örneklerle birlikte; isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil öbekleri de dikkate alındı.

İsim+kıl- kuruluşunda birleşik fiil oluşturan cümlelerde bir fiilin aynı tamlayıcıyı birden fazla aldığı tespit edilmiştir. Bunlar “İNCELEME” bölümüne alınırken bir örnekle sınırlandırılmıştır.

“kandillar kıl-”, “tāyiblardın kıl-”, “tevekküldin kıl-” gibi, birleşik fiillerin isim kısmındaki çekim ekleri, örnek cümlelerin fişlere yazılmasında engel teşkil etmedi.

“eğgü ‘ameller kıl-”, “edebî tamuğluğ kıl-” gibi birleşik fiillerin önünde yer alan sıfatlar dikkate alınmadan “isim+fiil” unsuru incelendi.

{+dIn} hâl eki ile oluşmuş; ancak {+nIn}, {+nUn} fonksiyonunda kullanılan,

“Bağalı, bu êkki *çerigdin* kayu *biri* galebe kılğay tēp...” (71/9)

“Mēndin soğ sizler ittifağ kılıp *bu altı kimersedin birini* hālīfe kılğay-siz, ...” (119/14) gibi yapılar değerlendirmeye alınmadı.

“İNCELEME” bölümüne aldığımız cümlelerin yazımında eserin orijinaline sadık kalmakla birlikte, bu cümlelerin yazımında Aysu Ata'nın hazırladığı DİZİN'deki düzeltmeleri de dikkate aldık.

Çalışmamızda bazı birleşik fiillerin tamlayıcısını öbek hâlinde aldıkları görüldü. Bu tamlayıcılar {+nI...+GA}, {+nI...+dA}, {+nI...+dIn}, {+GA...+Ø}, {+GA...+nI}, {+GA...+dIn}, {+GA...birle}, {+dA...+Ø}, {+dIn...+Ø}, {+dIn...+nI}, {+dIn...+GA}, {birle...+GA} şeklinde gösterildi.

Birleşik fiilleri fişlerken bazı fiillerin birbirleriyle çok yakın anlamlar teşkil ettiği görüldü. Sekiz adet tespit ettiğimiz bu fiiller şunlardır:

‘azāb kı1-, ‘azāb ve ‘uqūbet kı1-
 hūmet kı1-, hūmet ve ‘izzet kı1-
 ‘ibādet kı1-, ‘ibādet ve tāt kı1-
 ihsān kı1-, ihsān ve in‘ām kı1-
 imāmetlık kı1-, imāmluk kı1-
 mu‘āmle kı1-, mu‘āmilet kı1-
 tāt kı1-, tāt ve ‘ibādet kı1-

Bu birleşik fiilerden “ihsān kı1-” ve “ihsān ve in‘ām kı1-” fiilleri aynı maddede değerlendirilirken diğer fiiller ayrı maddelerde ele alındı.

Birleşik fiillerin isim kısmındaki isim ve ek unsuru farklı dillere ait ise bu kök ve eklerin ait oldukları diller göz önünde bulunduruldu: ‘āsılık kı1-: (Ar.+T.), zārılık kı1-: (Far.+T.) örneklerinde olduğu gibi.

“İNCELEME” bölümünde çok anlamlı birleşik fiillerin tamlayıcılarla kullanımında birleşik fiilin o hâl eklerine uygun anlamları verildi. İncelenen birleşik fiillerin anlamları verilirken; “*TDK Türkçe Sözlük*”, “*Nehcü’l-Ferâdis III-DİZİN-SÖZLÜK*” ve İsmail Parlatır’ın “*Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*”nden yararlanıldı.

İNCELEME

KILMAK FİİLİYLE YAPILAN BİRLEŞİK FİİLLER VE TAMLAYICILARI

- A -

āb-dest kı1-: (Far.) Abdest almak.

{-}

Ėmdi ol vaqt yawudı, tedi taqı turdı taqı āb-dest kıldı, ... (153/8)

{+GA}

Yā İbrāhīm, *tegme bir farīza namāzka* bir āb-dest kılgıl taqı...
tedi erse, ... (266/8)

{+dA}

Men *munda* āb-dest kılsam. (222/1)

‘ādet kı1-: (Ar.) Alışkanlık yapmak. Bir şeyi alışkanlık hâline getirmek.

{+Ø}

Taqı benim āvāzım qatıg turur taqı *katıg sözlemek* ‘ādet kılip
turur-men, ... (371/14)

{+GA}

Munça yıldın berü bu çıpçuqlar *bu daraht üzerinde konmaqğa* ‘ādet
kılip tururlar. (245/2)

‘adl kı1-: (Ar.) Adaleti uygulamak. Adaleti ve doğruluğu yerine getirmek.

{-}

‘Adl kıldınız tedi erse, ... (75/14)

‘afv kı1-: (Ar.) Bir kimseyi suçundan dolayı bağışlamak.

{+nI}

..., *cümlesini* ‘afv kılmış bolsa... (49/2)

{+GA}

...*atalarına* ‘afv kılmış teg *oğlanlarına* tağı ‘afv kılgay. (276/16)

ağır kı1-: (T.) Bir şeyi zor hâle getirmek, zorlaştırmak.

{+nI}

..., men keldim tağı saña *namāznu*, *viridiñni* ağır kıldım. (268/4)

ağıluğ kı1-: (T.) Bir şeyi zehirli hâle getirmek.

{+nI}

Ol hatun bardı *İbnü Mülcemniñ kılıçını* ağıluğ kıldı. (152/14)

‘ahd kı1-: (Ar.) 1. Bir şeyi yapmak ya da yapmamak için söz vermek, yemin etmek, ant içmek.

birle

...tağı *menim birle* ‘ahd kılgıl kim... (381/13)

alçaqlık kı1-: (T.) Alçak gönüllü olmak.

{+GA}

...tağı *mü’ minlerge* alçaqlık kılgıl! (16/13)

{+dA}

..., ol mü’ minler kim *namāzları içinde* alçaqlık kıldılar,... (403/5)

altun kı1-: (T.) Bir şeyi altın hâline getirmek.

{+nI}

Yâ Muhammed, eger tilesen *Uhud tağını* altun kılayın tağı...(173/4)

āmāde kı1- (Far.) Hazır etmek, hazırlamak.

{+Ø}

Seniñ rûhuñ kelmekinge tağı cümle uçmağ kapuğlarında hûrlar eliglerinde tabaqlar alıp *nişārlar* āmāde kılıp seniñ rûhuñ kelmekinge bağıp tururlar tēdi erse, ... (89/2)

{+nI}

..., *anıñ cevābını* āmāde kıılmağ gerek. (146/11)

{+GA...+Ø}

Cümle şahābe ēwleringe barıp *Peygāmbār 'as'ka hediyye* āmāde kıılır erdiler küçleri yeterinçe. (24/17)

'amel kı1- (Ar.) Bir şeyi yerine getirmek. İş yapmak, eylemde bulunmak.

{+Ø}

Andağ erse ma'lūm boldı kim *ne* 'amel kıılsa, ... (407/13)

{+dA}

...kim *dünyāda* eđgü 'ameller kıılır erdiñiz. (197/9)

birle

... kim *bu kitāb sözleri birle* 'amel kıılğaylar. (2/17)

ārāste kı1- (Far.) Süslemek, düzenlemek.

{+nI}

Ékinç kün yana *özini* ārāste kııldı tağı... (366/10)

birle

Özini bēzemiş, *türlüg türlüg bēzekler birle* ārāste kıılmış. (398/11)

arıĝ kııl-: (T.) Temiz ve saf hâle getirmek.

{+nI},{+dA}

Ey ıarındaşıım, zînhâr tâ‘at ve ‘ibâdet *ıçinde niyyetiĝni* arıĝ kıılĝıl,

... (408/6)

artuĝ kııl-: (T.) Bir Şeyin sayısını çoĝaltmak.

{+nI...+dIn}

Taĝı *seniĝ ümmetiĝni cümle peyĝambarlar ümmetidin*...kııldı.(10/9)

aruĝ kııl-: (T.) Zayıf ve güçsüz hale getirmek.

{+nI}

Ey mel‘ün, ne neerse turur kim *teniĝni* aruĝ kııldı? (275/3)

‘arza kııl-: (Ar.) 1. Sayĝı ile söz söylemek. 2. Yüksek mevkide bulunan birisine bir Şeyi sunmak, iletmek.

{+nI}

Men *hâcetiĝni* ‘arza kııldım erse... (169/5)

{+GA}

... *Ebū Bekrke* ‘arza kıılur erdiler. (159/7)

{+GA...+nI}

..., köĝlinde sözünü, *hâcetiĝni maĝa* ‘arza kıılı bilmeĝey erdi.(123/14)

{+dA}

... kim ‘ıŝkıınıĝ kıŝŝasını *anıĝ ileyinde* ‘arza kıılsa. (431/9)

‘arzū kııl-: (Far.) Őiddetle yürekten istemek.

{+Ø}

Nefsüm *üküş neerseler* ‘arzū kııldı taĝı... (300/14)

{+nI}

... taķı *mun' imlerni* ārzū kıılır erdiler... (24/12)

{+GA}

Taķı *kün barmakınġa* ārzū kıılırlar kim... (318/16)

āsān kııl-: (Far.) Kolay hāle getirmek.

{+nI...+GA}

Yā Rabbī, *ölümnüġ katıġlıklarını maġa* āsān kıılıu bērgil, ... (438/1)

āsāyiş kııl-: (Far.) Huzur ve güvenlil içinde olmak.

{+dA}, birle

Medīne içinde köligede ehli evlādı birle āsāyiş kıılıp... (408/15)

'aşılık kııl-: (Ar.+T.) İsyān etmek, baş kaldırmak.

{+GA}

..., *Peyġāmbār 'as'ka* 'aşılık kıılmış bolur-men tēp... (31/4)

aşak kııl-: (T.) Bir şeyi aşāġı çekmek.

{+nI}

...nā-māħrem 'avret keçer bolsa, *közleriġizni* aşak kıılıġ, ... (305/3)

āşkāre kııl-: (Far.) Belli etmek.

{+nI}

..., İslāmdın kıayıp *düşmānlıkni* āşkāre kıılıp mü'minlerke ziyān tegürmesünler tēp. (75/10)

{+dA}

...bu ceddin ziyāretini *mü'minler arasında* āşkāre kıılaşak... (155/11)

‘**aṭā kı́l-**: (Ar.) Bir şeyi başka bir kimseye vermek.

{+nI...+GA}

..., *cümlesini kelgenlerke* ‘aṭā kıldı... (199/12)

{+dIn}

Bizlerni Haḡ te‘ālā sizlerke *ol ‘ameldin* ‘aṭā kıldı, ... (309/2)

‘**āvāz kı́l-**: (Far.) Yüksek sesle haykırmak.

{+GA}

Sen bir sâ‘atdın soḡ *maḡa* āvāz kılgaysen... (167/4)

{+dA}

...*ol daraḡtnıḡ budaklarında* çıpçuḡlar oturur, āvāz kıılır... (244/14)

{+dIn}

..., men barayın *kuḡuḡ aḡzındın* āvāz kılayın... (357/6)

‘**ayādet kı́l-**: (Ar.) Hatır sormak. Hasta ziyaretinde bulunmak.

{+GA}

..., *sökelke* ‘ayādet kıılmaḡ sünnet turur... (235/7)

‘**ayb kı́l-**: (Ar.) Ayıplamak.

{+nI}

... kim ol *hemıḡe butlarımıznı* ‘ayb kıılı sözleyür erdi... (216/12)

‘**azāb kı́l-**: (Ar.) Azap etmek, ceza vermek.

{+nI}

Yā Rabbī, eger *ḡavmumnı* ‘azāb kıılsaḡ... (116/1)

‘azāb ve ‘uqūbet kı1-: (Ar.) Azap ve eziyet etmek, cezalandırmak.

{+GA}

..., hēç *maḡa* ‘azāb ve ‘uqūbet kı1mağ1... (279/6)

birle

..., *ot birle* ‘azāb ve ‘uqūbet kı1ur erdiler. (165/12)

āzād kı1-: (Far.) Özgür ve serbest bırakmak.

{+nI}

...*Bilā1ni* āzād kı1dı erse, ... (97/10)

{+nI...+dIn}

Bolğay kim Ḥaḡ te‘ālā *mēni tamuğ otındın* āzād kı1ğay tēdi. (98/10)

{+dIn...+nI}

taḡı *ḡocasıdın ol kı1unı* üküş bahā bērip... aldı āzād kı1dı. (431/7)

āzār kı1-: (Far.) Azarlamak, bir kimseyi söz ile incitmek.

{+nI}

...taḡı *cüftini* āzār kı1lmasa tēdi. (68/11)

{+GA}

..., *maḡa* mundağ āzār kı1dıḡ. (288/8)

birle

...kim *tili birle* cüftini āzār kı1ur erdi... (68/9)

‘azīz kı1-: (Ar.) Yüceltmek.

{+nI}

Ėmdi Ḥaḡ *sēni* ‘azīz kı1dı, ... (51/16)

{+dA}

...taḡı *āḡirette* ‘azīz kı1ğay. (207/8)

‘azlet kı1-: (Ar.) Yalnız başına yaşamak, bir topluluktan ayrılmak.

{+dIn}

Biri *halkdın* ‘azlet kılmak turur... (269/1)

‘azm kı1-: (Ar.) Bir yere yönelmek. Bir yere gitmeye niyet etmek.

{+GA}

Ékinç yıl tağı *hacka* ‘azm kıldım. (271/17)

- B -

baḥīl kı́l-: (Ar.) Cimrilik etmek.

{+GA}

Ey oğlum, men *saḡa* baḥīl kı́ldım... (289/5)

baḥş kı́l-: (Ar.) 1. Bir konu üzerinde söz söylemek.

{+dA}, birle

...taḡı *özi birle* baḥş kı́lıştılar *Ḳur'ân içinde*: ... (222/7)

{+dIn}

Peygāmbār'nuḡ ḥadıṣlerini *andın* eşitürler... baḥş kı́lırlar. (222/6)

2. İddialaşmak.

birle

Hēç men *bir kişi birle* baḥş kı́lmadım... (201/12)

baḥşīş kı́l-: (Far.) Karşılık beklemeden bir şey vermek, hediye etmek.

{+GA}

...*bir kimerseke* baḥşīş kı́lmaḡ delīl turur... (209/6)

bēḡ kı́l-: (T.) Bir kimseyi bey ya da hükümdar ilân etmek.

{+nI}

Ol êlke *Ebrehe atlıḡ kişini* bēḡ kı́lıp turur erdi. (41/5)

beḥil kı́l-: (Far.) Bir kimseyi affetmek.

{+GA}

Maḡa beḥil kı́lıḡ... (358/9)

bende kı1-: (Far.) Kul ve köle yapmak.

{+nI...+GA}

Yā Rabbenā, *bizlerni* sen taqı *maḥlūḳka* bende kıldıñ. (327/12)

binā kı1-: (Ar.) İnşa etmek, bina yapmak.

{+Ø}

...taqı bu Şan'āda anıñ *tég bir éw* binā kılsam, ... (41/9)

{+nI}

...kim *Ka'beni* binā kılıñ tıp, İbrāhīm 'as aydı... (38/7)

{+nI...+dIn}

...bu *Ka'beniñ taşlarını bés tağnıñ taşlarıdın* binā kılsañ: ... (38/10)

{+dA}

Bu bulıt köligesinde kerek kim binā kılsañ, ... (38/9)

{+dA...+Ø}

..., maña ḥazretiñde *uçmaḥ içinde éw* binā kılgıl... (16/12)

bişāret kı1-: (Ar.) Müjdelemek.

{+GA}, birle

Sizlerke İncil içinde 'İsā Peyğāmbar bişāret kılıp turur, ... (81/2)

birle

...kim Peyğāmbar 'as muña *uçmaḥ birle* bişāret kıldı, ... (413/3)

bulun kı1-: (T.) Bir kimseyi tutsak etmek.

{+nI}

Andağ erse *anı* kim bulun kıldıñız, ... (117/3)

- C -

celve kı1-: (Ar.) Belirmek, görünmek, ortaya çıkmak.

{+dA}

...tép ' *âlem içinde* celve kıldı erse... (211/6)

cem' kı1-: (Ar.) Toplamak, bir araya getirmek.

{+nI}

...kim *bu kitâbnı* cem' kılgan 'âşî ve cāfî...kılsalar... (444/10)

{+nI...+GA}

..., *cümle hatunlarını bir yerke* cem' kıılır erdi taqı... (414/7)

{+dA}

Cümlesini Hâk *İbrâhîm peygâmbar katında* cem' kıılıp turur. (65/2)

{+dIn}

..., *helâldın* ... cem' kılgaylar *harâmdın* ... cem' kılgaylar. (397/7)

birle

... *öziniñ yarı birle* cem' kıldı... (90/8)

cimâ' kı1-: (Ar.) Cinsel ilişkiye girmek.

birle

Qayu mü'mîn ve muvaḥḥid *hatunı birle* cimâ' kılsa... (261/17)

- D -

da‘vā kııl-: (Ar.) 1. Bir şeyi iddia etmek.

{+Ø}

...Peygāambar *nübüvvet* da‘vā kıılıp ḥalāyıkka Tanrı te‘ālānıñ fermānını tegrü başladı... (397/1)

2. Korumanın bir hüküm ile sağlanması için Tanrıya sığınmak.

{+dA}, {+dIn}

...Ḥaḳ te‘ālānıñ *ḥazretinde sendin* da‘vā kıılığaymen, ... (194/5)

da‘vet kııl-: (Ar.) Davet etmek, bir kimseyi bir şey için çağırarak, bir kimseye çağrıda bulunmak.

{+nI...+GA}

...taḳı *anı İslāmka* da‘vet kıılısañ tedi erse, ... (78/11)

def kııl-: (Ar.) Kovmak, çıkartmak.

{+nI}

..., kıyāmet kün bolsa Zübeyrdin *tamuğ otınıñ uçkunlarını* men def kıılığay-men. (120/16)

{+nI...+dIn}

...taḳı *ḥasedni köñlümdin* def kıılır-men. (420/6)

defn kııl-: (Ar.) Ölüyü toprağa gömmek.

{+nI...+dA}

...kim *mēni Peygāambar ‘as katında* defn kıılıñız, ... (178/3)

{+GA}

..., mēni *Peygāambar ‘as ḥıdmetinge* defn kıılığaysız... (103/16)

delālet kı1- (Ar.) İşaret etmek, yol göstermek.

{+nI...+GA}

Bir mü'min tağı *bir mü'minni edğü işke* delālet kılsa, ... (188/1)

derhōst kı1- (Far.) İstekte ve ricada bulunmak.

{+nI}

Sen *bu Ka'beni* derhōst kılmadın tağı... (42/9)

{+dIn}

Kerek kim *andın* derhōst kılsaңыз, ... (220/1)

du'ā kı1- (Ar.) Dua etmek, arzuları Tanrıya iletmek.

{+GA}

Çarındaşlarıңызdın derhōst kıılıң kim *sizlerke* du'ā kılsun, ... (316/8)

- E -

edā kı1-: (Ar.) Eda etmek; borç olan bir şeyi geri ödemek.

{+nI}

...bir ay tamām bolsa, *bu yüz altunni* edā kılgaymen, ... (433/13)

edeb kı1-: (Ar.) Terbiye etmek.

{+nI}

Anlar *mēni* edeb kıldılar erse, ... (226/15)

{+GA}

Barıñ *aña* edeb kılıñ, ... (225/17)

birle

..., ya 'nī *ēlgi birle* edeb kılıp ol işni kētersünler. (303/6)

eğgölük kı1-: (T.) İyilik yapmak.

{+GA}

Anlarka eğgölük kıılmağdın hēç neerse...kılıp mu turur. (290/9)

eftār kı1-: (Ar.) İftar yapmak, oruç açmak.

{+nI}, {+dA}

Yā 'Osmān, erte *rūzeñni bizim kıatımızda* eftār kılgıl... (134/11)

birle

...taķı *ol arpa etmeki birle* eftār kılıur erdiler. (210/16)

eħyā kı1-: (Ar.) Bir şeyi diriltmek ya da bir eylemi hayata geçirmek, uygulamaya koymak.

{+nI}

Sen *Muhammed Resūlallāh sūnnetini* ehyā kılgay-sen...(192/4)

emr-i ma' rūf kıI: (Ar.) İyiliği emretmek.

{+GA}

Haq rızası için *ol pādişāhka* emr-i ma' rūf kılsa taqı... (306/15)

{+dA}

...*dünyāda falān yılda falān sâ'atda falān şherde* emr-i ma' rūf kılganıñızñı taqı...yād tutar-mu siz? (309/11)

erklig kıI: (T.) Sahip çıkmak. Bir şeyi korumak için güçlü durmak

{+GA}

Mālinga erklig kılmaz erdiler. (259/7)

esir kıI: (Ar.) Bir kimseyi tutsak etmek.

{+nI}

..., taqı *kalğanını* esir kıldılar. (114/16)

- F -

farīza kııl-: (Ar.) Farz kıılmak; bir şeyi dinen yapılması zorunlu hâle getirmek.

{+nI}

Hağ kıulları üze *zekātını* farīzā kıılıp turur. (250/3)

fażihāt kııl-: (Ar.) Rezil etmek.

{+nI}

..., Tanrı te'ālā *anı* fażihāt kıılığay, tedi. (388/10)

{+dA}

...mëni *bu halâyık katında* fażihāt kıılmağıl, ... (226/8)

feryād kııl-: (Far.) Feryat etmek; kötü bir olay sonucunda bağırmaq.

{-}

..., Ümmü Cemil feryād kııldı kim... (16/9)

fesād kııl-: (Ar.) Kötülük etmek.

{+dA}

...kim *yer yüzinde* fesād kıılığaylar, ... (277/2)

feth kııl-: (Ar.) Bir yeri veya ülkeyi savaş yapıarak almak.

{+nI}

..., *Dimişkıni* feth kııldılar. (11/9)

fevt kııl-: (Ar.) Bir şeyin zamanını kaçırmaq.

{+nI}

...āḥir 'ömringe tegi hēç *namāznu* fevt kılmadı. (315/16)

fıkr kıI- (Ar.) Bir konu üzerinde düşünmek.

{+GA}

Taḳı hēç '*ilmke* fıkr kıIur neerse ḥāşıl kılu bilmez. (244/14)

- G -

ġāfil kı1- (Ar.) Uyum hāle getirmek. Habersiz hāle getirmek.

{+nI...+dIn}

...kim *anlarnıy köñüllerini, yād kılmakdın* ġāfil kıldıy... (380/10)

ġalebe kı1- (Ar.) Galip gelmek, yenmek.

{+nI}

...kim *bizlerni* kimerse ġalebe kılu bilmegey... (71/1)

{+GA}

...takı *maña* ġalebe kıldıy, ... (411/6)

{+GA...+nI}

...takı *menim firākımğa iştıyākı* ġalebe kılsa, ... (215/11)

ġammazlık kı1- (Ar.+T.) Bir kimseyi ele vermek. Söz getirip götürmek.

{+GA}

...takı barıp *kāfirlarka* ġammazlık kılıp haber bérür erdi. (17/15)

{+dA}

Yā takı *ėkki Müsülman arasında* ġammazlık kılıp...

fitneler kıparurlar. ... (67/10)

ġāret kı1- (Ar.) Yağmalamak.

{+nI}

Men *sizlerni* ġāret kılmak üçün, uruşmak üçün kelmedim. (42/6)

ġark kı1- (Ar.) Batırmak, boğmak.

{+nI}

...Haq te'ālā ol mālın **gark** kıldı tēmişler. (80/3)

ğazāt kıI- (Ar.) Din için savaşmak.

{+dA}

Peygāambar 'as **Huneynde** ğazāt kıImaqınıñ beyānı turur. (68/13)

birle

...taķı **andakı kāfirler birle** ğazāt kılgıl tēp... (123/15)

ğıybet kıI- (Ar.) Bir kimsenin arkasından konuşmak. Bir kimseyi çekiştirmek.

{+nI}

Murādları **bir mü mīmi** ğıybet kıIıp özlerini arıqlıq birle yād kıImaq turur. (387/14)

{+GA}

Yā 'Āyişe, **ol za' ifāga** ğıybet kıldıñ. (387/1)

ğusl kıI- (Ar.) Gusül abdesti almak.

{+dA}

..., **ol çeşme içinde** ğusl kılgıl,... (333/13)

birle

..., **arığ suw birle** ğusl kıldıñ tēdiler. (103/2)

- H -

ħabs kı1-: (Ar.) Hapsetmek, bir kimseyi veya bir şeyi alıkoymak.

{+nI}

...her ayna *ħāzi mēni* ħabs kılgay. (259/12)

ħabı kı1-: (Ar.) İptal etmek. Yok saymak.

{+nI}

Hağ tvt *bu kimersenin kırk yılkı mağbūl tā'atlarını* ħabı kılgay...

(362/15)

ħac(c) kı1-: (Ar.) Hac vazifesini yerine getirmek.

{+dA}

Anıñ üçün kim *āħirette* ħac kılganlarınñ şavābını üküş körüp...

ārzūlağaylar. (274/4)

birle

Peygāmbar 'as birle ħac kılduğ. (168/13)

ħal kı1-: (Ar.) Bir durumu izah etmek.

{+GA...+nI}

...tağı *'avāmu'n-nāşka müşkillerini* ħal kıldım... (407/2)

ħalāş kı1-: (Ar.) Kurtarmak.

{+dIn}

..., *Muħammedni* ħalāş kılgaylar... (19/10)

{+nI...+dIn}

...Ḥaḡ te'ālā *anı tamuğdın* ḡalāş kılsa taḡı... (444/11)

ḡalīfe kıł- (Ar.) Bir kimseyi halife ilan etmek.

{+nI}

Yā Ebā Bekr, *ol kimersenı* ḡalīfe kılgıl kim... (102/14)

{+GA...+nI}

..., *Peyğāmbar orninga kimni* ḡalīfe kılalıḡ tēp. (93/10)

ḡalvet kıł- (Ar.) 1. Yalnız kalmak, tek başına oturmak.

{+dA}

..., taḡı *ēwde* ḡalvet kılsam...(268/12)

2. Yalnız olarak bir kimseyle görüŖmek.

birle

Biri ol kim *ḡarām ḡatun birle* ḡalvet kıılmaḡ... (350/4)

ḡamle kıł- (Ar.) Saldırmak, hücum etmek.

{+GA}

..., ēmdi sen *maḡa* ḡamle kıılmaḡıḡ...yamaḡ üçün boldı, ... (411/9)

birle

...taḡı aḡar *kılıç birle* ḡamle kılsam... (335/7)

ḡandaḡ kıł- (Ar.) Hendek kazmak.

{+dA}

'*Arab içinde* bu ḡandaḡ kıılmaḡ yoḡ erdi. (32/9)

ḡarāb kıł- (Ar.) Bir yeri yıkmak, bir Ŗeyi kullanılamaz hāle getirmek.

{+nI}

... *barçağınızı* ħarāb kılgay... (184/4)

{+nI},{+dA}

..., *tört yanında bāğlarını* ħarāb kıldılar. (75/6)

ħarb kıI-: (Ar.) Savaş yapmak.

birle

...*Benū Kurayza cuhūdları* birle ħarb kıImaq gerek... (33/7)

ħarām kıI-: (Ar.) Bir şeyi dinin gereği olarak yasaklamak.

{+nI}

Yā Resūlallāh, Ĥağ *uçtmağını* ħarām kıldı... (89/9)

ħarc kıI-: (Ar.) Harcamak, sarfetmek.

{+nI...+GA}

..., bu *ėkki altunni rūzgārıñna* ħarc kılgıl, ... (410/15)

{+GA}

..., *bu oğlumğa* ħarc kıldım tağı... (286/4)

{+dA}

...kim bu mālımını *neteg yerlerde* ħarc kıldım. (425/10)

ħarīslıq kıI-: (Ar.) Bir şeye karşı çok düşkün olmak. Bir şeyi arzulamak.

{+GA}

Tağı *tegme bir neerseke* ħarīslıq kıImaqđın sağlangıl! (419/8)

ħased kıI-: (Ar.) Kıskançlık yapmak, bir kimseyi çekememek.

{+GA}

Tağrı te'ālā dōstıñğa ħased kıImaqım neteg lāyık bolğay. (420/5)

birle

..., zīnhār *biri biriğiz birle* hāsed kılmayınız taķı... (388/7)

hāşıl kııl-: (Ar.) Mevcut hāle getirmek, ortaya çıkartmak.

{+Ø}

..., eger bu işke tedārük hāşıl kılsañ,... (233/9)

{+nI}

..., *Ebū Hanīfeniğ ‘ilmini* hāşıl kıldı:... (193/15)

{+nI...+GA}

..., velikin *bu hamrnı maña* kim hāşıl kılgay? (370/4)

{+dA}

..., cezāñnı *dünyāda* hāşıl kıldıñ,... (407/6)

{+dIn}

...bu sütni *kandın* hāşıl kıldıñız? (298/9)

{+dIn...+Ø}

Çıktı kim *mun‘ imlerdin* neerse hāşıl kılıp...kılsa. (251/13)

hayrān kııl-: (Ar.) Hayran etmek, şaşirtmak

{+nI}

...kim ol fitne *halim kimersenı* hayrān kılgay, tēp aydı. (402/8)

hazır kııl-: (Ar.) Hazır hāle getirmek, tamamlamak.

{+nI}

...taķı *özleriğizni* hazır kılıñ...(143/10)

{+GA}

...bizlernı taķı *ol edğü ‘amelleriğke* hazır kıldıñ... (439/16)

helāk kııl-: (Ar.) Bir kişiyi ya da topluluğı yok etmek.

{+nI}

Yā Rabbī, *yamanlarnı* helāk kılsaŋ... (306/10)

hezīmet kıI- (Ar.) Bir kimseyi yenilgiye uğratmak.

{+nI}

...*sizlerni* hezīmet kılgay-men tēmiş-men. (32/13)

hıdmet kıI- (Far.) Bir başkası için iş yapmak.

{+GA}

..., men taķı *anlarķa* hıdmet kıldım:... (283/16)

birle

...kim ol ēkegü saŋa *cān ve ten birle* maḥabbet birle hıdmet kıIur erdiler. (284/1)

hicret kıI- (Ar.) Bir yerden başka bir yere göç etmek.

{+GA}

...taķı *Medīneke* hicret kıIldı. (326/8)

{+dIn}

Mekkedīn hicret kıIıp kelgenlerke muhācir tēnūr, ... (27/4)

{+dIn...+GA}

...kim *Mekkedīn Medīneke* hicret kıIldı erse... (255/12)

hikāyet kıI- (Ar.) Hikāye etmek. Bir durumu ayrıntılarıyla anlatmak.

{+GA}

Bir kün Peygāambar ‘as *bizlerke* hikāyet kıIlu andaĝ yarlıķadı kim... (292/7)

{+dIn}

... *Hak te‘ālādın* hikāyet kıIlu. (401/2)

h̄ilāf k̄ıl-: (Ar.) Bir düşünceye karşı farklı bir düşünce üretmek. Zıt düşmek.

{+GA}

Yâ İmām, bu cevāb içinde bu zamāneniñ faķihleri *sizke* h̄ilāf k̄ılıp tururlar... (232/13)

h̄iṣāb k̄ıl-: (Ar.) 1. Düşünmek, bir şeyi zihinde canlandırmak.

{+nI}

..., öz *ustādlarını* h̄iṣāb k̄ıldı taķı... (188/9)

2. Hesap etmek, bir işin kazancıyla giderini karşılaştırarak bir sonuca varmak.

birle

Ḳıyāmet kün *seniñ birle* h̄eç h̄iṣāb k̄ılmağay men tēse... (397/16)

h̄izlān k̄ıl-: (Ar.) Yardımcısız, kimsesiz bırakmak.

{+GA}

..., taķı eger *sizke* h̄izlān k̄ılsa,... (230/3)

h̄ōr k̄ıl-: (Far.) Aşağılık duruma getirmek, bir şeyin seviyesini alçaltmak.

{+nI}

Ve eger Ḥaķ te‘ālā *bir kimersenī* h̄ōr k̄ılsa, ... (229/17)

h̄oṣnūd k̄ıl-: (Far.) Memnun ve râzı etmek.

{+nI}

..., *anlarnı* h̄oṣnūd k̄ılmaķ kerek... (291/13)

huşūmet kı1-: (Ar.) Düşmanlık etmek.

birle

Bir kimerse taķı *bir kimerse birle* huşūmet kılsa... (284/16)

hük1m kı1-: (Ar.) 1. Bir bölgeyi ve topluluğu yönetmek 2. Düşünme ve yargılama sonucunda bir kanıya varmak.

{+GA}

Taņrı te‘ālānıń fermānı neteg erse, *bizke* hük1m kılıń, ... (347/10)

{+dA}

Ey kāzī, sen *bu ħalāyık arasında* kim hük1m kıılır sen velīkin... (246/3)

birle

Yā Resūlallāh, bizlerke *Taņrı te‘ālānıń Kelāmı birle*

hük1m kılgıl, ... (347/13)

hürmet kı1-: (Ar.) 1. Bir kimseyi iyi şekilde ağırlamak. 2. Sevgi ve saygı göstermek.

{+nI}

Peyęambar *bizlerni* ağırlar erdi, hürmet kıılır erdi taķı... (110/12)

{+GA}

...taķı Mekkeniń beęi turur; *muņa* hürmet kılgıl!(49/8)

{+GA...+dIn}, {+dIn...+GA}

...ħalāyık *maņa bu ‘ilm sebebidin* hürmet kıılsunlar, ... (231/12)

{birle...+GA}

...*cūd birle tevāzu‘ birle uluęlarķa* hürmet kıılmaq birle, ... (174/7)

hürmet ve ‘izzet kı1-: (Ar.) Bir kimseye hürmet etmek, saygı göstermek.

{+GA}

..., *maņa* hürmet ve ‘izzet kıılsunlar... (401/7)

- İ -

‘ibādet kı1-: (Ar.) Tanrı buyruklarını yerine getirmek, Tanrıya yönelen saygı davranışlarında bulunmak, tapınmak.

{+GA}

..., *Rabbümke* ‘ibādet kılmışta ḥalāvet bulmak için. (267/15)

birle

Né kim *til birle* ‘ibādet kılnur... (58/1)

‘ibādet ve ṭa‘āt kı1-: (Ar.) Tanrı buyruklarını yerine getirmek.

{+GA}

...namāz *Ḥaḫ te‘ālāka* ‘ibādet u ṭa‘āt kılmak turur. (13/7)

icābet kı1-: (Ar.) 1. Bir şeyin gereğini yerine getirmek. 2. Bir davete ya da emre uymak, gereğini yerine getirmek.

{+nI}

..., Ḥaḫ te‘ālā *du āsımı* icābet kıldı. (224/16)

{+GA}

..., icābet kılnur-men *saḡa*, ... (37/8)

iḥsān kı1-: (Ar.) Bağışta bulunmak.

{+GA}

...*dervişlerke* iḥsān ve in‘ām kılmak için cem‘ kılsa... (396/11)

{+dA}

...taḫı ol mālı *içinde* iḥsān kılsa taḫı... (378/4)

{+dIn}

...taḫı *dünyevī neersedin* iḥsān kılnur erdi. (420/13)

{+dIn...+GA}

Takı ziyāde bolsa, *oğluğ kızuğ nafağasudın miskınlerke yetımlerke* ihsān kılđıl! (263/1)

iđtilāf kıl-: (Ar.) Uyuşmazlığa dıüşmek.

{+GA}

Menim ümmetim *biri biringe* iđtilāf kılmağı ümmetimge rağmet turur... (228/9)

iđtilāđ kıl-: (Ar.) Karışmak, bir toplulukla bütınleşmek.

birle

...tağı *ādem oğlanları birle* iđtilāđ kılur erdiler tağı... (366/4)

iđtirāz kıl-: (Ar.) Sakınmak, çekinmek.

{+dIn}

Ėmdi kim ol *bu etmekdin* iđtirāz kıldı erse... (220/14)

iđtiyār kıl-: (Ar.) Tercih etmek, seğim yapmak.

{+Ø}

Yā Resūlallāh, muhācirler öz vatanlarını terk kılıp ođul kızlarıdın hatunlarıdın adırılıp sizin cemāliñizge müştāk bolup *đurbet* iđtiyār kılıp keldiler. (256/10)

{+nI}

...bizin şoğbetimizde bolmağ için *đarıbluđnu* iđtiyār kılıp keldiler. (27/3)

{+nI...+GA}

...; ‘ākil kişi *āđiretni dınyāke* iđtiyār kılđay... (396/16)

ikāmet kı1-: (Ar.) İkamet etmek; bir yerde oturmak, yaşamak.

{+dA}

..., *ol Ken ān elinde* ikāmet kıldı... (219/6)

ikrām u i'zāz kı1-: (Ar.) İkramda bulunmak ve saygı göstermek, bir kimseyi ağırlamak.

{+nI}

Hemīşe *anların dōstlarını* ikrām u i'zāz kılmakıñ gerek, tēp aydı. (290/13)

{+GA}

..., taķı Yūsuf peygāmbār *atası Ya' kūb peygāmbārka* ikrām u i'zāz kılu kōpmadı erse... (287/8)

ikrār kı1-: (Ar.) 1. Bir sözü açıkça söylemek 2. Tasdik etmek.

{+GA...+Ø}

Öz yawuzluķuñka özüñ ikrār kıldıñ... (147/11)

{+dA}

..., men taķı *kāzi katında* ikrār kılayım. (259/11)

birle

..., tēp *zinā birle* ikrār kıldı erse,... (348/4)

iktidā kı1-: (Ar.) Bir kimseyi ya da bir topluluķu kendine tabi etmek.

{+GA}

..., biz cümle *saña* iktidā kılalıñ! (53/6)

i'lām kı1-: (Ar.) İlān etmek, bildirmek.

{+GA}

..., Peygāmbār ‘as taķı *cümle şahābelerke* i‘lām kıldı. (70/13)

iltifāt kııl-: (Ar.) 1. Saygı göstermek. 2. İlgilenmek 3. Beğenmek.

{+GA}

..., bu kâzi *bu şeyhniñ sözinge* iltifāt kıılmadı taķı... (251/16)

imāmetlik kııl-: (Ar.+T.) 1. İmamlık yapmak 2. Liderlik etmek.

{+GA}

..., kerek kim *bizke* imāmetlik kılsañız... (249/6)

{+dA}

...taķı *menim mihrābumda* imāmetlik kıılmaķ tilese... (92/8)

imāmluķ kııl-: (Ar.+T.) İmamlık yapmak.

{+GA}

..., aralarında Ebū Bekr bar erken *öñin kimerseke* imāmluķ kıldursalar tēp. (94/3)

{+dA}

Peygāmbār ‘as yerinde imāmluķ kıldı, ... (105/3)

imtiḥān kııl-: (Ar.) Denemek, sınamak.

{+nI}

Men barayın taķı *ol kılını* imtiḥān kılayın. (430/15)

imtinā‘ kııl-: (Ar.) Bir şeyi yapmaktan çekinmek.

{+dIn}

...; *ol tekebbürdin* imtinā‘ kılayın, ... (377/13)

imtişāl kı1-: (Ar.) Emre boyun eğmek.

{+GA}

..., sen *menim fermānımka* imtişāl kılmadıñ... (281/13)

inķiyād kı1-: (Ar.) Tabi olmak, boyum eğmek.

{+GA}

...meger ‘Arabnıñ ba‘zıları *Ebū Bekrke* inķiyād kılmadılar. (94/12)

intizār kı1-: (Ar.) Bir kimseyi beklemek.

{+GA}

Men *saña* intizār kılayın. (441/9)

i‘rāz kı1-: (Ar.) Yüz çevirmek, vaz geçmek.

{+GA}

Ol *bu maķāmğa* dünyādın i‘rāz kılmak sebebidin tēgdi,... (400/15)

{+dIn}

..., *kızdın* i‘rāz kılu bilmedi, ... (365/4)

işār kı1-: (Ar.) Dağıtmak, bağış olarak vermek.

{+nI...+GA}

Māllarınızını yarusını anlarğa işār kılıp bērdiñiz. (256/4)

{+dIn...+GA}

..., Haķ te‘ālā *rūzī kılgan mālđın dervişlerke* taķı *miskīnlerke* işār kıılır bolsa, ... (236/10)

isti‘dāt kı1-: (Ar.) Hazırlık yapmak.

{+Ø}

..., *üküş türlüg ta'āmlar* isti'dāt kıldılar. (429/15)

{+GA}

Çerigke isti'dāt kılmak, ... (28/3)

istikbāl kı1-: (Ar.) Bir kimseyi karşılamak.

{+GA}

Peygāmbar 'as'ka istikbāl kıldılar. (24/1)

işāret kı1-: (Ar.) Bir şeyi, bir durumu el ya da yüz hareketleriyle anlatmak.

{+GA}

...kim *bu tolun ayka* işāret kılsañ... (34/5)

birle

..., velikin *elgim birle* işāret kıldım bu nè... (386/17)

i'tibār kı1-: (Ar.) Bir şeye önem vermek, saygı göstermek.

{+GA}

...kim *bu evvelki cüftlerine* bākip i'tibār kılmadılar, ... (398/17)

i'timād kı1-: (Ar.) Güvenmek, bir şeyden destek almak.

{+GA}

Qollarınga i'timād kıldı... (72/14)

ittifaq kı1-: (Ar.) Anlaşmak.

{+Ø}

Bir kaç eyyāmdın soñ *kāfile* ittifaq kıldılar... (15/13)

{+GA}

Taķı yalıŋ kılıç birle kelip *öltürmekke* ittifāk kıldılar erse, (19/17)

izhār kııl-: (Ar.) Meydana çıkartmak, açığa vurmak.

{+nI}

..., velikin *Hak te'ālānıŋ luġfını* izhār kıılmaq için... (36/9)

- K -

ḳanāʿat ḳıl-: (Ar.) Yetinmek, bir Şeye razı olmak.

{+GA}

..., *bir ḥatunġa* ḳanāʿat ḳımaḳ kerek,... (192/15)

ḳandiller ḳıl-: (Ar.+T.) Kandiller yapmak.

{+dIn}

...taḳı *tört yüz kümüűdin* ḳandiller ḳıldurdu... (156/10)

ḳarār ḳıl-: (Ar.) Bir dūűunceyi zihine yerleűtirmek.

{+dA}

...taḳı bu sōzler *kōnlūnūzde* ḳarār ḳıldı. (417/4)

ḳaűd ḳıl-: (Ar.) Kōtūlūk etmeye ḳalıűmak.

{+GA}

..., *sizlerke* ḳaűd ḳılıp helāk ḳılmaḳḳa kelip turur... (16/17)

ḳaṭʿ ḳıl-: (Ar.) 1. Karar vererek bir Şeyi sonuḳlandırmaḳ.

{+Ø}, {+dA}

...velikin ēkki ḥaűm *arasında ḥūkm* ḳaṭʿ ḳılısam, ... (246/4)

2. Bir Şeyi yok etmek, ortadan kaldırmaḳ.

{+nI}

Bu rūze *ādemīniḡ űehvetini* ḳaṭʿ ḳılır. (350/11)

katıg kıl-: (T.) Kötü düşünceye sevk etmek.

{+nI}

...bu Fir'avn nuñ qavmınuñ mällarını helāk qılğıl taqı köñüllerini
katıg qılğıl kim imān keltürmesünler taqı... (116/9)

qay kıl-: (Ar.) İstifra etmek, kusmak.

{+GA}

Ey za'ifa, *bu qadeh içinge* qay qılğıl... (389/4)

qazā kıl-: (Ar.) Vaktinde kılınmayan namazı, tutulmayan orucu dinî kurallara uygun olarak yerine getirmek.

{+nI}

Yana bir vaqıtta *hacnı* qazā qılmaq kerek bolur. (276/12)

qazılık kıl-: (Ar.) Kadılık yapmak.

{+dA}

...taqı *Müsülmānlar arasında* qazılık qılsunlar... (365/14)

kefen kıl-: (Ar.) Kefen yapmak.

{+GA}

...; kerek kim *maña* kefen qılsañız... (131/7)

kēñ kıl-: (T.) Genişletmek, bir alanı büyütme.

{+nI}

...*burunqı tēg Müsülmānlar yolını* kēñ qılğıl... (224/11)

kerāmet kı1-: (Ar.) Mucize göstermek.

{+GA}

Ba' zılarınğa suw üze yörimek kerāmet kıldıñ... (317/10)

kerem kı1-: (Ar.) İyilikte ve ihsanda bulunmak.

{+GA}

Ey 'aziz, *maña* kerem kılıñ kim... (269/1)

kısaş kı1-: (Ar.) 1. Öldürene karşı ölüm cezası vermek.

{+nI}

...kim 'Osmānnı *öltürgenlerni* kısaş kılsañ. (145/15)

2. Bir meselede ödeşmek.

{+dIn}

Emdi 'Ukāşe *Peyğāmbardın* kısaş kılıur tedi erse, ... (86/6)

kışka kı1-: (T.) Bir bir şeyi kısaltmak ya da bir eylemi kısa sürdürmek.

{+nI}

Andağ erse, *umınçlarıñıznu* kışka kılıñ... (435/16)

kısmet kı1-: (Ar.) Pay etmek, bölüştürmek.

{+nI}

Andın soñ Peyğāmbar 'as *ganīmetni* kısmet kıldı. (75/8)

kıyās kı1-: (Ar.) Kıyas yapmak, karşılaştırma yapmak.

{+nI}

..., ol 'ālim derecesi tağı *savābını* kim kıyās kılu bilgey? (198/9)

{+dIn}

Mundın kıyās kılgıl kim... (268/7)

kifāyet kıl-: (Ar.) 1. Bir şeyi yerine getirmek.

{+nI}

...taķı *ol derviřniñ işini* kifāyet kıılır erdi. (251/11)

2. Bir şeyi yeterli hāle getirmek. Tamamlamak.

{+GA}

..., Tańrı te ‘ālā ol mü’ mīnniñ nē kim қаdǵusı bar erse, *cümlesinge*

kifāyet kılgay taķı... (188/8)

ķonuķluķ kıl-: (T.) Bir yerde gećici süre durmak.

birle

...Huzeyfeni *yārānları birle* ķonuķluķ kıılıp ēwke ündedi... (309/7)

kōlige kıl-: (T.) Gōlge etmek.

{+GA...+nI}

...taķı cümle ķuřlar bu taķt üze *olturǵanlarǵa* havā üze *ķanatlarını*

kōlige kıılır erdiler. (210/6)

{+dA}

Ol bulıt Ka‘be ornında ēglendi erse, *anda* kōlige kııldı erse, ... (38/9)

kōńlek kıl-: (T.) Gōmlek yapmak.

{+dIn}

...taķı *andın* kōńlek kılsa, ... (294/3)

kōrklüg kıl-: (T.) Gūzel hāle getirmek.

{+nI}

..., Hâk te'âlâ *dünyâni* taqı *âhiretiñni* körklüg qılğay, ... (200/9)

qıble qıl-: (Ar.) Öpmek.

{+GA}

...taqı *Hacerü'l-esvedka* qıble qılıp kim du'â ayturlar... (273/10)

qılluq qıl-: (T.) 1. Kulluk etmek; Tanrıya tabi olmak.

{+GA}

...kim kim *Peyğambarka* qılluq qılır erdi erse... (92/15)

qırbân qıl-: (Ar.) Kurban kesmek.

{+nI}

..., taqı *tewelerini* qırbân qıldılar, ... (46/16)

{+GA}

..., *hêç kimerseke* qırbân qılmasañız,... (285/6)

{+dA}

..., taqı bir kaç tewe *buthâne kapuğında* qırbân qıldı taqı... (97/13)

qıvvet qıl-: (Ar.) Güç kullanmak.

{+GA...+birle}

Tegme bir belâğa anlar birle qıvvet qılır-miz. (291/12)

- L -

la'net kı1-:(Ar.) Bir kimseye karşı ilenmek, bir kimsenin kötülüğünü istemek.

{+GA}

Hamr içinde Tañrı te'ālā **on kişike** la'net kı1p turur... (363/11)

birle

...eger anlar **menim birle** la'net kı1salar erdi, ... (144/16)

luqma kı1-:(Ar.) Yemek yapmak.

{+GA}

...tağı **özleringe luqma** kı1u yet[r]ürler. (76/2)

- M -

maḥrūm kı́l-: (Ar.) Yoksun bırakmak.

{+nI}

Men taḳı *anlarnı* maḥrūm kılmaz-men, ... (319/4)

{+dIn}

...taḳı tilekim *seniḡ raḥmetiḡdin* maḥrūm kıлмаḡıl! (177/13)

ma' lūm kı́l-: (Ar.) Belli etmek.

{+GA}

..., tēp *cūmle ḡalāyıkḡa* ma' lūm kıldılar. (420/1)

{+dIn}

Mundın ma' lūm kıılmaḡ kerek kim... (185/8)

ma' zūl kı́l-: (Ar.) Görevden almak.

{+nI}

...taḳı *anı* ma' zūl kıldı erse... (174/9)

{+nI...+dIn}

... '*Oḡmānnı ḡalīfelikdin* ma' zūl kıılḡaymız... (132/14)

{+dIn...+nI}

Andaḡ erse, *Başradın séni* ma' zūl kıılḡay-men taḳı... (180/9)

meded kı́l-: (Ar.) Yardım etmek.

{+GA}

..., *çerigke* meded kılsunlar tēp,... (95/1)

birle

Cūmle *du' ā birle* meded kıılıḡ. (227/6)

medḥ kı1-: (Ar.) Övmek.

{+nI}

..., Taḳı dünyānı yerdi taḳı *āḥiretni* medḥ kıldı erse... (106/3)

{+GA}

..., tēp cümle ḥalāyık *maḥa* medḥ kılgaylar... (376/1)

{+dA}

...*Ḥaḳ te ālā Kelāmı içinde* medḥ kılip turur, ... (313/11)

melāmet kı1-: (Ar.) Azarlamak, serzenişte bulunmak.

{+GA}

Melāmet *saḥa* kılamak gerek... (16/3)

men' kı1-: (Ar.) Men etmek, bir şeyi yasaklamak.

{+nI}

...taḳı *zekātnı* men' kılgaylar. (397/8)

{+GA}

Maḥa nişe men' kıldınız! (252/7)

{+nI...+dIn}

...: Ey 'ayālım, *mēni* munda *olturmaḳdın* nişe men' kıldıñ? (47/14)

{+dIn}

Yā Ebā Ṣa'lebe, eḍgülükke buyurğıl, taḳı *yamanlıḳdın* men'

kılgıl. (304/6)

merḥabā kı1-: (Ar.) Selam vermek.

{+GA}

...Mūsa *maḥa* merḥabā kıldı taḳı... (55/10)

mescîd kı1-: (Ar.) Mescit inşa etmek.

{+dA}

...kim *öz sarāyın içinde* mescîd kı1ıp turur-sen... (377/14)

meşveret kı1-: (Ar.) İstişâre etmek, danışmak. Fikir alışverişinde bulunmak.

{+GA}

Peygâmbar 'as Mekked'in çıkmışta *Ebū Bekr razhu'ka* meşveret kı1ılmış erdi... (23/9)

{+dA}

-Cümle şahâbeler *anda* yığıldılar taqı meşveret kı1dılar kim (93/10)

birle

..., Peygâmbar 'as *yārānları birle* meşveret kı1dı erse, ... (40/1)

meyl kı1-: (Ar.) Bir şeye karşı istekte bulunmak.

{+GA}

..., men kōrktum kim dünyā *maḡa* meyl kı1ıp dünyā maḡabbeti kōñlümke ornap Hāḡ te 'ālā ḡazretindin yıraḡ bolmaḡayım... (100/4)

minnet kı1-: (Ar.) Yalvarmak, çok fazla şey istemek.

{+GA}

..., t̄a 'at ve 'ibâdet kı1saḡ, *Rabbūḡe* minnet kı1maḡıl,... (9/15)

mu'āmîle kı1-: (Ar.) Herhangi bir davranışta bulunmak, eylem yapmak.

{+Ø}, **birle**

..., andın soḡ *seniḡ birle bu mu'āmîle* kı1dım... (312/12)

mu'āmilel kıl-: (Ar.) Muamele etmek

{+Ø}, birle

..., kim Hâk te'ālā *menim birle ne* mu'āmilel kılgay, tedi. (239/8)

mu'āniqa kıl-: (Ar.) Kucaklaşmak, bir kimseye sarılmak.

{+GA}

...tağı *Naşrāni kızınğa* mu'āniqa kılayın... (364/11)

birle

..., *anıñ birle* mu'āniqa kılsa, ... (362/15)

mufāhiret kıl-: (Ar.) Övünmek.

{+nI}

Bu *sözni* tağı küwenü mufāhiret kılu aymas-men... (36/16)

{+Ø}, {+GA}

..., *aña ne* mufāhiret kılmak kerek bolğay? (373/13)

birle

Yā Mūsā, ayğıl bu kimerseke kim *ol toköz atañ birle* mufāhiret kıılır-sen, ... (373/12)

muḥāfiḫat kıl-: (Ar.) Saklamak, korumak.

{+nI}

...tağı *anlar ḫatırını* muḥāfiḫat kılgıl, ... (380/12)

muḥālifet kıl-: (Ar.) Karşı davranışta bulunmak, karşı çıkmak.

{+GA}

Men tağı *anam söziñge* muḥālifet kılu bilmedim... (289/11)

muḳarreb kı́l-: (Ar.) Yaklaştırmak, yakın tutmak.

{+dA}

...bir kı́lınġa iġen maḥabbeti ġālib erdi..., **ḳatında** muḳarreb kı́lıp turur erdi. (429/9)

mulāzimat kı́l-: (Ar.) Bir kimseye ya da bir yere baġlanmak. Bir Şey iġin maaşsız ġalıřmak.

{+GA}

Bolmadı **bu umerā ve řalātınġa** mulāzimat kı́ldım. (300/15)

musābiḳat kı́l-: (Ar.) Mūsabaka yapmak, yarıřmak.

{+dIn}

...ḳay bir ḥayrāt iġinde men **andın** musābiḳat kı́layın; ... (95/11)

birle

...**Ebū Bekr birle** musābiḳat kı́lmaḳ bilmez-men... (95/10)

musallaṭ kı́l-: (Ar.) Birini bir başkasının başına bela etmek.

{+nI}

Sen mēni musallaṭ kı́lıġıl, ... (329/5)

{+GA}

Eġer Taḡrı te‘ālā maḡa **Eyyūbnun teninge** musallaṭ kı́lsa erdi,... (330/13)

{+GA...+nI}

Adem oġlanlarının cānlarını **almaḳḳa séni** musallaṭ kı́ldım,...(278/2)

mustaġraḳ kı́l-: (Ar.) Boġmak, batırmak.

{+nI},{+dA}

...*seniñ biħar-ı raħmetiñ içinde bizlerni* mustağraq kılığıl... (443/11)

muşāhide kıl-: (Ar.) Gözlem yapmak.

{+GA}

Siz barsaңыз *Haħ te ‘ālāniñ kudretinge* muşāhide kılısaңыз, ... (205/6)

muvāfaħat kıl-: (Ar.) Uyuşmak, birlikte hareket etmek.

{+GA}

..., men taķı *sizke* muvāfaħat kılıayın,... (117/9)

birle

Yā Yehūdā, eger sen *bizim birle* muvāfaħat kılımaz bolsaңыз...(355/9)

mübāħ kıl-: (Ar.) Serbest bırakmak.

{+nI...+GA}

...taķı *uħtmaħnı saņa* mübāħ kıldım. (281/12)

mübtelā kıl-: (Ar.) Kötü şeylere maruz bırakmak.

{+nI}, birle

...kim andağ fitneler *birle sizlerni* mübtelā kılığaymen... (402/8)

müdāvemet kıl-: (Ar.) Devam ettirmek. Devamlılık göstermek.

{+nI}

Bu işni müdāvemet kılı ‘āşık boldı, ... (364/9)

müheyyā kıl-: (Ar.) Hazır etmek.

{+nI}

..., aşlarını bişürgil tağı **ta' āmlarını** müheyyā kılgıl, ... (384/15)

mükafat kıI-: (Ar.) Ödül vermek.

{+GA}

Biz ol **hasnātka** neteg mükafat kılu bileliñ? (390/7)

münacāt kıI-: (Ar.) Tanrıya yalvarmak.

{+GA}

...tağı men **Hak te' ālāka** münacāt kıIur-men. (25/11)

{+dA}

Mūsā peygāambar **Hak tvt hazretinde** münacāt kıIıp aydı: ... (288/10)

birle

...tağı **Hak te' ālā birle** münacāt kılu başladı... (317/9)

münādī kıI-: (Ar.) Tellal bağirtmak, duyuru yapmak.

{+dA}

...tağı **Kevfede** münādī kıIıdurdı... (184/13)

müstecāb kıI-: (Ar.) Kabul etmek.

{+nI}

..., Hak te' ālā **du' āñni** müstecāb kıIıdı. (73/13)

müşerref kıI-: (Ar.) Şereflendirmek.

{+nI}, birle

..., **ravh ve rayhān ve gufrān birle bizlerni** müşerref kılgıl. (443/10)

müzeyyen kı1-: (Ar.) Süslemek.

{+nI}, birle

..., cümle '*azālar birle mēni* müzeyyen kıldıı:... (147/7)

- N -

naql kııl-: (Ar.) Göç etmek, bir yerden başka bir yere gitmek. Ölmek.

{+dIn}

..., kaçan men *dünyādın* naql kıılsam,... (92/6)

{+dIn...+GA}

...*dünyādın āhiretke* naql kıılurda saḥābeler aydılar... (174/1)

namāz kııl-: (Far.) Namaz kılmak.

{-}

Ol çeşmedin yundı taqı êkki rek'at namāz kııldı, ... (10/12)

{+dA}

Yā Muhammed, eger *çerigde* namāz kıılır bolsañ, ... (40/9)

nazar kııl-: (Ar.) 1. Bir kimseye bakmak. 2. Bir konu hakkında düşünmek, bir konuyu değerlendirmek.

{+nI}

...taqı *anañ Ḥadīceni* nazar kııldı taqı... (160/14)

{+GA}

...taqı *zāhiringe* nazar kııldınız, ... (402/11)

{+GA...birle}

Taqı anlar *maña köñülleri birle* nazar kıılurlar, ... (318/11)

birle

...zinā urluqı *şehvet birle* nazar kıılmaq turur. (350/12)

{birle...+GA}

...taqı *şehvet birle harāmka* nazar kıılmaq. (265/2)

necis kııl-: (Ar.) Bir şeyi kirli hâle getirmek, kirletmek.

{+nI}

Tonlarını cümle necis kııldı erse, ... (12/5)

nefret kııl-: (Ar.) Nefret etmek, herhangi bir şeye karşı nefret duygusuyla dolu olmak.

{+dIn}

..., ma'lûm bolğay kim *sizdin* nefret kıılıp andağ kıılmış bolğay, tedi. (421/13)

nidâ kııl-: (Ar.) Seslenmek, haykırmak.

{+GA}

Bu yerde hêç kimerse yok, *kimke* nidâ kıılayın? (39/2)

{+dIn}

Yâ İbrâhîm, *sendin* nidâ kıılıp ündemek, ... (39/2)

niqâh kııl-: (Ar.) Nikâh yapmak, evlenmek.

{+nI}

Eger *meni* kabûl kıılsa, niqâh kıılığay-siz, ... (181/6)

{+nI...+GA}

...tağı *Ümmü Ubeyhâni oğlum Yezîdke* niqâh kıılışınız, ... (180/16)

{+GA}

...tağı hatunni boşattı *oğlı Yezîdke* niqâh kıılmaq için. (181/4)

- P -

pāre pāre kı1-: (Far.) Parçalamak.

{+nI}

Hicāzdm kelgen bitigni kim pāre pāre kıldı. (82/7)

perhīz kı1-: (Far.) Dince yasak olan şeylerden uzak durmak.

{-}

...taķı *ol kimerse cemāli içinde* perhīz kılsa, ... (378/3)

peşimān kı1-: (Far.) Pişman olmak, yapılmış bir işten dolayı üzölmek.

{-}

...taķı bu söz soņında peşimān kıldı taķı... (203/17)

- R -

rağbet kı1-: (Ar.) İstemek, beğenmek.

{+GA}

‘Oşmān rażhu bu bēglerni **ma‘zūl kılmakka** rağbet kılmadı. (132/9)

rağmet kı1-: (Ar.) Merhamet etmek. Esirgemek, bağışlamak.

{+nI}

Cümllesini rağmet kıldım, ... (272/5)

{+GA}

..., tağı eger **maña** rağmet kılsañ. (183/3)

{+dIn}

Kamuğdın rağmet kılganraq turur-sen... (183/4)

rāst kı1-: (Far.) Tamamlamak.

{+nI}

...kim **va‘desini rāst** kıldı... (51/5)

rıhlet kı1-: (Ar.) Göç etmek.

{+GA}

..., **āhiretke** rıhlet kıılır künüm turur. (88/16)

{+dIn}

Kaçan kim men **dünyādın** rıhlet kıılsam, ... (114/13)

riyā ve sem‘at kı1-: (Ar.) İki yüzlülük etmek.

{+dA}

...ol turur kim *ümme^tlerim* 'ameli içinde' riyā ve sem'at kılğaylar tağı... (403/12)

rucū' kıl-: (Ar.) Geri dönmek.

{+dIn}

...kim ol *sözindin* rucū' kılrsa, ... (225/16)

rūzī kıl-: (Far.) Nasip etmek.

{+GA}

Velikin Hāq tv^t *maña* bir kün rūzī kılğay kim... (32/15)

{+GA...+Ø}

...Hāq tv^t *ol kulğa sehidler sevābı* rūzī kılur tağı... (18/16)

{+GA...+nI}

..., Hāq tv^t *ol kulğa taqvāniñ azıqını* rūzī kılson,... (163/1)

{+dA}

Kerek kim maña *āhirette* uçtmağ rūzī kılsañ... (424/12)

- S -

şabur kı1-: (Ar.) Sabretmek.

{+dA}

Hakıkkatte şabur kılganlarğa tamâm cezâ bérilür hisâbsuz. (260/8)

saķış kı1-: (T.) Hesap yapmak, saymak.

{+nI}

..., *'iddetini* saķış kıldılar. (180/14)

sākılık kı1-: (Far.) Dağıtmak, dağıtıcılık yapmak.

{+GA}

Kelgil taķı *özinge* sākılık kılgıl, ... (370/7)

şarf kı1-: (Ar.) Tüketmek, sarfetmek.

{+nI...+GA}

...kim *bu mällarnı harâm yerlerke* şarf kılgaylar... (397/1)

sa'y kı1-: (Ar.) Koşuşturmak.

{+dA}

..., *Ka'beniñ tört yanında* sa'y kılu yörigeyler... (272/11)

şayd kı1-: (Ar.) Avlanmak.

{+nI}, {+dA}

Yâ İblis, hēç *ol ırğaklarını içinde meni* şayd kılgan ırğakın

bar mu? (268/2)

sebîl kııl- (Ar.) Amme hizmeti olarak çeşme inşa etmek.

{+GA}

Kim bolğay kim bu Rūmanın kuduğını alsa taķı *Müsūlmānlarğa*
sebîl kıılsa, ... (135/6)

secde kııl- (Ar.) Namaz kıılarken alnı, el ayalarını, dizlerini, ayak parmaklarını
yere getirmek. 2. Eğilmek.

{+GA}

Sizler *menim butumğa* secde kıılıñ... (366/11)

şefer kııl- (Ar.) Sefer yapmak, bir yerden bir yere gitmek.

{+dIn}

Yā Cebre' il, bu kün *dünyādm* şefer kıılır künüm turur... (88/15)

selām kııl- (Ar.) Selam vermek. Bit kimseye esenlik dilemek.

{+GA}

... bu atañ Ādem peygāber turur, *muña* selām kıılığıl! (53/11)

ser-gerdān kııl- (Far.) Şaşırmak, sersemlemek.

{+nI}

Biz *ēkegüni* neme ser-gerdān kııldıñ, ... (440/1)

seyr kııl- (Ar.) Seyretmek

{+nI}

Yā Yahyā, bu kēçe *dünyā* 'ālemīni maña seyr kıldurdılar. (317/17)

şıfat kııl-: (Ar.) Tarif etmek, görülen bir şeyi anlatmak.

{+nI}

...kim hēç kimerse *anı* şıfat kıılı bilmegey. (61/13)

{+GA}

Yā 'Abdurrahman, men *saña* şıfat kıılı bēreyin-mü kim... (162/8)

{+GA...+nI}

Bu tabībka i'timād kıılmağdın cümle *tabīblarğa* 'illetini şıfat kııldı erse, ... (423/15)

sihr kııl-: (Ar.) Büyü yapmak, bir kimseyi büyülemek.

{+GA}

Bizke sihr kıılıp turur, ... (21/14)

şoĥbet kııl-: (Ar.) Cinsel ilişkiye girmek.

{+GA}

...taķı *ĥatunğa* şoĥbet kıılmaz bolsa... (427/4)

birle

Ėmdi *bu ĥatun birle* şoĥbet kılsañ... (234/5)

su'āl kııl-: (Ar.) Soru sormak.

{+nI}

...taķı *bu miñ mes'eleni* su'āl kııldığ erse, ... (190/5)

{+nI...+dIn}

Yā Muĥammed, *bu su'ālni Rizvāndın* su'āl kıılığ, ... (179/10)

süçüg kı1- (T.) Tatlı yapmak.

{+nI},{+dIn}

...taşı *tillerini şekerdi*n süçüg kılgaylar taşı... (402/5)

-Ş-

şefâ'at kı1-: (Ar.) Başkası için af dilemek.

{+GA}

... kelime-i şehâdet aysanız, kıyâmet kün **bizke** şefâ'at kılmak revâ bolsa... (6/4)

şefaķat kı1-: (Ar.) Merhamet etmek.

{+GA}

Menim kiçiglikimke şefaķat kı1ıı... (355/7)

şefî' kı1-: (Ar.) Başkası için af dilemek. Af dileyici olmak.

{+nI...+GA}

..., *ol edgölükni Taırı te'âlâķa* şefî' kı1ıp yalbarıp Taırıdın necât tilegeliı, ... (292/12)

şehîd kı1-: (Ar.) Şehit etmek.

{+nI}

Eger men *Hüseyni* şehîd kı1ııanlardın bolsa erdim, ... (184/13)

{+dA}

Bu oglanı, seniı ümmetiı *Kerbelâ şahrâsında* şehîd

kı1ııaylar, ... (179/3)

birle

..., Peyğambarzâdeni *munķa yârânları birle* öltürdüıüz, şehîd

kı1ıdııız. (170/1)

şerbet kı1- (Ar.) Şerbet yapmak.

{+dIn}

...ol kimerse *baldın* şerbet kı1ıp çıkardı taqı... (99/11)

şikāyet kı1- (Ar.) Şikāyet etmek, bir kimsenin yaptığı yanlış davranışı başka bir kimseye ya da üst makama bildirmek.

{+dIn}

...taqı *andın* şikāyet kıldılar. (132/3)

şurū' kı1- (Ar.) Başlamak.

{+GA}

...ve eger dünyā maḥabatını köñüldin çıkarmadın *namāzka* şurū' kılsa... (244/10)

şükür kı1- (Ar.) Şükretmek; Tanrıya duyulan minneti bildirmek.

{+GA}

Men *Rabbümke* şükür kıлмаğayın-mu? (314/17)

- T -

ta'ām tenāvul kııl-: (Ar.) Yemek yapmak.

{Ø}, {+dA}, birle

... anası **birle bir terğide ta'ām tenāvul** kıılı başladı. (289/6)

ta'at kııl-: (Ar.) İbadet etmek.

{+dA}

...; tağı **halāyık arasında** ta'at kıılır bolsa... (406/4)

ta'at ve 'ibādet kııl-: (Ar.) İbadet etmek.

{+GA}

...tanāvul kıılıp **Hak te'alāka** ta'at ve 'ibādet kıılır bolsa... (268/8)

{+dA}

Biri Medīne mescidinde barıp **anda** ta'at ve 'ibādet kıılayın, az
'amelim üküş şavābluğ bolsun, ... (274/14)

birle

... ol mü'mīn **aç karın birle** ta'at ve 'ibādet kıılır bolsa... (268/8)

tağayyur kııl-: (Ar.) Bir şeyi değıştirmek. Bozmak

{+nI}

..., **ol işni** tağayyur kıılsun elgi birle, ... (303/5)

taḥammül kııl-: (Ar.) Sabretmek, dayanmak, katlanmak.

{+nI}

Men **yüz yıgaç zaḥmetini** taḥammül kııldım... (226/2)

{+GA}

..., *cümlesi firqatınğa* taħammül kılmak kerek... (270/4)

taħriş kııl-: (Ar.) Bir işi gerçekleştirmek için çok çalışmak.

{+GA}

Mal *cem' kılmakğa* taħriş kılgaymen. (397/6)

taħt kııl-: (Ar.) Taht inşa etmek.

{+dA}

Ol tāk arasında taħt kıılıp ol taħt üzesinde Kesrī oturup erdi. (82/3)

taħta kııl-: (Far.) Tahta yapmak.

{+nI}

...taķı *kümüşni* taħta kılgaylar taķı...basğaylar. (250/9)

taķrİR kııl-: (Ar.) Anlatmak.

{+nI}

...taķı *öz cevābını* hem taķrİR kııldı erse... (194/12)

{+nI},{+dA}

...taķı *anıñ su'ālını Ebū Hanīfe katında* taķrİR kııldı taķı... (194/12)

taķşİR kııl-: (Ar.) Bir işi kusurlu olarak yapmak.

{+nI}

... taķı *nafaķasını* hēç taķşİR kıılmadın tamām tegürür-men. (285/15)

{+dIn}

...taķı *etmekdin* hēç taķşİR kıılmadın bērgil! (29/16)

ṭalāk kı́l-: (Ar.) Boşamak, evliliği sona erdirmek.

{+nI}

Oğlum *ḥatunımı* ṭalāk kı́lu bilmez, ... (122/3)

ṭaleb kı́l-: (Ar.) İstemek.

{+nI...+dIn}

...kim *uçtmaḥnı sēndin* ṭaleb kı́lsam kim... (321/10)

{+dIn...+Ø}

...bu oğlanlar *sēndin neerse* ṭaleb kı́lırlar, ... (171/5)

ṭama' kı́l-: (Ar.) Bir şeyi elde etmeyi çok istemek. Doyumsuzluk göstermek, açgözlülük etmek.

{+nI}

...taḳı *āḥiret sevābını* ṭama' kı́lıp... (256/12)

{+GA}

...taḳı *ol yārınıḡ ḥalvāsınḡa* ṭama' kı́lmamış bolsa erdi... (302/7)

{+dIn}

..., *anlardın* ṭama' kı́lsun... (401/11)

tamām kı́l-: (Ar.) Tamamlamak, sona erdirmek.

{+nI}

...kimerse *Ḥaḳ te'ālānıḡ 'ilmını* tamām kı́lu bilmes. (194/17)

birle

..., öñin ṭāyife kelip bir rek'atlarını *ḳırā'at birle* tamām kı́lsunlar tēp yarlıḡ keldi..., ol kāfırlerniḡ mekri ḥılesi bāṭıl boldı. (40/13)

tamuḡluḡ kı́l-: (T.) Cehenneme göndermek.

{+nI}

...taķı  kki adaķını alsun taķı *seni* edeb  tamugluğ kılsun! (137/1)

tar kıI-: (T.) Dar h le getirmek, darlaştırmak.

{+nI}

... c mle M s lm nların yolını *barmaķ end zası* tar kılıı. (224/5)

birle

Anı y r g  yerlerini *aķlık birle* tar kılıı kim... (265/13)

tatlığ kıI-: (T.) Tatlı h le getirmek.

{+nI...+GA}

...kim *s zlerini halklara* tatlığ kılgaylar, ... (314/9)

 av f kıI-: (Ar.) Tavaf etmek, K benin etrafını yedi defa dolaşmak.

{+GA}

‘ mer razhu *Ka’beke*  av f kıılır erken H cer ’l-esvedka  uble kııldı. (272/14)

t yiblardın kıI-: (Ar.+T.) T vbe edenlerden olmak.

{+nI}

Bolęay kim H aķ te’ l  *meni* t yiblardın kılgay. (381/10)

ta’y n kıI-: (Ar.) Tayin etmek, bir yerden başka bir yere g ndermek.

{+nI}

..., *anı* ta’y n kılsam  orķar-men, ... (121/12)

ta'zīm kııl-: (Ar.) 1. Hürmet etmek 2. Ululamak.

{+nI}

...taķı kim kim *Peygāmbār 'as'nuñ hadişini* ta'zīm kıılsa... (207/7)

{+GA}

...men ta'accüb kııldım İmām Mālikniñ *Resūlka* mundağ ta'zīm kıılmaķıdım.(209/5)

tecribe kııl-: (Ar.) Tecrübe etmek, denemek, sınamak.

{+nI}

..., men *sizlerni* tecribe kıılı mundağ aydım, ... (80/10)

birle

Māl birle tecribe kıılmaķı ol erdi... (211/13)

teferrüc kııl-: (Ar.) Seyretmek, bakmak.

{+GA}

Yā Muħammed, *dōstnuñ sarāyınğa* müřāhide taķı teferrüc kııldıñ, ...
nazar kıılğıl! (66/3)

{+dA}

Mi'raç tüninde uçmağda teferrüc kıılır erken... (283/3)

temcīd kııl-: (Ar.) İlahi okumak.

{+dA}

Haķ te'ālā ħazretinde temcīd kıılğanlar ħopsunlar kim... (322/12)

temettu' kııl-: (Ar.) Kār etmek. Kazanmak.

{+dA}

...kim *dünyāda* temettu' kıılıp...aydılar. (395/16)

tena‘‘um kı1-: (Ar.) Nimet ve bolluk içinde bulunarak rahat etmek.

{+dA}

...tağı *būstānlar içinde* tena‘‘um kı1ıp turur-men... (425/10)

birle

Ol māllarım birle sizler tena‘‘um kı1ğaysız tağı... (443/6)

tenāvul kı1-: (Ar.) Yemek yapmak.

{+nI}

..., tēp konuğ *bu cümle tā‘amnu* tenāvul kı1sun kim... (257/6)

terbiyet kı1-: (Ar.) Besleyip büyütmek.

{+nI}

...kim kiçiglik ekeğü *mēni* terbiyet kı1dılar. (285/13)

{+GA}

... buyurgıl bu baylarğa kim *koşularındağı dervişlerke miskīnlerke* terbiyet kı1sunlar. (128/17)

terk kı1-: (Ar.) Bir şeyi bırakmak, bir şeyden ayrılmak.

{+nI}

‘Amlarınğ zuğdı *harāmnu* terk kı1mağ turur tağı... (255/3)

tesbīh kı1-: (Ar.) Tespih çekmek.

{+nI}

Tağı kişini ‘*ayb kı1mağnu* ne miğdār tesbīh kı1dığ erse, ... (319/17)

teslim kı1-: (Ar.) Teslim etmek, vermek.

{+nI...+GA}

..., *ol emānetni maḡa* teslīm kılığ! (182/13)

tevāzu´ kıl-: (Ar.) Mütevazilik göstermek.

{+dA}

...taḡı *ḡürmet içinde* tevāzu´ kılsa, ... (378/3)

tevbe kıl-: (Ar.) Tövbe etmek.

{+dIn}

..., *bu ḡıybetdin* tevbe kılığı barçadın soḡ kirgey taḡı... (386/4)

teveccüh kıl-: (Ar.) Hareket etmek, bir yere yönelmek.

{+GA}

...*Hakka* teveccüh kılsaḡ. (248/10)

tevekkül kıl-: (Ar.) Tevekkülle inşa etmek. Tevekkülden meydana getirmek.

{+GA}

..., *saḡa* tevekkül kılu sēndin isti´ānet tileyü... (72/15)

tevekküldin kıl-: (Ar.+T.) Tevekkülden saymak.

{+nI}

...taḡı *ol keminiḡ yelkenini* tevekküldin kılığ! ... (396/3)

- V -

vācib kı́l-: (Ar.) Bir şeyi vacip hâle getirmek.

{+nI}

Hak te'ālānıñ yarlıkamağını vācib kılgan üç neerse turur... (254/4)

va' de kı́l-: (Ar.) Süre vermek.

{+GA}

Bizke va' de kılıp turur erdiler kim... (54/13)

vaḥy kı́l-: (Ar.) Vaḥy etmek; Allah'ın tebliğlerini peygamberlerine iletmesi.

{+GA}

...*Hak ol ferīstelerke* vaḥy kılgay kim... (402/10)

va' z u naṣīḥat kı́l-: (Ar.) Dini telkinde bulunmak.

{+dA}

..., kaçan kim sen *halāyık arasında* va' z u naṣīḥat kılsa... (372/8)

vefā kı́l-: (Ar.) Sadakat göstermek.

{+nI}

..., 'Alī razhu tiledi kim *ol neẓmi* vefā kılsa... (140/12)

{+GA}

...taḳı '*ahdimke* vefā kıldım, ... (273/12)

vekīl kı́l-: (Ar.) Bir kimseyi yerine bakması için görevlendirmek.

{+nI}

Èmdi *meni* vekîl kıldılar, ... (181/5)

vesvese kıI-: (Ar.) Kuruntu etmek.

{+GA}

..., men *sağa* vesvese kılu bilmez-men... (227/12)

veyrân kıI-: (Far.) Viran etmek.

{+nI}

..., *Ka'beni* veyrân kılmak için. (42/2)

- Y -

yād kı1-: (Far.) Anmak, hatırlamak.

{+nI}

Ġybet ol turur kim *karındaşıyız*ni yād kılsaңыз, ... (386/10)

{+dA}

...taķı meni *anıñ katında* yād kılgay-siz. (181/6)

yaħşı kı1-: (T.) Bir işi başarılı bir şekilde gerçekleştirmek.

{+nI}

..., bu 'Ömer *hilāfet işini* yaħşı kılgay. (114/13)

yalıñ kı1-: (T.) Tek başına bırakmak.

{+nI}

...taķı *Āsiya ħatun razha'ni* yalıñ kılıp êkki elgi taķı... (165/10)

yamağ kı1-: (T.) Yama yapmak.

{+dA}, {+dIn}

Tizinde edimdin yamağ kılıp turur erdi. (105/16)

yamaķlıķ kı1-: (T.) İnsanları birbirine düşürmek.

{+dA}

Bolmasun kim *arañızda* yamaķlıķ kılsa, tedi. (353/10)

yazuk kı1-: (T.) Günah işlemek.

{-}

Tağı '*ömri içinde* hēç yazuk kılmadı. (368/5)

yırağ kı1-: (T.) Uzak etmek, uzaklaştırmak

{+nI...+dIn}

Hağ *ol mü'mîni tamuğ otıdın* andağ yırağ kılgay kim... (260/1)

yüksek kı1-: (T.) 1. Yüceltmek.

{+nI}

..., *seniğ dîniğni* yüksek kılmak için...cân bêrdim. (406/11)

2. Yüksekltmek.

{+nI...+dIn}

..., *āvāzıñıznu Peyğāmbar āvāzıdın* yüksek kılmay... (371/12)

- Z -

zabt kı1-: (Ar.) Zaptetmek; bir şeyi hatırda tutmak, ezberlemek.

{+nI}

...kim anıı bitigini oğup *ma'nīsini* zabt kıldı erse, ... (32/11)

zārılık kı1-: (Far.+T.) Feryat ederek yalvarmak.

{+GA}

...taķı *Hak te'ālāka* zārılık kıldı, ... (295/2)

zāyi' kı1-: (Ar.) Zıyan etmek, yersiz boş yere yalvarmak.

{+nI}

Baręıl, *ol kulumnuğ közi yaşını* zāyi' kıлмаęıl, ... (320/15)

zem kı1-: (Ar.) Kınamak, ayıplamak.

{+nI}

Murādları özlerini oęüp *öñinlerni* zem kıлмаę turur. (387/12)

zıkr kı1-: (Ar.) Zikretmek, bir şeyin adını anmak.

{+nI}, {+dA}

'*İsā peygāmbar katında ölümni* zıkr kıılır bolsalar, ... (437/12)

zinā kııl-: (Ar.) Evlilik dışı cinsel ilişkiye girmek.

birle

Oğlum *bu kimerseñiđ ğatunı birle* zinā kıılmış, ... (347/6)

ziyāde kııl-: (Ar.) Fazla ve bereketli hāle getirmek. Bollaştırmak.

{+dIn}

Bu ayđanlarındın ziyāde kıılayın... (152/8)

ziyān kııl-: (Far.) Zarar vermek.

{-}

..., *ol dūnyā mağabbeti* ziyān kıılgay. (396/10)

{+GA}

...*ol kimerseke* ziyān kıılmaz ermiş. (211/5)

ziyāret kııl-: (Ar.) Bir kimseyi veya bir yeri görmeye gitmek.

{+GA}

Eger destūr bērseniz, *Ka' beke ziyāret* kıılalıđ... (39/16)

zūlm kııl-: (Ar.) Eziyet ve iřkence etmek.

{+nI}

...taķı *ēlgini* zūlm kıılmađdın...saķlasa. (264/9)

{+GA}

Mağa zūlm kıılmadılar.(226/16)

DİZİN

I. GENEL DİZİN

-A-

āb-dest kı1-
 ‘ādet kı1-
 ‘adl kı1-
 ‘afv kı1-
 ağır kı1-
 ağıluğ kı1-
 ‘ahd kı1-
 alçaklık kı1-
 altun kı1-
 āmāade kı1-
 ‘amel kı1-
 ārāste kı1-
 arıg kı1-
 artuğ kı1-
 aruğ kı1-
 ‘arza kı1-
 ārzū kı1-
 āsān kı1-
 āsāyış kı1-
 ‘āşılık kı1-
 aşak kı1-
 āşkāre kı1-
 ‘atā kı1-
 āvāz kı1-
 ‘ayādet kı1-
 ‘ayb kı1-
 ‘azāb kı1-
 ‘azāb ve ‘uqūbet kı1-
 āzād kı1-
 āzār kı1-
 ‘azīz kı1-
 ‘azlet kı1-
 ‘azm kı1-

-B-

baḥīl kı1-
 baḥş kı1-
 baḥşīş kı1-
 bēg kı1-
 beḥīl kı1-

bende kı1-
 binā kı1-
 bişāret kı1-
 bulun kı1-

-C-

celve kı1-
 cem‘ kı1-
 cimā‘ kı1-

-D-

da‘vā kı1-
 da‘vet kı1-
 def‘ kı1-
 defn kı1-
 delālet kı1-
 derḥōst kı1-
 du‘ā kı1-

-E-

edā kı1-
 edeb kı1-
 eḍlūk kı1-
 eftār kı1-
 eḥyā kı1-
 emr-i ma‘rūf kı1-
 erklig kı1-
 esīr kı1-

-F-

farīza kı1-
 fażīḥat kı1-
 feryād kı1-
 fesād kı1-

fetḥ kı1-
 fevt kı1-
 fikr kı1-

-G-

ġāfil kı1-
 ġalebe kı1-
 ġammazlık kı1-
 ġaret kı1-
 ġark kı1-
 ġazāt kı1-
 ġıybet kı1-
 ġusl kı1-

-H-

ḥabs kı1-
 ḥabt kı1-
 ḥac(c) kı1-
 ḥal kı1-
 ḥalāās kı1-
 ḥalīfe kı1-
 ḥalvet kı1-
 ḥamle kı1-
 ḥandağ kı1-
 ḥarāb kı1-
 ḥarb kı1-
 ḥarām kı1-
 ḥāzır kı1-
 ḥarc kı1-
 ḥārīslık kı1-
 ḥased kı1-
 ḥaşıl kı1-
 ḥayrān kı1-
 ḥazır kı1-
 helāk kı1-
 hezīmet kı1-
 ḥıdmet kı1-
 hicret kı1-
 ḥikāyet kı1-
 ḥilāf kı1-

hişāb kı1-
 hizlān kı1-
 hōr kı1-
 hoşnūd kı1-
 huşūmet kı1-
 hük m kı1-
 hürmet kı1-
 hürmet ve ʿizzet kı1-

-İ-

ʿibādet kı1-
 ʿibādet ve taʿāt kı1-
 icābet kı1-
 ihsān kı1-
 ihtilāf kı1-
 ihtilāt kı1-
 ihtirāz kı1-
 ihtiyār kı1-
 ikāmet kı1-
 ikrām u ʿizāz kı1-
 ikrār kı1-
 iktidā kı1-
 iʿlām kı1-
 iltifāt kı1-
 imāmetlik kı1-
 imāmluğ kı1-
 imtihan kı1-
 imtinaʿ kı1-
 imtişāl kı1-
 inkiyād kı1-
 intizār kı1-
 iʿrāz kı1-
 işār kı1-
 istiʿdād kı1-
 istiḳbāl kı1-
 işāret kı1-
 iʿtibār kı1-
 iʿtimād kı1-
 ittifāk kı1-
 izhār kı1-

-K-

kanāʿat kı1-

ḳandiller kı1-
 ḳarār kı1-
 ḳaşd kı1-
 ḳatʿ kı1-
 ḳatıg kı1-
 ḳay kı1-
 ḳazāʿ kı1-
 ḳāzılık kı1-
 kefen kı1-
 kēñ kı1-
 kerāmet kı1-
 kerem kı1-
 ḳışaş kı1-
 ḳısqa kı1-
 ḳısmet kı1-
 ḳıyās kı1-
 kifāyet kı1-
 ḳonukluk kı1-
 kölige kı1-
 köñlek kı1-
 körkülg kı1-
 ḳuble kı1-
 ḳulluk kı1-
 ḳurbān kı1-
 ḳuvvet kı1-

-L-

laʿnet kı1-
 luğma kı1-

-M-

maḳrūm kı1-
 maʿlūm kı1-
 maʿzūl kı1-
 meded kı1-
 medḥ kı1-
 melāmet kı1-
 menʿ kı1-
 merḥabā kı1-
 mescid kı1-
 meşveret kı1-
 meyl kı1-
 minnet kı1-
 muʿāmile kı1-

muʿāmilet kı1-
 muʿāniḳa kı1-
 mufāḥiret kı1-
 muḥāfizāt kı1-
 muḥalifet kı1-
 muḳarreb kı1-
 mulāzimat kı1-
 musābiḳat kı1-
 musallat kı1-
 mustağraḳ kı1-
 muşāhide kı1-
 muvāfaḳat kı1-
 mübah kı1-
 mübtelā kı1-
 müdāvemem kı1-
 müheyyā kı1-
 müḳafat kı1-
 münācāt kı1-
 münādī kı1-
 müstecāb kı1-
 müşerref kı1-
 müzeyyen kı1-

-N-

naḳl kı1-
 namāz kı1-
 nazar kı1-
 necis kı1-
 nefret kı1-
 nidā kı1-
 niḳāḥ kı1-

-P-

pāre pāre kı1-
 perhiz kı1-
 peşimān kı1-

-R-

rağbet kı1-
 raḥmet kı1-

rāst kııl-
rīhlet kııl-
riyā ve sem‘āt kııl-
rucū‘ kııl-
rūzī kııl-

-S-

şabur kııl-
saķış kııl-
saķīlık kııl-
sarf kııl-
sa‘y kııl-
şayd kııl-
sebīl kııl-
secde kııl-
şefer kııl-
selām kııl-
ser-gerdān kııl-
seyr kııl-
şıfat kııl-
sihr kııl-
şoħbet kııl-
su‘āl kııl-
süçüg kııl-

-Ş-

şefā‘at kııl-
şefaķat kııl-
şefī‘ kııl-
şehīd kııl-
şerbet kııl-
şikāyet kııl-
şurū‘ kııl-
şükür kııl-

-T-

ta‘ām tenāvul kııl-
tā‘at kııl-
tā‘at ve ‘ibādet kııl-

teğayyur kııl-
taħammül kııl-
taħrīş kııl-
taħt kııl-
taħta kııl-
taķrīr kııl-
taķşīr kııl-
taķāk kııl-
taķeb kııl-
taķama‘ kııl-
tamām kııl-
tamuğluğ kııl-
tar kııl-
tatlığ kııl-
taṣāf kııl-
tāyiblardın kııl-
ta‘yīn kııl-
ta‘zīm kııl-
tecribe kııl-
teferrüc kııl-
temcīd kııl-
temettu‘ kııl-
tena‘‘um kııl-
tenāvul kııl-
terbiyet kııl-
terk kııl-
tesbīh kııl-
teslīm kııl-
tevāzu‘ kııl-
tevbe kııl-
teveccüh kııl-
tevekkül kııl-
tevekküldin kııl-

-V-

vācib kııl-
va‘de kııl-
vaħy kııl-
va‘z u naşīħat kııl-
vefā kııl-
vekīl kııl-
vesvese kııl-
veyrān kııl-

-Y-

yād kııl-
yaħşı kııl-
yalıñ kııl-
yamağ kııl-
yamaķlık kııl-
yazuķ kııl-
yıraķ kııl-
yüksek kııl-

-Z-

zabt kııl-
zārīlık kııl-
zāyi‘ kııl-
zem kııl-
zıkr kııl-
zinā kııl-
ziyāde kııl-
ziyān kııl-
ziyāret kııl-
zulm kııl-

II TAMLAYICILARA

GÖRE DİZİN

1. {-}

āb-dest kı1-
 ‘adl kı1-
 feryād kı1-
 namāz kı1-
 perhīz kı1-
 peşimān kı1-
 yazuḳ kı1-
 ziyān kı1-

āzār kı1-
 ‘azīz kı1-
 bēg kı1-
 binā kı1-
 bulun kı1-
 cem‘ kı1-
 def‘ kı1-
 derhōst kı1-

ḳat‘ kı1- (2. anlam)
 ḳatıḡ kı1-
 ḳazā kı1-
 kēḡ kı1-
 ḳıṣaṣ kı1- (1. anlam)
 ḳıṣḳa kı1-
 ḳısmet kı1-
 ḳıyās kı1-
 kifāyet kı1- (1. anlam)

2. {Ø}

‘ādet kı1-
 āmāde kı1-
 ‘amel kı1-
 ārzū kı1-
 binā kı1-
 da‘vā kı1- (1. anlam)
 ḥaşıl kı1-
 iḥtiyār kı1-
 isti‘dād kı1-
 ittifaḳ kı1-

edeb kı1-
 eḫyā kı1-
 esīr kı1-
 farīza kı1-
 fazīḥat kı1-
 feḥḥ kı1-
 fevt kı1-
 ḡalebe kı1-
 ḡaret kı1-
 ḡarḳ kı1-
 ḡıybet kı1-
 ḥabs kı1-
 ḥabṭ kı1-
 ḥalīfe kı1-
 ḥarāb kı1-
 ḥaram kı1-
 ḥaşıl kı1-
 ḥayrān kı1-
 ḥazır kı1-
 helāk kı1-
 hezīmet kı1-
 ḥiṣāb kı1- (2. anlam)
 ḥōr kı1-
 ḥoşnūd kı1-
 ḥürmet kı1-
 icābet kı1- (1. anlam)
 iḥtiyār kı1-
 iḳrām u i‘zāz kı1-
 imtiḥān kı1-
 izhār kı1-

körklüg kı1-
 ḳurbān kı1-
 maḥrūm kı1-
 ma‘zūl kı1-
 medḥ kı1-
 men‘ kı1-
 mufāḥiret kı1-
 muḥāfizat kı1-
 musallaṭ kı1-
 müdāvemem kı1-
 müheyyā kı1-
 müstecāb kı1-
 nazar kı1-
 necis kı1-
 niḳaḥ kı1-
 pāre pāre kı1-
 raḥmet kı1-
 rāst kı1-
 saḳıṣ kı1-
 ser-gerdān kı1-
 seyr kı1-
 şıfat kı1-
 su‘āl kı1-
 şehīd kı1-
 taḡayyur kı1-
 taḥammül kı1-
 taḥta kı1-
 taḳrīr kı1-
 taḳşīr kı1-
 ṭalāk kı1-
 ṭama‘ kı1-
 tamām kı1-

3. {+nI}

‘afv kı1-
 ağır kı1-
 ağuluḡ kı1-
 altun kı1-
 āmāde kı1-
 ārāste kı1-
 aruḳ kı1-
 ‘arza kı1-
 ārzū kı1-
 aşak kı1-
 āşkāre kı1-
 ‘ayb kı1-
 ‘azāb kı1-
 āzād kı1-

tamuğluğ kıl-
tar kıl-
tāyiblardın kıl-
ta'yīn kıl-
ta'zīm kıl-
tecribe kıl-
tenāvul kıl-
terbiyet kıl-
terk kıl-
tesbīh kıl-
tevekküldin kıl-
vācib kıl-
vefā kıl-
vekīl kıl-
veyrān kıl-
yād kıl-
yahşı kıl-
yalın kıl-
yüksek kıl- (1. anlam)
zabt kıl-
zāyi' kıl-
zem kıl-
zulm kıl-

4. {+GA}
āb-dest kıl-
'ādet kıl-
'afv kıl-
alçaklık kıl-
'arzā kıl-
ārzū kıl-
'āşılık kıl-
āvāz kıl-
'azāb ve 'uķūbet kıl-
'ayādet kıl-
āzār kıl-
'azm kıl-
bahīl kıl-
bahşış kıl-
behīl kıl-
defn kıl-
du'ā kıl-
edeb kıl-
eđgūlūk kıl-
erklig kıl-
fıkr kıl-
ğalebe kıl-

ğammazlık kıl-
ğıybet kıl-
hamle kıl-
hāzır kıl-
harc kıl-
harislık kıl-
hased kıl-
hığmet kıl-
hicret kıl-
hikāyet kıl- (1. anlam)
hılāf kıl-
hızlān kıl-
hükml kıl-
hürmet kıl-
hürmet ve 'izzet kıl-
'ibādet kıl-
'ibādet ve ta'āt kıl-
icābet kıl- (2. anlam)
ihşān kıl-
ihılāf kıl-
ikrām u i'zāz kıl-
iktidā kıl-
i'lām kıl-
iltifāt kıl-
imāmethık kıl-
imāmluğ kıl-
imtişāl kıl-
inķiyād kıl-
intizar kıl-
i'rāz kıl-
isti'dād kıl-
istikbāl kıl-
işāret kıl-
i'tibār kıl-
i'timād kıl-
ittifağ kıl-
kanā'at kıl-
kaşđ kıl-
kay kıl-
kefen kıl-
kerāmet kıl-
kerem kıl-
kifāyet kıl- (2. anlam)
kuble kıl-
kulluğ kıl-
kurbān kıl-
la'net kıl-
luğma kıl-

ma'lūm kıl-
meded kıl-
medh kıl-
melāmet kıl-
men' kıl-
merhabā kıl-
meşveret kıl-
meyl kıl-
minnet kıl-
mu'āniķa kıl-
muḡalifet kıl-
mulāzimat kıl-
musallağ kıl-
muşāhide kıl-
muvāfağat kıl-
mūkafat kıl-
mūnācāt kıl-
nazar kıl-
nidā kıl-
niķāh kıl-
rağbet kıl-
rağmet kıl-
rıhlet kıl-
rūzī kıl-
sāķılık kıl-
sebīl kıl-
secde kıl-
selām kıl-
şıfat kıl-
sihr kıl-
şoḡbet kıl-
şefā'at kıl-
şefağat kıl-
şurū' kıl-
şükür kıl-
tā'at ve 'ibādet kıl-
taḡammūl kıl-
taḡrīş kıl-
tama' kıl-
tavāf kıl-
ta'zīm kıl-
teferrūc kıl-
terbiyet kıl-
teveccūh kıl-
tevekkūl kıl-
va'de kıl-
vaḡy kıl-
vefā kıl-

vesvese kııl-
zārılık kııl-
ziyān kııl-
ziyāret kııl-
zulm kııl-

5. {+dA}
āb-dest kııl-
alçaklık kııl-
ameller kııl-
‘arza kııl-
āşkäre kııl-
āvāz kııl-
‘aziz kııl-
binā kııl-
celve kııl-
cem‘ kııl-
eftār kııl-
emr-i ma‘rūf kııl-
binā kııl-
celve kııl-
cem‘ kııl-
eftār kııl-
faẓihāt kııl-
fesād kııl-
ğammazlık kııl-
ğazāt kııl-
ğusl kııl-
ħac(c) kııl-
ħalvet kııl-
ħandaq kııl-
ħarāb kııl-
ħarc kııl-
ħaşıl kııl-
ħüküm kııl-
ih̄sān kııl-
ikāmet kııl-
ikrār kııl- (1. anlam)
imāmetlik kııl-
imāmluk kııl-
karār kııl-
kāzilik kııl-
kölige kııl-
kurbān kııl-
medħ kııl-
mescid kııl-
meşveret kııl-

muḫarreb kııl-
münacāt kııl-
münādī kııl-
namāz kııl-
riyā ve sem‘at kııl-
rūzī kııl-
sabur kııl-
sa‘y kııl-
şayd kııl-
şehid kııl-
tā‘at kııl-
tā‘at ve ‘ibādet kııl-
taht kııl-
teferrüc kııl-
temcīd kııl-
temettu‘ kııl-
tena‘um kııl-
tevāzu‘ kııl-
vā‘z u naşihāt kııl-
yād kııl-
yamaqlık kııl-

6. {+dIn}

‘atā kııl-
āvāz kııl-
‘azlet kııl-
baḫş kııl- (1. anlam)
cem‘ kııl-
derḫōst kııl-
ħalāş kııl-
ħaşıl kııl-
hicret kııl-
hikāyet kııl-
ih̄sān kııl-
ih̄tirāz kııl-
imtina‘ kııl-
i‘rāz kııl-
kandiller kııl-
kışaş kııl- (3. anlam)
kıyās kııl-
köñlek kııl-
maḫrūm kııl-
ma‘lūm kııl-
men‘ kııl-
musābiqat kııl-
naql kııl-

nefret kııl-
nidā kııl-
raḫmet kııl-
riḫlet kııl-
rucū‘ kııl-
şefer kııl-
şerbet kııl-
şikāyet kııl-
taḫşir kııl-
tama‘ kııl-
tevbe kııl-
ziyāde kııl-

7. “birle”

‘ahd kııl-
‘amel kııl-
ārāste kııl-
‘azāb u ‘ūḫbet kııl-
āzār kııl-
baḫş kııl- (2. anlam)
bişāret kııl-
cem‘ kııl-
cimā‘ kııl-
edeb kııl-
eftār kııl-
ğazat kııl-
ğusl kııl-
ħac(c) kııl-
ħalvet kııl-
ħamle kııl-
ħarb kııl-
ħased kııl-
ħıdmet kııl-
ħisāb kııl-(1. anlam)
ħuşūmet kııl-
ħüküm kııl-
‘ibādet kııl-
ih̄tilāt kııl-
ikrār kııl-(2. anlam)
işāret kııl-
konuqluk kııl-
la‘net kııl-
meded kııl-
meşveret kııl-
mu‘āniqa kııl-

mufāḥiret kı1-	mübtelā kı1-	
musābikat kı1-	müşerref kı1-	
muvāfaqat kı1-	müzeyyen kı1-	20. {+nI...+dIn}
münacāt kı1-		
nazar kı1-		artuḡ kı1-
soḥbet kı1-	14. {+GA}, birle	āzād kı1-
şehīd kı1-		binā kı1-
ṭā'at ve 'ibādet kı1-	bişāret kı1-	def' kı1-
tamām kı1-		ġāfil kı1-
tar kı1-		ḥalāş kı1-
tecribe kı1-	15. {+dA}, {+dIn}	ma'zūl kı1-
tena'um kı1-		men' kı1-
zinā kı1-	da'vā kı1- (2. anlam)	su'āl kı1-
	yamaġ kı1-	ṭaleb kı1-
		yıraq kı1-
8. {+Ø}, {+GA}		yüksek kı1- (2. anlam)
mufāḥiret kı1-	16. {+dA}, birle	
	āsāyiş kı1-	
	baḥş kı1- (1. anlam)	21. {+GA...+Ø}
9. {+Ø}, {+dA}		
kat kı1- (1. anlam)	17. {+Ø}, {+dA}, birle	āmāde kı1-
	ṭa'ām tenāvul kı1-	iḡrār kı1- (1. anlam)
		rūzī kı1-
10. {+Ø}, birle		
mu'āmīle kı1-	18. {+nI...+GA}	22. {+GA...+nI}
mu'āmīlet kı1-	āsān kı1-	'arza kı1-
	'atā kı1-	ġalebe kı1-
	bende kı1-	ḥal kı1-
	cem' kı1-	ḥalīfe kı1-
11. {+nI}, {+dA}	da'vet kı1-	kölige kı1-
arıġ kı1-	delālet kı1-	musallaṭ kı1-
eftār kı1-	ḥarc kı1-	rūzī kı1-
ḥarāb kı1-	ḥāşıl kı1-	şıfat kı1-
mustaġraq kı1-	iḡtiyār kı1-	
şayd kı1-	īsār kı1-	23. {+GA...+dIn}
takrīr kı1-	mübah kı1-	
zıkr kı1-	nikāḥ kı1-	ḥürmet kı1-
	şarf kı1-	
12. {+nI}, {+dIn}	şefi' kı1-	
süçüg kı1-	tathġ kı1-	24. {+GA...birle}
zıkr kı1-	teslīm kı1-	
		ḡuvvet kı1-
13. {+nI}, birle	19. {+nI...+dA}	nazar kı1-
	defn kı1-	

25. {+dA...+Ø}

binā kı́l-

26. {+dIn...+Ø}

hāşıl kı́l-

ţaleb kı́l-

27. {+dIn...+nI}

āzād kı́l-

ma‘zūl kı́l-

28. {+dIn...+GA}

hicret kı́l-

hürmet kı́l-

ihsān kı́l-

īşār kı́l-

naql kı́l-

29. {birle...+GA}

hürmet kı́l-

nazar kı́l-

SONUÇ

Çalışmamızda, “*Nehcü’l-Ferâdîs Uştmağlarının Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) I METİN II TIPKIBASIM*” da bulunan 304 adet kılmak yardımcı fiiliyle oluşmuş birleşik fiilin tamlayıcılarla kullanımları incelenerek bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

1) Tamlayıcı Almayan Birleşik Fiiller

{-} 8

Nehcü’l-Ferâdîs’te tamlayıcı almadan kurulmuş sekiz adet kılmaklı birleşik fiil tespit edilmiştir. Bu birleşik fiillerden bazıları; “Èmdi ol vaqt yawudı, tedi tağı turdı tağı āb-dest kıldı, ...” (153/8), “..., Ümmü Cemīl feryād kıldı kim...” (16/9), “...tağı bu söz soñında peşimān kıldı tağı...” (203/17) gibi örneklerde görülmektedir.

2) Tek Tamlayıcılı Birleşik Fiiller

Nehcü’l-Ferâdîs’te 387 adet tespit edilen tek tamlayıcılı birleşik fiillerin, tamlayıcılara göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. Tek Tamlayıcılı Birleşik Fiiller

{Ø}	10
{+nI}	116
{+GA}	125
{+dA}	57
{+dIn}	35
‘birle’	44

Nehcü’l-Ferâdîs’te kılmaklı birleşik fiillerin en fazla aldığı tamlayıcı {+GA}’dir. {+GA} tamlayıcısı ile kurulan bazı birleşik fiiller,

“Ekinç yıl taķı **ħaċka** ‘azm ĳıldım.” (271/17), “Yā ‘Āyişe, **ol za ‘ifaġa** ġiybet ĳıldıı.” (387/1), “..., meġer ‘Arabnıı ba‘zıları **Ebu Bekrke** inĳiyād ĳılmadılar.” (94/12) örneklerinde ġörülmektedir.

3) İki Tamlayıcılı Birleşik Fiiller

Nehcü'l-Ferâdis'te 21 adet tespit edilen iki tamlayıcılı kılmaklı birleşik fiillerin tamlayıcılara ġöre daġılımı aŗaġıdaki tabloda ġösterilmiştir.

Tablo 3. İki Tamlayıcılı Birleşik Fiiller

{∅}, {+GA}	1
{+∅}, {+dA}	1
{∅}, birle	2
{+nI}, {+dA}	7
{+nI}, {+dIn}	2
{+nI}, birle	3
{+GA}, birle	1
{+dA}, {+dIn }	2
{+dA}, birle	2

Fiillerin bu şekilde kullanıldığı tamlayıcılardan en fazla olanı: {+nI}, {+dA} dir. Bu yapıdaki kullanımlar: “Yā ‘Oŗmān, **erte rūzeġni bizim ĳatımızda** eftār ĳılġıl tēp aytur.” (134/11), “...taķı **anıı su ‘ālni Ebū Ĥanīfe ĳatında** taĳrİR ĳıldı taķı...” (194/12), “**İsā peyġāmbar ĳatında ölümni** zıkr ĳılır bolsalar, ...” (437/12) ġibi örneklerde ġörülmektedir.

4) Üç Tamlayıcılı Birleşik Fiiller

{∅}, {+dA}, birle 1

Nehcü'l-Ferâdîs'te üç tamlayıcı ile kurulmuş 1 adet kılmaklı birleşik fiil tespit edilmiştir. “*ta‘ām tenāvul kıl-*” birleşik fiili ile kurulmuş yapı: “..., andın son *anası birle bir tergide ta‘ām tenāvul* kılu başladı.” (289/6) cümlesinde görülmektedir.

5) Tamlayıcısını Öbek Hâlinde Almış Birleşik Fiiller

Nehcü'l-Ferâdîs'te tamlayıcısını öbek hâlinde almış 55 adet kılmaklı birleşik fiil tespit edilmiştir.

Tablo 4. Tamlayıcısını Öbek Hâlinde Almış Birleşik Fiiller

{+nI...+GA}, {+GA...+nI}, {+GA...+Ø}	27
{+nI...+dA}, {+dA...+Ø}	2
{+nI...+dIn}, {+dIn...+nI}, {+dIn...+Ø}	16
{+GA...+dIn}, {+dIn...+GA}	6
{+GA...birle}, {+birle...+GA}	4

Öbek hâlinde kurulmuş tamlayıcı en fazla {+nI...+GA}, {+GA...+nI}, {+GA...+Ø} yapısındadır.

“..., *hacetini maşa* ‘arza kılu bilmegey...” (123/14)”, “...tağı *anı İslāmka* da‘vet kılsañ...” (78/11), “..., *bu êkki altunni rüzgārıña* harc kılgıl, ...” (425/10) gibi.

Tarama esnasında “hal kıl-” ve “halife kıl-” fiillerinin {+GA...+nI} tamlayıcısını aldıkları görüldü.

“...tağı ‘*avāmu’n-nāska müşkillerini* hal kıldım...”, “..., *Peygāmbar orınıga kimni* halife kılalıñ...” (93/10) örneklerinde olduğu gibi.

Nehcü'l-Ferâdîs'te {+GA...+Ø} öbekleşmiş tamlayıcısıyla kullanılmış üç adet birleşik fiil tespit edilmiştir. Onlardan bir tanesi; “*Öz yawuzluğunğa özün* ikrār kılayın. (147/11) örneğidir.

Tamlayıcısı öbek hâlinde kullanılan diğer yapı {+nI...+dIn}, {+dIn...+nI}'dir.

“...kim *anlarını köhüllerini bizni, yād kılmakdın* gâfil kılduğ...” (380/10), “...‘*Oşmānnı halifelikdin* ma‘zūl kılgaymiz...” (132/14), “..., *bu su‘âlni Rizvāndın* su‘âl kılgıl, ...” (179/10) örneklerinde olduğu gibi.

Nehcü'l-Ferâdis'te “âzād kııl-“ birleşik fiilinin tamlayıcısını {+dIn...+nI} şeklinde aldığı görüldü.

“...taķı *hocasıdın ol kulnu* üküş bahā bērip satğın aldı taķı âzād kııldı.” (431/7) örneğinde olduğu gibi. Ayrıca, eserde iki adet {+dIn...+Ø} tamlayıcısıyla oluşmuş fiil tespit edilmiştir. Bu tamlayıcı ile oluşmuş yapılar: “Çıktı kim *mun'imlerdin neerse* hāşıl kıılıp...kılsa.” (251/13), “*bu oğlanlar sēndin neerse* taleb kıılurlar, ...” (171/5) cümlelerinde görülmektedir.

Bu tarz öbekleşmiş tamlayıcılar Türkiye Türkçesinde olduğu gibi genellikle {+nI} (Türkiye Türkçesinde {+(y)I})'ya bağlı olarak oluşmuşlardır. Yaptığımız incelemede gördüğümüz önemli hususlardan bir tanesi de şudur: İster tek tamlayıcı kullanımda isterse öbekleşmiş tamlayıcı kullanımda olsun, eksiz belirtme hâl eki olan; {+Ø} genellikle 'neerse' (şey, nesne) kelimesiyle kullanılmıştır.

Kılmaklı birleşik fiiller Nehcü'l-Ferâdis'te {+GA...+dIn}, {+dIn...+GA} tamlayıcısıyla da kullanılırlar.

“...*maņa bu 'ilm sebebıdın* hürmet kılsunlar, ...” (231/12) örneği {+GA...+dIn} öbekleşmiş tamlayıcısının tek örneğidir. Nehcü'l-Ferâdis'te {+dIn...+nI} öbekleşmiş tamlayıcısının kullanımı dört olarak tespit edilmiştir. Onlardan bir tanesi: “...*dünyādın ahirete* naķl kıılurda şahabeler aydılar...” (174/1) cümlesidir.

Kılmaklı Fiillerin Yapısı ve Tamlayıcılarıyla İlgili Tespitler

1) Bazı fiillerde {+GA} yönelme (datif) hâli ekinin “için” edatı fonksiyonunda kullanıldığı tespit edildi. Bu şekilde tespit ettiğimiz on yedi tamlayıcıdan üç tanesini vermeyi uygun görüyoruz.

“Yā İbrāhīm, *tegme bir farīzu namāzka* bir āb-dest kılgıl taķı...” (266/8)

“...*sökelke* ‘ayādet kılmak sünnet turur...” (235/7)

“...taķı barıp *kāfirlarka* ğammazlık kılip ğaber bërür erdi.” (17/15)

2) “ķıl-” yardımcı fiili ile yapılan birleşik fiillerin isim unsurlarının Arapça, Farsça ve Türkçe olduğu görüldü. Birleşik fiilin isim unsurunda bu dillere ait kelimelerin dışında bir isme rastlanmadı.

Arapça isimle 235 adet, Farsça isimle 29 adet, Türkçe isimle 32 adet birleşik fiil tespit edilmiştir. Bunların dışında; ‘aşılık, ğammazlık, imāmetlık, imāmluk, ķandiller, ŧāyiblardın, tevekküldin gibi Arapça kelimelere Türkçe ekler getirilerek oluşmuş isimler yedi adettir. Bir adet de Farsça+Türkçe yapılı isim tespit edilmiştir: zārılık. Nehcü’l-Ferādīs’te kılmaklı birleşik fiil oluşumunun isim kısmını çoğunlukla Arapça kelimeler oluşturmaktadır.

3) Nehcü’l-Ferādīs’te “kıldur-” fiili ile kurulmuş dört adet isim+fiil kalıbında birleşik fiil tespit edilmiştir. Bu fiille kurulan yapıların hepsi de farklı hâl ekli tamlayıcılarla kullanılmıştır.

“..., aralarında Ebū Bekr bar erken *öğin kimerseke* imāmluk ķıldursalar tēp” (94/3), “...taķı *tört yüz kümüşdin* ķandiller ķıldurdı...” (156/10), “...taķı *Kevfede* münādī ķıldurdı...” (184/13), “Yā Yaĥyā, bu keçe *dünyā ‘ālemini* maņa seyr ķıldurdılar.” (317/17)

4) {+nI} Belirtme durum ekinin {+GA} Yönelme durum eki görevinde kullanıldığı bazı birleşik fiiller tespit edildi. Bu tarz kullanımlar, Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklılık arz etse de Türkiye Türkçesindeki bazı ağızlarla paralellik gösterir.

“Yâ Rabbi, eger **ķavmumnu** ‘azâb kılsañ...” (116/1): Ya Rabbi, eğer **ķavmime** azap edersen...

“Men **yüz yıgaç zahmetini** taķammül kıldım...” (226/2): Ben **yüz ağaç zahmetine/darbesine** tahammül ettim.

Bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında: “avı gitcen demiş, avı gitmiş, yümsek bi ev yapmış içini gömuş, dimiş ki bubasını vb.”¹

Yukarıda belirttiğimiz duruma benzer bir diğeri yapı, {+GA} Yönelme durum ekinin {+nI} Belirtme durum eki görevinde kullanılmasıdır.

“..., **sökelke** ‘ayâdet kılmak sünnet turur...(235/5): **hastayı** ziyaret etmek sünnettir.

“**Maña** behil kılıñ, ...” (358/9): **Beni** affedin.

“**Peyğambar** ‘as’ka istikbâl kıldılar.” (21/1): **Peyğamberi** karşıladılar.

Benzer durum Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında da vardır.

“derdime eşme benim, gonağtan toğdur gelmiş cirdıla bana vb.”

5) Tespit ettiğimiz bazı birleşik fiiller hem {+nI} hem de {+GA} tamlayıcısını alabilmektedirler.

“Anlar **meni** edeb kıldılar erse, ...” (226/15): Onlar **beni** terbiye ettiler...

“Barıñ **ağa** edeb kılıñ, ...” (225/17): Varın **onları** terbiye edin, ...

“Murâdları **bir mü mînni** gıybet kılıp özlerini arıglık birle yâd kılmak turur.” (387/14): İstekleri **bir mümine** gıybet edip kendilerini iyilikle anmaktır.

¹ Bk. Zeynep Korkmaz. “Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı” . Birinci Millî Türkoloji Kongresi (İstanbul, 6-9 Şubat 1978), İstanbul: Kervan Yay., 1980.

“Yā ‘Āyişe, *ol zai’fāga* ğıybet kıldıñ. (387/1): Ya Ayşe, o kadına ğıybet ettin.

“..., Taķı dūnyānı yerdı taķı *āhıretni* medħ kıldı erse...” (106/3): ...dünyayı kötüledi ahreti övünce...

“..., tēp cümle ħalāyık *maġa* medħ kılgaylar...” (376/11): ..., diyerek herkes beni methedecek.

Bu örneklerde görüldüğü gibi fiil-tamlayıcı arasındaki ilişkiyi sadece hâl eklerinin isimlere eklenmesinde değil fiillerin (mecazlarla birlikte genişlemiş) anlamlarında da aramak gerekir.

“Fiiller, birden çok anlam kazandıklarında da, her anlama göre fiil-tamlayıcı ilişkisinin şekli değişebilmektedir. Mesela ‘vur-’ fiili, ‘elini veya elinde tuttuğu bir şeyi yere hızla indirmek’ anlamında kullanıldığında –A ekli (birine/bir şeye vurmak) ; yaralamak, öldürmek anlamında kullanıldığında ise –I ekli (veya eksiz) (birini vurmak, bir şey(i) vurmak) bir tamlayıcı alır.” (Karahana, 1997: 213).

Cümlede ister asıl fiil isterse yardımcı fiil olsun kılmak fiilinin Türkiye Türkçesine göre düşündürdüğü ilk anlam, etmek fiilinin ifade ettiği anlamdır ve hemen hemen bütün sözlüklerde anlamı; ‘etmek, yapmak ve olmak’ olarak verilir. İsim ve fiil arasındaki ilişkiyi fiillerin karşıladıkları anlamlar belirler. Nehcü’l-Ferâdis’te tamlayıcıların taşıdıkları hâl ekleri ile kılmaklı birleşik fiilinin oluşturduğu yapılar bize gösterdi ki kılmak fiilinin mahiyeti tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır.

6) Bazı sıralı cümlelerde birinci cümlede görülen tamlayıcının ikinci cümlede kullanılmadığı görülmüştür.

“Aşħāb ve yārān yıġılışıp Peyġāambar ‘as’nuñ ħadışlerini *andın* eşitürler taķı baħş kılurlar.” (222/6)

“Sen *Muħammed Resūlallāh sūnetini* eħyā kılgay-sen taķı tizgüzgey-sen.” (192/4)

“...taķı *kāfırlarka* ğammazlık kılıp ħaber bérür erdi.” (17/15)

7) Nehcü'l-Ferâdîs görülen “namâz kı1-” birleşik fiili, Türkiye Türkçesinde kullanımı olan tek birleşik fiil olarak tespit edildi.

8) “hâsıl kı1-” ve “binâ kı1-” fiilleri en fazla farklı tamlayıcı alan birleşik fiillerdir. Bu fiillerin aldığı farklı tamlayıcı sayısı 6'dır. Bunun dışında; “cem' kı1- ve nazar kı1-” fiilleri de 5'er adet farklı tamlayıcı almışlardır.

9) {+nI} tamlayıcısı ile oluşmuş birleşik fiillerde belirtme hâlini kendisine bağlayan unsur genellikle isim tamlaması teşkil eden kelime grubudur. Bu yapıda oluşmuş kılmaklı birleşik fiiller de sayıca fazladır.

“..., **anıñ cevâbını** âmâde kı1mak kerek.” (146/11)

Bazen de isim tamlamasının tamlanan unsuru kullanılmamaktadır.

“Yâ Rabbi, eger **kavmumnu** 'azâb kı1sañ...” (116/1) örneğinde olduğu gibi.

10) “İNCELEME” bölümündeki kelime anlamları bize gösterdi ki “kı1-” fiili Türkiye Türkçesine genellikle “et-, yap-, ol-“ fiilleriyle aktarılmaktadır.

binâ kı1-: “bina yapmak”

da'vet kı1-: “davet etmek”

defn kı1-: “defnetmek”

edâ kı1-: “eda etmek”

icâbet kı1-: “icabet etmek”

peşimân kı1-: “pişman olmak”

secde kı1-: “secde etmek”

11) {+dIn} tamlayıcısı bazı fiillerle birleştiğinde cümleye “...den dolayı” anlamı katmaktadır.

“Bizlerni Hağ te'âlâ sizlerke **ol 'ameldin** 'ağ kı1ldı...” (309/2)

“...; **ol tekebbürdin imtinâ'** kı1layın, ...” (377/13) cümlelerinde görüldüğü gibi.

12) Bazı tamlayıcıların geçici isim yapan isim-fiil ya da sıfat-fiil (partisip) yapısında olduğu görüldü.

“Taķı *kün batmaķınġa* ārzū kıılurlar kim...” (318/16)

“..., taķı *ķalġanımı* esİR kııldılar.” (114/16) gibi.

Birleşik fiilin tamlayıcısının partisip olduġu kullanımlar öbekleşmiş tamlayıcılarda da görülür.

“...kim anlarının *köñüllerini bizni, yāđ kıılmaķdın* ġāfil kııldıķ...” (380/10) gibi.

13) Türkiye Türkçesinde yaygın olarak ekli şekliyle kullanılan (belirli nesne); ifadelerin genellikle eksiz (belirsiz nesne) kullanıldığı tespit edilmiştir:

“...taķı *ķatıġ sözlemek* ‘ādet kıılıp turur-men, ...” (371/14)

“...*ġurbet* ihtiyār kıılıp keldiler.” (256/10)

“..., *üküş ta’ āmlar* isti’ dād kııldılar.” (429/15) cümlelerinde görüldüġü gibi.

14) isim+ķıl- kuruluşundaki çok anlamlı birleşik fiillerde, anlam farklılığı deġişik hâl ekleri ile kullanımını da gerektirmektedir. Örneġin:“defn kııl-” fiilinin birinci anlamı, {+nI...+GA} öbekleşmiş tamlayıcıya ihtiyaç duyarken; ikinci anlamı, {+GA} tamlayıcısına ihtiyaç duyar.

defn kııl: 1. Ölüyü topraġa gömmek.

“...kim *mēni Peyġāmbār ‘as ķatında* defn kıılıġız, ...” (178/3)

2. İki şeyi birleştirmek.

“..., mēni *Peyġāmbār ‘as ġıđmetinge* defn kıılıġsız...” (103/16)

Benzer şekilde “hüküm kııl-” fiilinin birinci anlamı, {+GA} ve {+dA} tamlayıcılarıyla kullanılırken; ikinci anlamı, ‘birle’ edatıyla kullanılmıştır.

hüküm kııl-: 1. Bir bölgeyi yönetmek.

“..., *bizke* hüküm kıılıġ, ...” (347/10)

“...*bu ġalāyık arasında* hüküm kıılır...” (246/3)

2. Düşünme ve yargılama sonucunda bir kanıya varmak.

“..., *bizlerke Taġrı Kelāmı birle* hüküm kıılıġ, ...” (347/13)

15) Nehcül-Ferâdîs'te kılmaklı birleşik fiillerin isim unsurları üç yerde isim çekim ekleriyle kullanılmıştır. Bu isimler: 'ameller kııl-, kıandiller kııl-, tâyiblardın kııl-kelimeleridir. Nehcül-Ferâdîs'te kılmak birleşik fiili hususunda dikkati çeken bir diğer nokta, {+IIk}, {+IUk}; {+IIğ}, {+IUğ} isimden isim yapma ekleriyle oluşmuş isimlerin kullanımudur. Bu tarz yapılarla oluşmuş fiillerin sayısı 18'dir: ağuluğ, alçaklık, 'aşılık, tamuğluğ, edğülük, erklig, gammadlık, hârîslik, imâmetlik, imâmluk, kıâzîlik, konuqluk, körklüg, kıulluk, sâkîlik, tatlıg, yamaqlık, zârîlik.

16) a) İnceleme kısmında da görüldüğü gibi kılmak yardımcı fiilinin isim kısmı daha çok Arapça mastarlardan meydana gelmektedir. İsim unsuru Arapça fâil kalıbında olan birleşik fiillerin hepsi {+nI} tamlayıcısını istemektedir. (ğâfil kııl-, hâşıl kııl-, vb.)

b) infi'âl babındaki Arapça isimlerle kurulmuş olan iki birleşik fiil de {+GA} tamlayıcısını almıştır.

..., meger 'Arannıñ ba'zıları **Ebū Bekrke** inkıyâd kıılmadılar. (94/12)

Men **saña** intizâr kıılayın. (441/9)

c) istif'âl babındaki Arapça isimlerle kurulmuş iki birleşik fiil de {+GA} tamlayıcısını almıştır.

Çerigke isti'dâd kıılmak, ...(28/3)

Peyğambar 'as'ka istikbâl kııldılar. (24/1)

d) mef'ül kalıbındaki Arapça isimlerin her biri ikişer tane tamlayıcıyı almıştır.

mahrûm kııl-: {+nI}, {+dIn}

ma'lûm kııl-: {+GA}, {+dIn}

ma'zûl kııl-: {+nI}, {+nI...+dIn}

delâlet, kerâmet, münâcât gibi ism-i aetli pek çok kelime de kılmaklı birleşik fiil oluşturmuştur. Bu yapıdaki birleşik fiillerin sayısı 49 adettir.

KAYNAKÇA

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I Metin (2. baskı)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis III-DizinSözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Buran, A. (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2000). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Enderun Basımevi.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. TDK Yayınları.
- Dizdaroğlu, H. (1963). *Türkçe'de Fiiller*. Ankara: Ankara Ü. Basımevi.
- Eckmann, J. (2007). *Çağatayca El Kitabı* (çev: G. Karaağaç). Ankara: Akçağ Yayınları.
- , (2003). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (hazl. O. F. Sertkaya). Ankara: TDK Yayınları.
- Ediskun, H. (1963). *Yeni Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2007). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Emre, A. C. (1945). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil-*. Ankara: Gazi Ü. Yayınları.
- , (2006). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. v. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (çev: M. Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Gencan, N. T. (1946). *Yeni Dil Bilgisi*. Ankara: Ankara Sanat Matbaası.
- Grönbech, K. (2002). *Türkçenin Yapısı* (çev: M. Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- (1984). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: MEB Yayınları.
- (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1972). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kalkan, U. (2006). *Türkiye Türkçesinde Hâl (Durum) Kavramı ve Hâl (Durum) Kavramlarının İşlevleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karahan, L. (1997). Fiil-Tamlayıcı ilişkisi üzerine. *Türk Dili*, 549, s. 209-213.
- Kononov, A.N. (1956). *Çağdaş Türk Edebî Dilinin Grameri* (çev: S. Paylı). Moskova-Leningrad: Basılmamış Tercümesi TDK Kütüphanesindedir.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- (2007). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK Yayınları.
- (1960). Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme. *Ankara Üniversitesi DTDF Dergisi*, 3-4(17), 36-63.
- (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1993). Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bir Bakış. *Yeni Türk Mecmuası*, 4, 277-292.
- Lübimov, K. (1959). Türkçede Kaç İsim Hâli Var? . *Türk Dili*, 85-86(8), 688-690.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayıncılık.
- Sev, G. (2002). *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*. Ankara: TDK Yayınları.
- (2007). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sözen, A. (2008). *Harezmi Türkçesinde Görevli Kelimeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, Ş. (1992). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı*. 1(2), 69-119.

- Tekin, T. (200). *Orhon Türkçesi Grameri* (Yayımlayan: M. Ölmez). Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- TDK. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Togan, A. Z. (1981). *Umumî Türk Tarihine giriş*. İstanbul: Enderun Basımevi.
- Timurtaş, F. K. (1981). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Enderun Basımevi.
- Vardar, Berke. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayıncılık.